

B 1139

(suhtl.)

ÄÄSI·TULES

KIRJATÖÖDE·KOGU·I.

C. Modira - Juriin

PETERBURI·ESTI·ÜLIÕPI:
LASTE·SELTSI·TOIMETSED.

N° 1.

B. 1139. (dubli.)

51^e

Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi toimetused : Nr. 1

ÄÄSI TULES

I.

Kirjatööde kogu.

Peterburis — 1908.

1911/142
4288

Trükitud Ed. Bergmann'i trükikojas Tartus.

Rub. — 20

1951:528

Sisu.

	Lhk.
Fr. Mihkelson, Meri	2
J Depman, Ilmutus kõues ja tormis	5
A. Rei, Karl Marxi mälestuseks	47
N. Kõstner, Lehekülg Eesti seltskondlise mõtte kujunemise loost . . .	96
Ed. Vilde, Kõbja-Kaarli „adjustaadid“	127

Kaaneilustus kunstnik H. Laipmani poolt.

Ääsi tules.

Meri. *

Friedebert Mihkelson.

Ju lapsena igatsesin Merd ääretat mina. Ma tahtsin näha ta laenete valgeid harju ja vahu sees õõtsuvaid kajaka karju ja kaugel kõikuvat üksikut purju ning laenetel liuglevat viirese varju. Ma ihkasin näha ta tukkuvat pinda, kui magava hiiglase raudriides rinda, ja kuulata laeneid, mis veerevad randa kui tuiskavad leegid, mis raksuvad, mis kirglikult kutsudes tukuvad, mis mühinal maltsrannale vaovad ja siis jälle kiiresti kaovad, kui vägi, mis taganeb vaenlase eest, või põdrakari läheb põleva padriku eest!

Oh kuidas ma ihkasin seda laiust ja seda suurust! Ma tahtsin näha mässava maru algust ja sähvava välgu rohelist valgust ja selle paistel tuiskavat laenete vahtu! Ma tahtsin mässava Mere pääl sõita, ta tuultega raskesti võidelda, — võita — ja nutta ning naerda siis võitluse üle!

Kõike seda ihkasin ma, tusk lapsel ju täitis rinda: saaks suure Mere randa, saaks randa ma!

Õõ hämaras rääkis taat elu kurba juttu, täis piina, orjade ohkeid ja nuttu. Õõ oli nii vaikne, täis tuska ja leina, ja kaste kaalus [maha värisevat maarjaheina, kuu kahvatult valgustas sauna seina ning mustad varjud magasid väljade pääl.

Siis noores hinges löid leekima kõrged aated. Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja laia väljavaadet ja nägin vaba rahvast tõusevat. Mu rinnas kui oleks ju sündinud päikene, mis valgustab ja soendab; mu pääajus tõusis ju äikene, mis kargatab ja hävitat — ja siis vahest isegi hävineb . . .

---

*) Toim. täh.: Kirjaviis jääb kirjaniku soovil muutmata.

Siis näha ihkasin Merd mina võimsat ja tahtsin kuulda ta kartmata mürinat: Meri, minu Meri, suur võitmata Meri, vastu sul tuksus mu südames veri — vaba ja julge kui sinagi!

* * *

Ja nüüd ometi näen ma sind, oh mõõtmata Meri! Kui lai, kui suur, kuis sinetad sa! Kuis vabadust õõtsub sust vastu mull' otsata! Mu süda nii rõõmsasti tuksub, keeb veri ning säravad silmad ja sätendavad. Käed akna raudadest kinni kramplikult hoivad. Rind väsinud on rusutud vastu külma seina. Silmad, täis tuld ja ühtlasi põletavat tuska ja leina, näevad vahul lendavaid laenete harju ja keerlevaid valgeid kajaka karju ja õrnasti ujuvaid valgeid pilvi ning säravat sügavat sini-taeva võlvi. Ja säääl need suured võõramaa laevad kui hiigla-luiged kesk laeneid käivad. Tõusevad valged purjed kui luikade tiivad ja tuuled siis viivad rahvast ja laevu kaugele ära, — sinna, kus verised täägid ei sära ja kuhu ei kosta ka raudade kõlin ning kära. Oh, ma olen nii lähedal sulle, mu Meri, mu õnn! Veel üksinda külmad rauad ja seinad me vahel on, — need äraneetud seinad ja rauad!

Meri, mu Meri, kas näed, su kaldal seisavad ju hauad! Kas sa ei tea, keda sinna süda-õösel maeti, nagu metsalooma hauda aeti, kuiva liivaga ja kividega kinni kaeti?

Meri, mu Meri, su kaldal seisavad ju võllapuud ja päikse paistel pleegivad säääl pääljud! Kas sa ei näinud, kellel seoti siin suud õösel, mil ei paistnud kuud ega säran'd taevas tähti? Keda siis säääl kõrgel nähti päikse tõusul kõikuvat?

Meri, mu Meri, su rannal ju ahervarred mustavad, — alles praegu tukid säääl kustuvad! Kas sa ei tea, kuidas see sündis ja oli, et lahti pääsis meeletu tuli? Kas sa ei näinud, kes poos, kes tappis maha, kes tõi tule talutare taha, kes tõi hoi-gamist ja leina, murdis rahva nagu heina?

Oi seda udu minu silmade ees! Oi seda valu minu südame sees — külma ja teravat nagu need rauad, musta ja sügavat nagu need hauad, või nagu Meri säääl haudade taga!

* * *

Õõ tõuseb, tume ning tormine õõ... Ei kumene kahvatu kuu, ei paista linnutee vöö... Mu vangitoas põleb punane tuluke... Varjud käivad, varjud ujuvad, jooksevad, kaovad, siis võtavad kahtlast kaju nad... Tuul hulub ja hoigab akendetaga... Ei tule uni, ei tule... Õõ hiline, kuid mina ei maga... Hinge täidab põletav tusk ja põletav janu... Ma tõusen, lään jällegi külmade raudade manu. Joo külma tuult, mu väsinud rind! Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind! Mu silmad eksivad sügavas õõs, säääl mustade udude painavas vöö.

Kesk pimedat õõd on Mere pääl torm. See müriseb, raksub, suur Mere süda hõõgub ja tuksub. Ah, kui kaugete veevad vahused laenete harjad, kui kiskjad metsaliste karjad, või kui võitlevad sõjaväed! Mere pääl tekkivad orud ja mäed; laened langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, hoigades rannale vaovad, kaljut kui vasartega taovad ja raovad ja siis jälle hoigades kaovad!

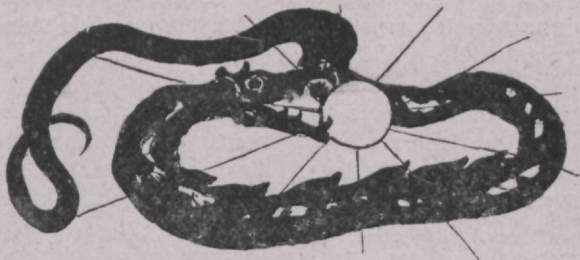
See on säääl Meri, mu nooruse paleus! See on säääl Meri, mu hinge igatsus! Veel vägevamaks saa, saa kangeks, mässä ning hulu, taevani tuiska, need paasirahnud kui sõmerad paiska, et see vangikoda kord ümber langeks! Mürise, Meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!

Ja tuleksgi rusude all minul surra, siis ihkaks, et süda minul Meresse vaoks, ja et minu elu siis laenetes kaoks, ja et mina laenena uuesti mühaks kodumaa külmal ja liivasel rannal sest suurest murest minu südame sees — nii külmast ja teravast nagu need rauad, nii mustast ja sügavast nagu need hauad, või nagu Meri säääl haudade taga!

Tallinna Toompeal 1906.

Ilmutus kõues ja tormis.

Johannese Ilmutamise raamat uues walguses.

J. Depman.

I.

„Kujutage omale ette, et kõik maailma raamatud ühte suurde kogusse oleks korjatud ja selle majale tuli otsa pistetud. Kui teile luba oleks antud ainult ühte raamatut põlevast majast välja tuua, missuguse raamatu teie niisugusel juhtumisel tarwiliuks peaksite maailmale järele jätta?“ Sarnane küsimus pandi ühel suurel kirjanikkude kongressil koosolejatele ette. Üheksakümmend üheksa meest saja hulgast vastasivad, et nad piibli välja oleksivad toonud. Ainult mõni üksik pidas Homeruse lugulaulusid „Ilias't“ ja „Odysseja't“ tähtsamaks. — Selle peale tähendab ehk lugeja, et sarnane kongress sel ajal oli, kui vanaisa vanaema kosis, et praegusel XX. aastasajal vaated „pühakirja“ peale hoopis teised on, mispärast ta üliõpilaste seltsi väljaandest kõike muud võis oodata, mitte aga pühakirja seletusi. Kuid juba õnnis Kosma Prutkov ütles, et siin ilmas nii mõnigi asi ootamata sünnib, mida ka järgmine lugu lähemast minevikust näitab.

1907. aasta kevadel ilmus Vene raamatukaupluste aknatele saladusline raamat, mis pealkirja kandis: N. Morosov, „Ilmutus kõues ja tormis. Johannese Ilmutamise raamatu sündimise lugu“*). Paari kuu jooksul osteti terve esimene trükk ära, nii et neljandal kuul teine trükk välja tuli, mis niisama kiirelt laiali

*) Н. Морозовъ, Откровение въ грозѣ и бурѣ. Исторія возникновенія апокалипсиса.

laguneb. Ükski ajakiri ei saanud raamatu ilmumisest vaikides mööda minna; neile musttuhast seletusele, mis Johannese Ilmutamise raamatu üle 1500 aasta jooksul kirjutatud oli, tuli veel tubli kogu venekeelseid juurde.

Huvitust, mis sarnane elust eemalseisav asi, nagu Ilmutamise raamatu uus seletus, Vene haritud seltskonnas tõstis, põhjendavad uue seletuse vastased järgmiselt*). Seni olla Ilmutamise raamatu üle ainult müstikused**) rääkinud, kuid see, mis nad rääkisivad, oli ainult väikese müstikuste ringile arusaadav, kes niisama saladusliste ilmutuste sisse uskus. Nõnda oli, näit., lugu kuulsa mõtleja Vlad. Solovjevi huvitava kirjaga. „Uudisjutt Valekristusest“***), millest ainult mõned üksikud aru saivad. Usuasjade vastu olla aga Vene haritud seltskond väga külm, nagu ka kõige selle vastu, mis pühakirjasse puutub. Kui haritud inimene Ilmutamise raamatu üle midagi on kuulnud, siis ehk niipalju, et teda Rachmetovi †) sõnade järele nõdrameelse sonimiseks lugeda tuleb. Kuna väljamaal haritud seltskonnas usuvastane vool tüseda teaduslase aluse peal põhjeneb, leppivat Vene haritud seltskond sellega, mis isad Feuerbachi ja Büchneri käest omandanud. Morosovi töö olla esimene katse teaduslase uurimise abil ristiusu alust õõnestada. See katse olla seda valusamine Vene rahva hingesse lõiganud, et Ilmutamise raamat Vene ajaloos iseäralist osa on mänginud, sügavamale lihtrahva hingesse läinud, kui ükski teine pühakirja raamat. Siit võetud Valekristuse kuju on keskkohal, mille ümber Vene lihtrahva usulised otsimised keerlevad. Valekristuse nimi ei käinud mitte juhtumise kombel põhja metsades suust suhu, kui suurte tagakiusamiste ajal lahusulised ennast vabatahtliselt tuleriitade kogusivad ja riidale ise tule otsa pistisivad, et aga mitte Valekristuse kummardajaks saada. Ühegi rahva ilukirjanduses ei mängi Valekristuse kuju niisugust osa, kui venelaste juures. Et nüüd Morosov oma uurimises Ilmutamise raamatult tema jumaliku mantli maha tõmbab, siis on arusaadav, et kõik need ehitused, mis niihästi rahva hinges, kui ka igapäevases elus pühakirja peal põhjenevad, vankuma löövad. Arusaadav on ka, et need, kes mõnesugustel põhjustel selle ehituse lähedal seisavad ning varemete alla jäämist kardavad, hädakisa tõstavad.

Teisest küljest tõstis N. Morosovi isik suurel määral huvitust tema raamatu vastu. Et sellest aru saada, selleks pean paari reaga tema elulugu puudutama.

*) Влад. Эрнъ, Откровение въ грозѣ и бурѣ.

**) Müstikus — inimene, kes usub, et ta jumalusega otsekoohes ühenduses on.

***) Влад. Соловьевъ, Повѣсть объ Антихристѣ.

†) Чернышевскій, „Что дѣлать?“

N. A. Morosov on 1854. a. sündinud. Tema ema oli liht talutüdruk, isa — rikas mõisnik, kes vana ja kuulsa Narõschkinite suguharu võsuna keiser Peter Suurega otsekoheselt suguluses seisab. Juba gümnaasiumi alamates klassides avaldas noor Morosov suuri vaimuandeid, mis tollaegse Moskva ülikooli rektori tähelepanemist enese peale tõmbasivad, nii et viimane teda sagedaste enese teadusliste otsimisekäikudele kaasa võttis. Selle viili oli suur kogu Morosovi korjatud kivinenud loomade jäätiseid, mis praegugi Moskva ülikooli kogustikus seisavad. Kuid 1874. a. kevadel, kui Morosov juba gümnaasiumi kuuendas klassis oli, saab ta selleaegse nooresoo liikumisega „rahva hulka“ tuttavaks ning varsti jätab ta gümnaasiumi jumalaga, õpib kingsepa tööd tegema, et siis kingsepana talurahva keskel liikuda, neid lugema ja mõtlema õpetada ja nende keskel sotsialismuse mõtete laiali laotamiseks tööd teha. Tal läheb korda sepapoisina mõni aeg külas töötada, kuid varsti saab talle seesama saatus osaks, mis kõigile neile sadadele ja tuhandatele noortele inimestele osaks sai, kes niisama „rahva hulka“ läksivad. Kui tähtis riigi kuritegija langeb ta vangi, istub kolm aastat üksildases vangistuses, kuni ta viimaks kohtu poolt vabaks mõistetakse. Peale selle toimetab ta mitme teisega valitsusevastaseid ajakirju ja põgeneb 1880. a. uueste väljamaale, kuna trükikoda enne seda politsei kätte langes. Järgmisel aastal võeti ta piiri peal jälle vangi, ning senat mõistis teda ühes teiste sala-erakonna „Народная Воля“ (Rahva tahtmine) liikmetega eluaegsele sunnitööle. See karistus muudeti pärast eluaegseks kinniistumiseks esite Peter-Pauli ja pärast Schlüsselburi kindluses. Seal viibis Morosov pea 25 aastat, kuni 1905. a. 21. oktobri amnestia talle kindluse uksest avas. Kui siia veel endised kolm aastat juurde lisame, siis leiame, et Morosov 28 aastat oma elust üksildases kindlusevangis mööda on saatnud. Suurem hulk tema saatuse osalistest surivad kindluses ehk kaotasivad seal oma mõistuse. Kuid Morosovi raudne vaim kannatas 28 aastat kõige raskemates oludes välja, kirjutas seal matemaatika, füüsika ja keemia kõige raskemate probleemide üle kümnekond uurimisi, millel teadusemeeste silmis ülisuur väärtus on. Olgu mööda minnes tähendatud, et praeguse aja kuulsam loodusteadlane, inglase Ramsay, oma viimases töös materia üle niisamasugustele otsustele tuleb, nagu Morosov juba mitme aasta eest kindluses, kus tal esialgu mingisuguseid uurimise abinõusid ei olnud ning ka pärastpoole tihti tarvilikud raamatud puudusivad. Peterburi ülikooli keemia professor L. Tschugajev ütles oma tänavu-aastasest ettelugemiste sissejuhatuses, et N. Morosov oma töös materia ehituse*) üle teaduse kõige tumedamates val-

---

*) Н. Морозовъ, Периодическія системы строенія вещества. Теорія возникновенія современныхъ химическихъ элементовъ.

dades esimesi vagusid on ajanud, mis harilikkudele teadusemees-tele aastakümneteks juhtnööriks annab.

Kõik see näitab, et meil Morosovi üle kõneledes haruldase suure vaimuga tegemist on, mis igatahes huvitust tema raamatu vastu suurendab. Seda ei salga ka tema vastased. Ülemal nimetatud Vlad. Ern ütleb: „Aukartusega viisin ma selle raamatu koju. Tõendagu ta mis tahes, lugejaid saab ta alati leidma, sest see on k a n n a t a j a raamat. Iga sõna taga seisavad siin aastate pikkused kannatused, iga sõna on verega kirjutatud. — Suur on Morosovi vaimujõud. Sarnased mõtted, nagu käesolevas raamatus avaldatud, keskmistele suurustele pähe ei tule. Ehk küll kätest ja jalust seotud, ilma valguse ja õhuta kongi surutud, ka siiski veel annab Morosov tunda, et vahest ehk genius Schlüsselburi kindluse kivises kõhus ära on seeditud.“ „Häda sellele seltskonnale, kes niisuguseid oma liikmeid, nagu Morosov on, austada ei mõista!“ ütleb seesama Vlad. Ern, kes muidu Morosovi äge vastane on.

Niisugused on Morosovi vastaste seletuste järeie põhjused, miks tema raamat venelaste juures lugejaid leiab.

Kas on põhjust ka Eesti lugejat Morosovi vaadetega tutvustada, kas nad ka Eesti lugejale huvitust võivad pakkuda?

Mineva talve jooksul pidasin ma Peterburi Eesti seltsides selle aine üle paar kõnet, mis õige palju kuulajaid kokku kogusivad. Paari tunni pikkust kõnet kuulati suure huvitusega ning ühtlasi avaldati soovi, et kõne trükkis ilmuks. Ühest küljest oleksivad siis käesolevad read neile soovidele vastutulekuks. Teiselt poolt sunnivad needsamad põhjused, mis Morosovi raamatu Vene lugejale huvitavaks teevad, arvama, et ta ka Eesti lugejale huvituseta ei võiks olla. Sest ka Eesti rahvale on Ilmutamise raamat „pühakirja“ raamatutest kõige tuttavam. Kõik viimsepäeva ootajad — sellest Anseküla eidest peale, kellest hiljuti ajalehed teatasivad, et ta turul müüdava liha peale löödud tempelt Ilmutamise raamatu Valekristuse märgiks ja viimsepäeva ettekuulutuseks pidanud, kuni polkovnik Th. van Beuningenini, kes praegu Tartus jutlustab, et 1932. ehk 1933. aastal Kristus maa peale tuleb — kõik sarnased ootused põhjenevad Ilmutamise raamatu peal. Niisugustest ootajatest ei ole meil aga kunagi puudust olnud. Korra järele piibli raamatute hulgas viimane, on ta uskliku silmis oma väärtuse poolest esimene nende seas. Katse jumalikku mantelt Ilmutamise raamatu õlgadelt maha tõmata ei peaks meie usklikele seega mitte huvituseta olema.

II.

Ilmutamise raamat oma luuleliste piltidega, oma lugudega igasugu lendavaist hobustest ja vasikatest, kes „seestpidi ja üm-

bert täis silmi“ jne. jne. on alati ka nende tähelepanemist oma peale tõmmanud, kelledele see ükskõik on, kas Püha Vaim Isast, Pojast ehk neist mõlemist korraga välja läheb. Kes Ilmutamise raamatut on lugenud, sellel tõuseb tahtmata küsimus, kuidas niisugune raamat on sündinud? Usklik hing saab selle küsimusega õige kergeste valmis: Ilmutamise raamat on niisamasugune ime, nagu ta neid paljugi tunneb. Jumala juures on kõik võimalik, sellepärast kõlbab sedel pealkirjaga „ime“ iga asja peale. Palju raskem on nende seisukord, kes seda arusaamata asja seletuseks ei pea, kui viimasele sedel pealkirjaga „ime“ külge kleebitakse.

Meie vaimulikud, kelledelt kõige loomulikum oleks vastust selle küsimuse peale oodata, ütlevad, et Ilmutamise raamat ühes IV. evangeliumiga apostel Johannese kirjutatud on. Seda võib kahjuks aga ainult see uskuda, kellel iseäraline „usu-organ“ ei puudu — sarnane organ on paari aasta eest Tartus üles leitud —, ehk see, kes „oma ameti pärast“ mõistust vaimulikkude asjade vahele segada ei taha, nagu üks õpetaja aasta eest *urbi et orbi* kuulutas. Piibli uurijad, kes ilma eelarvamisteta oma tööd teevad, tunnistavad juba ammu, et mõistatuslike Ilmutamise raamatu ja nende abstraktiliste mõteteaduslike seletuste vahel, mida Johannese evangeliumiks nimetatakse ja mis II. aastasaja lõpul Aleksandrias gnostitsismuse *) mõjul sündinud, midagi ühist ei ole (D. Strauss), mispärast neid mõlemaid ühe ja sellesama apostli tööks tunnistada võimata on. Jäädi esiotsa selle juurde, et neist kahest ehk Ilmutamise raamat ap. Johannese kirjutatud võiks olla.

Küsimus, kes Ilmutamise raamatu kirjutaja on, olla juba kirikuisadele peamurdmiseks põhjust annud, kui neid kirju usaldada, mis nad järele on jätnud. Kuid juba nende kirjades on nii mõjuvaid hääli ap. Johannese vastu, et teda vaevalt Ilmutamise raamatu isaks pidada võib **).

Kümned tuhanded piibli uurijad ja teised teadusemehed on Ilmutamise raamatu imeliste loomade kallal piikisid murdnud, kuid vähe on temaga ühenduses seisvaid küsimusi, mida otsustatuteks võib lugeda. Sarnastest „uurimistest“, kus usuteadlane Ilmutamise raamatu metsalisi lövi ja vasika näol kujutab, kellel kõik kohad silmi täis on ja terve silmade parv ümber lendab, — tuhandest sarnasest seletuse-katsest vaikides mööda minnes saame umbes sarnase pildi Ilmutamise raamatu sündimise küsimuse üle praeugses piibliteaduses. Üks vool tõendab, et Johan-

*) Õpetus, mis juudi-, pagana- ja ristiusku ühendada tahtis.

**) Holtzmanni, Harnacki ja teiste tähtsamate usuteadlaste mõtete lühike kokkuvõtte selle küsimuse üle leidub raamatus: Никольский, „Спорь исторической критики съ астрономией.“

nese Ilmutamise raamat I. aastasaja keskel ühe mehe kirjutatud on. Tema kirjutaja oli ristiusku juut, kellele juutide sellesarnased ilmutamise raamatud tuttavad olivad ning kes nende eeskuju järele ka Johannese Ilmutamise raamatu kirjutas. Raamat kujutab ristirahva tagakiusamist ja Jerusalemma hävitamist. Imelikud loomakujud on Juuda prohvetite ja apokriva raamatutest võetud, kuhu nad omakorda Babeli muinasusust on laenatud, nagu Gunkel seda seletab. Seda vaadet, et Ilmutamise raamat ühe mehe töö on, kaitsevad lugupeetud usuteadlased Holtzmann, Reuss, Düsterdick. Kuid juba H. Grotius (1644) avaldas arvamist, et Ilmutamise raamat mitme kirjatöö kokkuliitumise vili on. Selle vaate eest on viimasel ajal õige tähtsad asjatundjad Völter ja Spitta välja astunud ja tähendanud, et Johannese Ilmutamise raamat kahest juudi- ja ühest ristiusu „ilmutuse raamatust“ kokku on liidetud, milledest igaüks isesuguste sündmuste üle räägib. Juba sellest lühikesest ülevaatest näeb lugeja, kui vähe meil kindlaid otsusid Ilmutamise raamatu üle olemas on, ehk küll 1500 aastat tema kallal ka kõige suuremad vaimud pead on murdnud.

Venelane N. Morosov on Ilmutamise raamatu saladust otsides täieste iseteed käinud ning täieste isesugustele otsustele tulnud: „Johannese Ilmutamise raamat“ on astroloogiline*) raamat. Kõik Ilmutamise raamatu imelikud pildid ei ole muud, kui maa värisemise, tormi, kõue ja taevatähtede seisukorra kirjeldus, mille järele raamatu kirjutaja ette kuulutas, et Jesus 13. märtsil 401. a. maa peale tuleb. Et Ilmutamise raamatu õigest mõttest ennem aru ei ole saadud, tuleb Morosovi arvamise järele osalt sellest, et harilikult piibliuurijad täheteadusest kõige vähemati ei tea, mispärast Ilmutamise raamatu elukad neile arusaamata olivad. Peapõhjus seisab aga selles, et Ilmutamise raamat nii halvaste Greeka keelest ümber on pandud, nagu seda vaevalt uskuda võib. See selgub järgmisest võrdlusest. Kujutage enestele ette, et inimene, kes Inglise keelt küllalt põhjalikult ei tunne, kellel täheteadusest aimugi ei ole, seega ei tea, et täheteaduses terve legion erisõnu on, et sagedaste ka mõnel harilikul sõnal eritähendus on, — kujutage ette, et sarnane inimene mõnda täheteaduslist raamatut ümber panema hakkab. Lisage siia juurde, et see inimene ei tea, et raamatus taevatähtedest ja nende kogudest jutt on, vaid et ta iga tähe all mõnda jumalat mõistab, — ning teie võite arvata, mis sarnase tõlke järelendus on! Inimesele, kes niisuguse töö sündimise-lugu ei tunne, näib tõeste, nagu oleks raamatu kirjutaja „juhatatud Pühast Vaimust“ olnud.

*) Astrologia — keskaja teadus, mis taevakehade liikumise ja teiste märkide järele tulewikku ette kuulutas.

Mil teel Morosov oma otsustele tuli, seda näeme alamal. Enne aga olgu ühe küsimuse peale vastatud, mis lugeja peas tingimata tõusma peab. Ilmutamise raamatut lugesivad ju ka täheteadlased? Miks neile raamatu mõte kohe arusaadav ei olnud?

Muidugi mõista, et ka täheteadlased Ilmutamise raamatut lugesivad. Ja isegi kõige suurem täheteadlane ja ühtlasi kõige suurem vaimukangelane Isak Nevton (Njut'n), kelle hauda pealkiri ehib: „Surelikud, olge uhked, et teie maakera peal sarnane inimesesoo ehe on elanud“, — seesama Nevton kirjutas terve uurimise Ilmutamise raamatu üle. Kui Nevton tõendab, et IV. aastajal Greekamaal Ilmutamise raamatu jumalikkuse üle kaheldi, et mitmed pildid raamatus Rooma riigi lahutamist 395. a. tähendavad, et kahesarveline loom, millest Ilm. raamatu XIII. peatükis jutt on, riigikirikut tähendab, kui Nevton saladuslise arvu 666 (XII. p.) õige tähenduse ära seletab, siis on kõige selle juures raske uskuda, et talle Ilm. raamatu õige mõte selge ei oleks olnud. Kui ta aga mitte seda avalikult omas raamatus ei nimeta, siis ei ole mitte raske aru saada, miks ta seda ei tee. „Uurijate jõledus seisab selles — ütleb Nevton — et nad Jumalast targemad tahavad olla. Ilmutamise raamat ei ole meile sugugi selle tarvis antud, et meie tema abil tulevikku, mis meie eest varjule pandud, teada saaksime, vaid selle tarvis, et meie peale selle, kui ettekuulutused täide läinud, näeksime, et see tõeste Jumala ilmutus on“. Teisel kohal ütleb ta selgemine välja, et kui Jumal Ilm. raamatus midagi nõnda on öelnud, et sellest mitte igaüks aru ei saa, siis ei ole temal, Nevtonil, mingit õigust seda teistele seletama hakata. Ainult neist ettekuulutustest räägib ta, mis juba täide on läinud, ja siin näeb ta õieti IV. aastasaja lõpu sündmusi, nagu see ka Morosovi seletusest järgneb. — Nevtoni lugu näitab aga selgelt, miks meile täheteadlastelt ka siis Ilm. raamatu õiget seletust järele ei jäänud, kuigi mõni neist selle jälgile juhtus. Uuema aja täheteadlased vaatavad vististe aga liiga harva piiblistse, sest nende seisukoha selles küsimuses on Laplace omas kuulsas vastuses väga trehvavalt ära tähendanud. Kui Laplace'il au oli oma suremata tööd taevakehade liikumise üle Napoleonile anda ja kui see küsis, missuguse koha Laplace Jumalale taevaruumis on jättnud, siis vastas Laplace, et kõige selle seletamise tarvis, mis taevaruumis sünnib, Jumalat tarvis ei ole, kuna matemaatika ja mehanika seadused inimese mõistusele enam arusaadavad on.

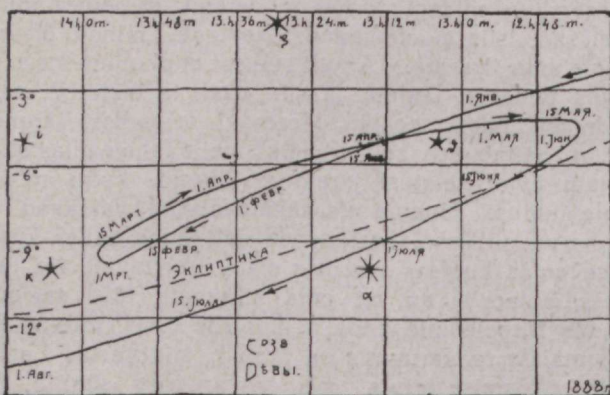
III.

Tähtedega üle külvatud taevas on igal ajal inimese tähelepanemist enese peale tõmmanud. Mida kaugemale minevikusse tagasi astuda, seda saladuslisem paistab inimesele loodus.

Igas sabaga-tähes nägi vana-aja inimene verist mõõka, mis sõda kuulutab, igas meteoris (langevas tähes) pisuhända ehk tullist oda, millega head jumalad kurje tapavad. See lugu, et vanad ajakirjad sarnastest sõnumitest kubisevad, näitab, et ajalookirjutaja neid palju tähtsamaks pidas, kui riigielu sündmusi. Üsna loomulik on, et inimene õige vara taevaaloetuse nähtusi jumaldama hakkas.

Juba vanal hallil ajal pani inimene tähele, et kaugelt suurem hulk taeva tähti nagu hõbedased naelapead taevavõlvi küljes oma kindla koha peal seisavad. Neid tähti nimetatakse praegusel ajal kindlateks tähtedeks. Tuletavad mitu üksteise läheduses seisvat tähte vähegi mõnda maapealset asja meelde, siis antakse niisugusele tähekoostikule selle asja nimi. Nõnda sündisid meile kõigile tuttavad tähekoostikud: Reha, Vanker, Kuhjalava, Neitsi ja vähem tuttavad: Skorpion, Kaal, Kütt, Troon, Lõukoer, Jäär jne. Sarnane tähelepanemine sündis osalt juba aastasajad enne Kristust. Nagu kõiki taevaaloetuse nähtusi, nii peeti ka iseäranis tähekoostikka jumalateks.

Iseäranis saladuslikud olivad vanaaja inimesele taeva võlvil viis tähte, mis oma heleda paiste tõttu kõige pealt silma torkavad ning inimese tähelepanemist iseäranis sellepärast oma peale tõmbavad, et neil kindlat asupaika taeva võlvil ei ole, vaid ühest tähekoostikust teise „rändavad“. Sarnaseid suure-

Pilt Nr. 1. Planeet Marsi tee 1888. a. 1. jan. kuni 1. aug.

maid „rändavaid“ tähti ehk planeetisid, nagu meie neid nüüd nimetame, tunneb praeguse aja teadus kaheksa, millede hulka ka meie maakera käib. Vana maailm tundis järgmisi viit rändavat tähte: Merkuriust, Venust (eha-täht), Marsi, Jupitert ja Saturnust. Et need tähed iseäranis saladuslikud olivad, siis on aru-

saadav, et nende jumaldamine veel kaugemale läks, kui teiste tähtede juures, mida ka see tunnistas, et nende nimed vana Rooma muinasusu jumalatelt on võetud. Vanaaja inimene pani iseäralise hoolega nende jumalate liikumist ühest tähekoogust teise tähele, sest ta uskus, et inimene ise ainult mängukann nende jumalate käes on. Taevakehade jumaldamine on kõikide vanaaja uskudele omane.

Veel üks iseäraldus tõmbas inimese tähelepanemist planeetide peale: kuna teised tähed vahetpidamata nagu ühes taevavõlviga hommikust õhtu poole liiguvad, sünnib planeetide liikumine hoopis isemoodu: planeet läheb mõni aeg ühele poole, jääb kooriga seisma, läheb ruttu tagasi, et viimaks uueste endises sihis edasi liikuda. Kuna kindlad tähed taeva võlvil ühiselt ringisid joonistavad, seisab planeedi tee taevavõlvil tervest silmuste reast koos. (Pilt Nr. 1.) Seda nähtust seletab praeguse aja teadus (Kopernikusest saadik 1543) õige lihtsalt, kuid vanaaja harimata inimesele oli see äramõistmata ülesanne, millest ta kuidagi ilma jumala appi võtmata üle ei saanud. Nende iseäraliste hüpoteetide pärast, mis planeedid taeva võlvil teevad, hakkas vanaaja inimene neid hobuste näol ette kujutama, kes taeva võlvil edasi-tagasi ratsutavad. Juhtus planeet mõne tähekoogu, näit. Skorpioni kohale, siis kujutati seda hobuse

Pilt Nr. 2.

Pilt Nr. 3.

Vanad Gallia rahad. Esimene kujutab Saturnust, mis Veemehest üle hüppab, teine planeeti, mille seljas vähk, jalgade all skorpion. Viimane pilt tähendab, et planeet Vähja tähekoogus seisab ja Skorpioni poole liigub.

näol, kelle seljas skorpion istub. Et planeedid oma seisukohta õige kiirelt muudavad, sellepärast vaheldasivad ka ratsamehed ühe ja sellesama hobuse seljas vahetpidamata, ning niisugune ratsanik oli tähtsam tuleviku ettekuulutaja.

Quid moveant Pisces, animosaque signa Leonis? *) küsis hirmuga taevakehade jumaldaja vanaaja inimene, kui mõni planeet uue tähekoogu kohale jõudis, kui mõni uus ratsutaja hobuse selga istus. Et tõeste sedaviisi planeetide liikumist kujutati, seda tõendavad meile keskaja täheteaduse raamatud ja terve hulk vanu rahasid, millede peal niisugused kujutused on. (Pildid 2, 3.)

*) Mis meil' küll saadavad Kalad, mis koledad Lõukoera märgid?

Kõigest sellest järgneb, et vana- ja keskaja inimene taeva võlvil viit hobust (planeeti) tundis. Marsi nimetati tema punaka paiste pärast punaseks, Merkuriust, mida ainult harva näha võib, mustaks, Jupiterit ja Venust nende heleda paiste pärast valgeteks ja Saturnust kahvatuks (piiblis tuhkruks) hobuseks, sest et ta natuke tumedam on, kui Jupiter ja Venus, ning sellepärast, et ta vanade roomlaste surma-jumala nime kandis, kes pimedusevalla vürst pidi olema.

Nüüd saame meie kergeste aru, mis see tähendab, kui Ilm. raamatu kirjutaja ütleb, et see ehk teine loom helewalge ehk punase hobuse seljas istus: see tähendab, et Jupiter (walge hobune) ehk Mars (punane hobune) nimetatud tähekoogu kohal seisis.

Peale sarnase sissejuhatuse ei ole enam raske aru saada, kuidas Morosow oma leiduse peale tuli.

IV.

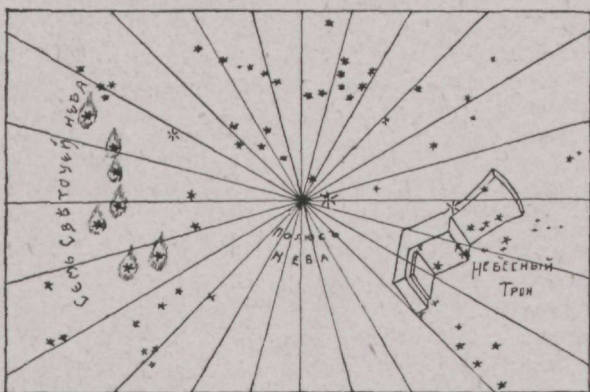
Esimesed seitse kuud, mis Morosow Peter-Pauli kindluses kinni istus, ei antud talle ühtegi raamatut, ei lastud teda ühegi elawa hingega kokku saada. Kuidas niisugune olek inimese peale mõjub, kes senini vast ühte tundigi ilma raamatuta ja teiste inimesteta ei ole wiibinud, on arusaadaw. Oma kongi aknast nägi ta ainult wäikest taewa lapikest, kust pilwed wahetpidamata üle ruttasiwad. Morosow hakkab möödaminewaid pilwerünkaid, ainukesi liikuwaid asju oma ümber, tähele panema ning tuleb mitmekuuse waatlemise järele otsusele, et iga tormi ajal pilwerünkad oma kuju peajoontes ühel wiisil muudavad. Sarnased mõtted olivad talle juba enamalt vabaduses pähe tulnud, kuid alles nüüd oli tal seitsme kuu jooksul täieline võimalus oma endiseid arvamisi järele katsuda ja enesele pilvede muutumise üle tormi ajal tervet pilti üles märkida. Teisest küljest oli talle tuttav, kuidas vanaaja rahvad taevakehadega ühes ka pilwerünkaid jumaldasivad; mõned teadusemehed tõendavad, et liikuvad pilwerünkad esimesed taevased jumalad olivad.

Oli Morosow nõnda seitse kuud paastunud, siis arvas kindluse valitsus teda küllalt õieti ja hästi ette valmistatud olevat: et tema patuse kehale ainult üks tee kindlusest väljaminekuks lahti seisis, nimelt tee surnuaiale, siis tehti katseid tema hinge peastmiseks, — talle anti prantsusekeelne piibel lugemiseks. Võib arusaada, missuguse isuga Morosow nüüd piibli kallale asus. Ta tahtis piibli kirjutajate ilmavaadet lähemalt tundma õppida, ning hakkas Ilmutamise raamatust peale. Rachmetovi sõnade põhjal oli ka Morosow senini seda nõdrameelse sonimiseks pidanud, kuid varsti muutis ta oma otsuse raamatu kohta.

Nagu taimeteadlane paarisõnalise kirjelduse järele oma tuttavd taimekujud ära tunneb, kuna teistele inimestele pikki

seletusi tarvis läheb, nõnda tundis ka Morosov juba esimes-
tes peatükkides Ilmutamise raamatu elukates oma vanad tut-
tavad tähekkogud, planeedid (ratsutajad mitmesuguste hobuste
seljas) ja tormi ajal muutuvad pilverünkad ära. Morosovi mõtte-
käik on kergeste arusaadav. Eelpool nägime, kuidas vana- ja
keskaja inimene, seega ka Ilmutamise raamatu kirjutaja, taeva
võlvil tähekkogusid lövi, vasika, mao ja teiste näol ette kujutas.
Siia juurde lisatud pildid, mis vanemast täheteaduse raamatust,
Grienberger'i atlasest *) võetud, näitavad, kuidas vana- ja kesk-
aja teadus taevatähti ette kujutas. Lugege peale selle Ilm. raa-
matu kirjeldusi, ja teie näete, et seal neistsamadest elukatest jutt

Pilt Nr. 4. Kassiopea tähekkogu, mida vanal ajal trooni näol kujutati ja mille
peal Jumal istub. Terve taeva laotus keerleb selle koha ümber. Seitse
tulist lampi — tuttav tähekkogu Vanker.

„Üks aujürg pandi taevasse . . . ja seitse tulist lampi põlesivad aujärje ees“.
Ilm. r. IV.

on. Ilm. raamat räägib „elukast, kellel inimese pale“, „metsa-
lisest, kes lendava kotka sarnane“; juurde lisatud piltidest (pil-
did 5, 6, 7, 8.) leiate teie Küti tähekkogu, mida Centauruse (ini-
mese peaga hobuse) näol ette kujutati ja Pegasusse (lendava ho-
buse) tähekkogu, mida küll õigusega „lendava kotka sarnaseks
metsaliseks“ nimetada võib. Et Morosovile need pildid enne
kõik tuttavad olivad, sellepärast oli talle Ilmutamise raamatut lu-
gedes päevaselge, et niihästi Ilmutamise raamatu metsalised, kui
ka vana- ja kesk-aja täheteaduse metsaliste kujud ühest ja sel-
lestsamast hallikast pärit on, teiste sõnadega, temal oli varsti
selge: Ilm. raamat ei ole midagi muud, kui taeva-tähtede seis-
korra kirjeldus, mida pilverünkade (pilt 10, 11.), tormi ja maa-

*) Grienberger, Catalogus veteres affixarum etc. — täheteaduse raamat,
mis 1609. a. Greeka käsikirjade järele välja antud. Pulkovo tähetorni kogus.

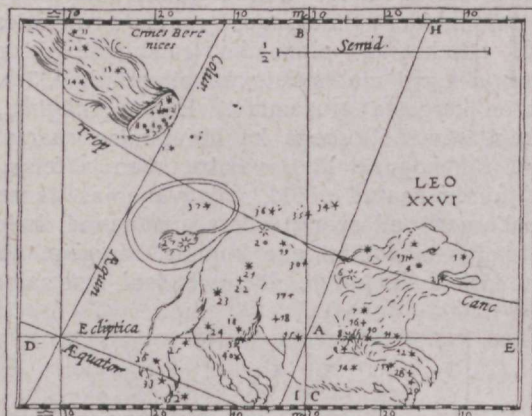
värisemise kirjeldamine keerulisemaks teeb. Arusaadav on, et usuteadlased, kellele need vanaaja täheteaduse kujud tundmata, kunagi ka Ilmutamise raamatu elukate õige tähenduse juurde jõuda ei võinud, vaid kõige suurema rahuga metsalisi maalisivad, kellel silmad seljas ja tiivade küljes ning kellel silmade parved ümberlendavad. Ometigi on see kõik nii kergeste mõistetav, kui meeles peame, et need metsalised tähekoostikud on, nende „ees ja tagaja ümberlendavad silmad“ muud ei ole, kui üksikud tähed, mis lauliku sõnade⁸ järele nagu jumalate silmad alla inimeste

„Ja auujärje ümber olivad neli elajat täis silmi eest ja oli vasika sarnane ja kolmandal elajal oli otsegu inipeale vaatavad.

Nüüd tõuseb küsimus, mis tarvis Ilmutamise raamatu kirjutaja tähtede seisukorda ja teisi looduse nähtusi kirjeldama hakkas ja kuidas niisugune kirjeldus piiblistse asetati? Lühike vastus selle küsimuse peale sai juba ülemal antud. Siin kohal olgu paar rida selle selgituseks öeldud.

V.

Et maailm piibli seletuse järele kuue päeva jooksul loodud, ja et Jumal seitsmendamal päeval loomise tööst hinganud olla,

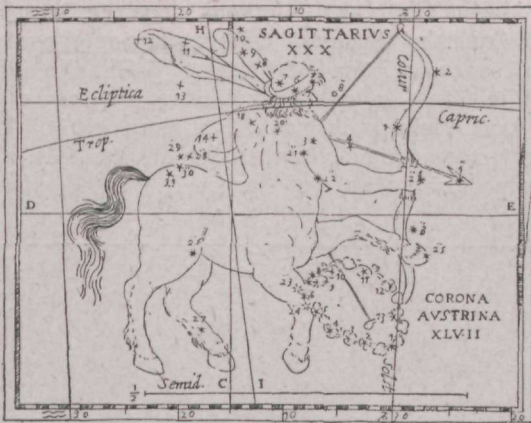

Pilt Nr. 5. Lõvi tähekoogu.

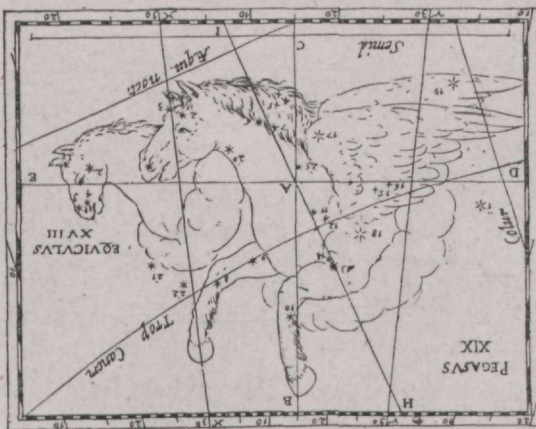

Pilt Nr. 6. Wasika tähekoogu.

Pilt Nr. 7. Küti tähekoogu.

Pilt Nr. 8. Pegasuse tähekoogu.

takka. Ja esimene elajas oli lõukoera sarnane ja teine mese nägu ja neljas elajas oli lendava kotka sarnane".
Ilm. r. IV, 6, 7.

pealsete asjade eest hoolitsemine sagedaste kõrvale jäi, mille tagajärg nälg ja haigused olivad, siis tunnistas katoliku kirik sarnase mätematikalise usuteaduse jumala-vastaseks asjaks. Kuid veel XVI. aastasajal peale Kristust oodati niisamasuguse hirmuga Jesusu tulemist, mille kohta meile väga huvitavad dokumendid järele on jäänud. Ühel sarnasel viimse kohtu ootamise ajal (XII. aas-

selest järeldasivad kesk-aja ristitokoguduse usuteadlased, et maailm kuus ajajärku^{ks} saab seisma, kuna seitsmendal ajajärgul Jesus oma riigi siin maa peal üles ehitab. Oodati, näituseks 6000-dal aastal peale maailma loomist, et Jesus maa peale pidi tulema; ei läinud see täide, siis määrati selleks tähtsaks sündmuseks uued tähtajad, nagu 6070., 6365., 6500. aasta jne. Et kõikide nende ettekuulutamiste nurjaminek arvamise himu ei vähendanud ja et teisest küljest harimata rahvahulkades usuline fanatismus*) nii kaugele läks, et maailma otsa oodates maa-

*) Fanatismus — liialdus, mis sallimatusega teiste vastu ühendatud.

tašaja keskel) tegi kuulus Clairvaux (Klervoo) kloostrite ülem Püha Bernhard, kes katoliku usku lihtrahva usuelus suuremat osa mängeb, kui Jumal ise, seesama Püha Bernhard tegi Ghatilloni krahvidega lepingu, mille järele ta ennast kohustas kingituseks saadud maatüki eest krahvidele sada korda suurema krundi „kõigi vete ja metsadega“ taeva-riigis välja mõõtma. Kui XII. aastaja keskel tähtsamal kiriku esitajal sarnased vaated maailma

Pilt Nr. 9. Jäära tähekoostik.

„Ja vaata, kesk vanemate vahel oli üks Tall seismas“.
Ilm. r. V, 6.

lõpu üle olivad, siis on loomulik arvata, et IV. aastaja lõpul seda enam Jesuse tulemist oodeti. Taevatähtede jumaldamine pidi ristiusu laialilagunemisega muidugi vähenema ja lõpeks sootumaks ära kaduma. Kuid see ei tähenda ammugi veel, et ka usklik ristiinimene tähtedega enam tegemist ei teinud. Taevaruumi nähtused mängisivad ka ristiinimese elus niisama suurt osa edasi, nagu pagana elus. Tähtede jumaldamise asemele astus keskaja teadus astrologia, mis otse oma eesmärgiks pani taevakehade liikumise ja muude taevanähtuste järele inimese saatust ja üleüldse tulevaid asju ette kuulutada. Kui suurt osa astrologia keskaja inimeste elus mängis, näeme sellest, et mõned paavstid ja kuningad ise astrologid olivad ja et igas kuningas ehk paavsti

Pilt Nr. 10. Pilvekuju ingli näol, vikerkaari ja kõuega.

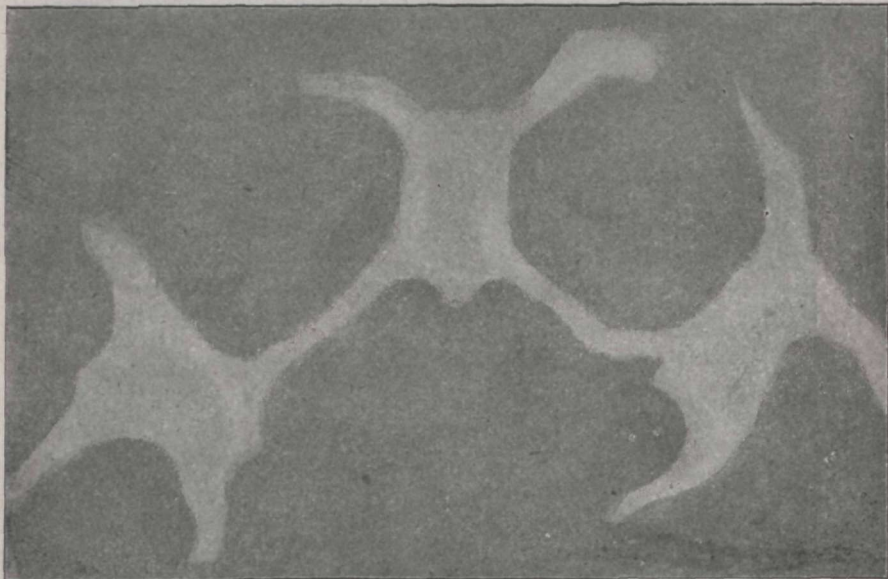
„Ja ma nägin ühe teise ingli taevast maha tulevat, see oli pilvega ehitud ja vikerkaar oli tema pea kohal ja tema pale oli kui päike ja ta pani oma parema jala mere peale ja pahema maa peale. Ja ta rääkis kõue mürinaga.“

Ilm. r. X.

lossis astrolog kõige tähtsam isik oli. Ja isegi suur uueaja tähe-teaduse alustaja Kepler (1571—1630) oli mõne aja Vallensteini juures õue-astrologiks, kuna tema eelkäija kuulus Ticho Brahe tõendab, et planeedid täieste kasuta loodasjad oleksivad, kui neil inimese saatuse peale mõju ei oleks. Et aga Jumal mõnda kasuta asja oleks loonud, selle üle ei lase ta rääkidagi. Kõigest

sellest näeme, kuidas esialgne usk selle sisse, et taeva-laot^{as} nähtused inimese saatuse peale mõjuvad, ka ristiiinimese pe^{el} kuni XVIII. aastasajani kestis ja osalt isegi meie päivil ve kadunud ei ole.

Ülemal nägime, et küsimus, millal Jesus maa peale tuleb, keskaja vaimuelu peaküsimus oli. Et nüüd kõik katsed seda tähtist sündmust piibli sõnade peal põhjeneva arvamise abil ära määrata, nurja läksivad, siis on loomulik, et ka astrologia oma-

Pilt Nr. 11. Pilverünkad konnade kujul.

„Ja mina nägin, et lendava mao suust, ja metsalise suust, ja valeprohveti suust kolm roojast vaimu otsegu konnad välja tulid.“

Ilm. r. XVI.

korda jõudu katsuda tahtis ja oma harilikkude abinõude — taeva tähtede seisukorra, tormi ja kõue, päikesevarjutamise, pilvede kaju ja teiste looduse nähtuste järele Jumala tahtmist ette kuulutada katsus. Üks sarnane katse on „Ilmutus kõues ja tormis“ ehk nõndanimetatud Johannese Ilmutamise raamat.

Et Ilmutamise raamatus meil tõeste Jesuse tulemise ettekuulutamise tegemist on, on kahtlemata selge, sest mitu korda laseb raamatukirjutaja Jesust hüüda: „Vaata, ma tulen pea!“ jne. Tervet ettekuulutamise lugu võiks ehk nõnda ette kujutada.

Raamatu kirjutaja, oma aja suurem teadusemees (astrolog), istub sügavais mõtetes Patmuse saare kaldal. Tema oli välja

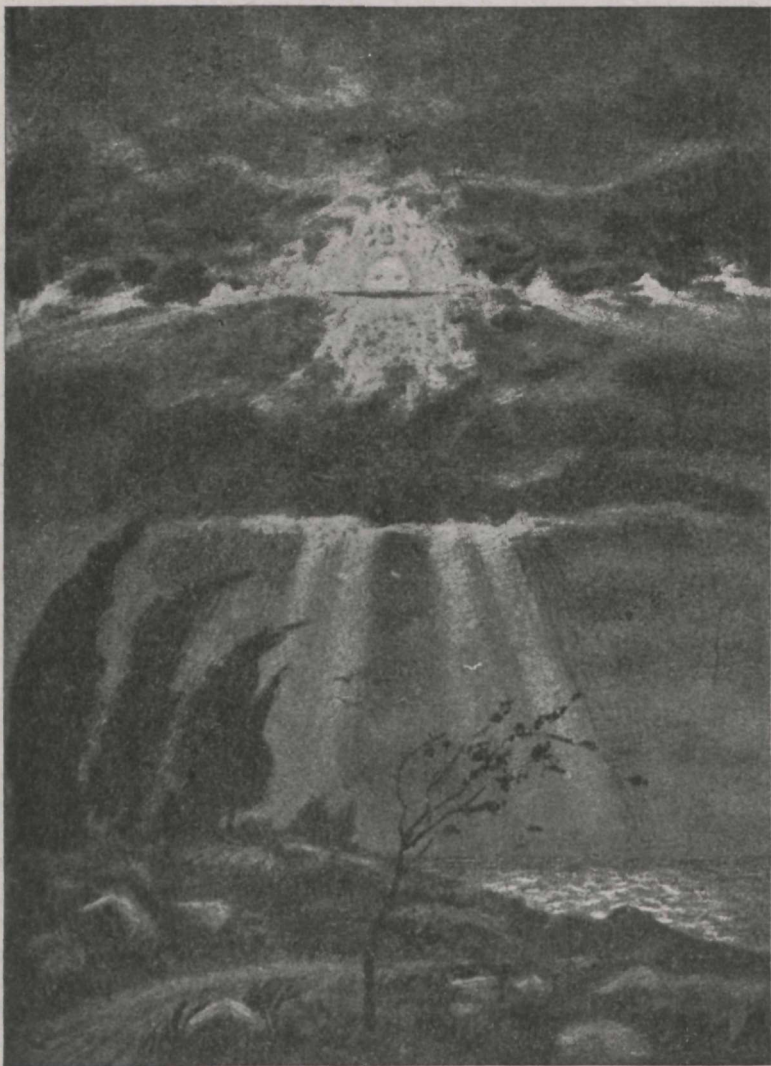

arvanud, et sel päeval päikese varjutamine pidi olema. Sarnane arvamine oli täitsa võimalik, sest juba ammu enne Kristust teadsivad Kaldea targad, et päikese ja kuu varjutused 18 aasta ja 11 päeva järele korduvad, nii et selle nõnda nimetatud Sarose ringi järele iga kord varjutusi ettekuulutada võidi. Et päikese varjutamine üks kohutavamatest looduse nähtustest on, et astrologid alati päikese varjutust kõige tähtsamaks nähtuseks pidasivad, mille järele tulevaid asju ette kuulutada võis, siis valmistas ka meie astrolog ennast ette, et eelseisva varjutuse abil oma palavama soovi täideminemise aega teada saada. Et aastasada lõpule jõudis ja et riigi ja kiriku elus sündmused päevakorral olivad, mis uskliku hingele viimsepäeva lähedale jõudmise üle tunnistasivad (vaata VII p.), siis on loomulik, et küsimus „millal Jesus maa peale tuleb“ ka meie prohveti hinge vangistas. Kui ta nõnda Jumalalt vastust oma küsimuse peale palus, siis ei pannud ta tähele, et seni tema selja tagant must äikese pilv üles tõusis, et „päike mustaks läks, nagu karune kott“. Prohveti meelest oli päikese varjutus ja ühes sellega suur otsustav silmapilk alanud. Kui nüüd aga varsti hele päike mustade pilverüngaste vahelt välja vaatas, siis ei näinud meie prohvet selles mitte päikest, mida varjutati, vaid pidas teda vihaseks Jumala paleks. Kuidas mõnikord pilvede vahelt paistev päike inimese palet meelde tuletada võib, seda näitab juurde lisatud pilt.

Kui ühes sellega veel maavärisemine, torm ja pikse löögid algasivad, siis oli uskliku hingele selge, et Jumal tema palavaid palveid kuulda on võtnud ning talle vastama on tulnud. Kõue hääles kuuleb ta jumala häält, kes tema küsimuse peale: „millal Jesus maa peale tuleb?“ vastab: „Tule ja vaata!“ ehk „Pane tähele ja mõista!“ Ja nüüd paneb astrolog kõike seda tähele, mis looduses, iseäranis taevavõlvil sünnib. Pilverüngastes, mis metsalisi meelde tuletavad, näeb ta riigi ja riigi-kiriku kujusid, kelledele ta nende pea kätte jõudvat otsa ette kuulutab. Edasi kirjeldab ta luulelises pildis tähehogusid ja planeetide seisukorda, ning kuulutab nende seisukorra järele sündmusi ette, millede täideminemist ta nii suure igatsusega ootas. Et siin tõeste luuleline taevatähtede, pilvede, kõue ja tormi, välgu ja maavärisemise kirjeldus on, seda võib juba isegi piiblist kõige tema tõlke puuduste peale vaatamata näha, sest isegi seal on mitu korda otsekohe välja öeldud, et see ehk teine kuju pilvede näol ehk tähtede ja pilvede keskel ilmus, et ingel tähti käes hoidis jne.

Missuguse vastuse luges prohvet tervest looduse pildist oma küsimuse peale välja, teiste sõnadega, millal pidi tema selektuse järele Jesus maa peale tulema?

Järgmises peatükis näeme, et terve Ilmutamise raamat taeva laotust ja tormi kirjeldab, mis 30 sept. 395 a. Patmose saarel näha oli. Sellest pildist järeldas prohvet, kui palju aja järele

Pilt Nr. 12. Päikese vihane pale tormi eel.

Ja ma olin vaimus ja kuulsin enese taga ühe suure kui pasuna hääle ütlevat: Mina olen A ja O . . . Ja ma pöörasin ennast ümber . . . ja nägin seitsme künalajala vahel (Vankri tähtede vahel taeva võlvil) üht, kes oli inimese poja (inimliku olevuse) sarnane . . . Aga tema pea ja juuksed olid valged, kui vill, kui lumi, ja tema silmad olid tuleleek. Ja tema jalad olid hõilgava vase sarnased, ja tema hääl oli otsegu vete kohisemine. Ja temal oli käes seitse taevatähte (Vanker), ja tema suust läks välja üks terav kaheterane mõök, ja tema pale oli päike, kui see paistab oma väes . . .

Ja ta ütles: kirjuta nende seitsme taevatähe salajat asja.

Ilm. r. I.

oodetav sündmus tuleb. Oma ettekuulutust mõistab ta nii keeruliselt välja öelda, et 1500 aasta jooksul sellest aru ei ole saadud. XI. peatükis räägib ta kolm korda sellest ajajärgust, mida ta kord 1260 päeva, kord 42 kuu, kord $3\frac{1}{2}$ aja (aasta) pikkuseks loeb. Järgmistes peatükkides tulevad uueste needsamad arvud 1260 päeva, 42 kuud ja „aeg, kaks aega ja pool aega“ ehk $3\frac{1}{2}$ aega (aastat) ette. Kerge on arusaada, et kõik need arvud ühte ja sedasama ajajärku tähendavad — 1260 päeva = 42 kuud = $3\frac{1}{2}$ aastat; niisama arusaadav on neist Ilmutamise raamatu peatükkidest, et neis Jesuse maa peale tulemist $3\frac{1}{2}$ aasta (42 kuu ehk 1260 päeva) pärast ette kuulutatakse. Lisame nüüd 30. sept. 395 a. 1260 päeva juurde, siis saame 399 a. 13. märtsi kuu päeva kätte. Miks just 13. märtsil 399 a. kaua oodatud Jesuse tulemine kätte pidi jõudma? Sellest saame aru, kui järgmist meelde tuletame. Meie praegune ajaarvamine sai alles VI. aastasajal katoliku munga Dionysiuse (Exiguus) poolt kokku seatud, kes 753-da aasta peale Rooma linna alustamise Jesuse sündimise aastaks tunnistas. Kiriku ajaloolased vaidlevad veel tänini Jesuse sündimise aasta üle; missugused mõtete lahkuminekud siin olemas on, näitab see lugu, et ühed 4-dat aastat enne, teised 9-dat aastat peale „Jesuse sündimist“ tema sündimise aastaks loevad. IV. ja V. aastasadel oli õige laialt maksev arvamine, et Jesuse sündimine kaks aastat varem on olnud, kui harilikult loetakse. Lisame need kaks aastat meie kuupäevale juurde, siis saame 13. märtsi 401 a. Aasta alguseks loeti sel ajal kevadist pööripäeva, mis umbes 20. märtsi peale langes. Kui meie peale selle veel juurde lisame, et 13. märts 401 a. pühapäeva peale langeb ja et see viimane pühapäev IV. aastasajas oli, siis on selge, miks Jesuse maa peale tulemiseks nimelt see päev valiti.

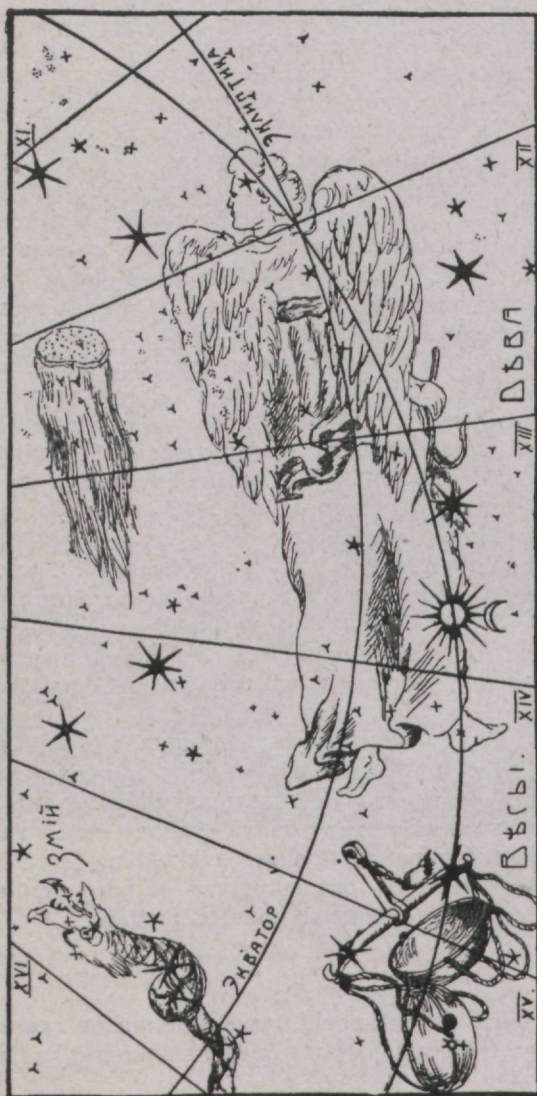
Nagu kõik ristikogudus, nõnda ootas ka Ilmutamise raamatu kirjutaja aastasaja vahetusel ammu oodatud maailma lõppu. Selleaegsed ajaloolised sündmused — neist allpool — tegivad seda usku veel kindlamaks, sellepärast on prohvet kindlas usus, et IV. aastasaja viimase ja V. aastasaja esimese pühapäeva vahel seisval nädalal Kristus oma vaenlastega võitlust saab pidama, et siis V-dat aastasada „uus taevas ja uus maa“ vastu võtaks. Sarnane aja-arvamine on täielises kokkukõlas terve Ilm. raamatuga, kus arvud iseäralist osa mängivad (7,666), millega ta teisi astrologilisi raamatuid lähedalt meelde tuletab.

VI. *)

Et järjekindel olla, selleks peaks terve Ilmutamise raamatu Morosovi tõlkes tooma ja näitama, kuidas uuest vaatekohast ka Ilmu-

*) Järgnevad VI., VII., VIII. ja IX. peatükid sisaldavad Morosovi raamatu kokkuvõtte.

tamise raamatu kõige keerulisemad pildid inimese mõistusele täieste arusaadavad on. See viiks meid aga liiga pikale. Lepime ainult paari kohaga, mis muidu täieste arusaamatad, uues valguses aga õige lihtsalt seletatavad on. Ühtlasi näitame selle juures, et Ilmutamise raamat tõeste 395-da aasta 30. sept. õhtu taevast ja tormi kirjeldab.

Pilt Nr. 13. Neitsi tähekoogu 30. sept. 395 a. päikese ja kuuaga. Kõrgemal tähekoogu „Verenica juuksed“, Neitsi jalgade all kaalu tähekoogu planeet Merkuriusega.

„Ja üks imelik nähtus ilmus taeva peal: üks naesterahvas oli ehitud päikesega, ja kuu oli tema jalgade all, aga tema pea peal oli kroon kaheteistkümnest tähest.“

Ilm. r. XII.

XII. peatükis loeme: „Ja üks suur ja imelik nähtus ilmus taeva peal: üks naesterahvas oli ehitud päikesega; ja kuu oli tema jalgade all, aga tema pea peal oli kroon kaheteistkümnest tähest“ (v. pilt nr. 13).

See pilt on küll väga luulelik, kuid seni täieste arusaamata, kuni teie tema kui taeva kirjelduse peale ei vaata. Viimasest seisukohast vaadates on ta aga täieste arusaadav, kui meeles peame, et tähekogustikkude hulgas üks on, mida Neitsiks nime-tatakse. Niisugusel juhtumisel tähendaks see luuleline pilt seda, et pilvede alt see koht taeva võlvil nähtavale tuli, kus Neitsi tähekogustik seisab, ning et päike ja kuu ühe korraga Neitsi kohal seisivad. „Kroon kaheteistkümnest tähest“ on tähekogustik „Verenica juuksed“, mille hulka vanaste 12 tähte loeti ja mis Neitsi lähedal seisab. Et aga päike ainult septembri lõpul Neitsi tähekogustiku kohal viibib, siis on selge, et kui meil taeva kirjeldusega tegemist on, siis sarnane taeva pilt septembri kuu lõpul olla võis. Et raamatu kirjeldus septembri kuu kohta käib, seda tõendavad ka teised peatükid. XIV. peatükis, näit., räägitakse, et viinamarjad küpsed ja nisu juba kogutud oli. Meil ei ole sellepärast mitte tarvis terve aasta päevade kohta välja arvata, kas taeva tähtede seis mõnikord mitte sarnane ei olnud, nagu Ilmutamise raamatus kirjeldatud, vaid küllalt on järele vaadata, kas mitte septembri lõpul taeva laotus mõnikord sarnast pilti ei pakkunud.

Tähtsamad teated Ilmutamise raamatu sündimise aja üle leiame VI. peatükis. Piibli keeles käib see nõnda: „Ja ma nägin, et Tall ühe neist pitseritest lahti võttis, ja mina kuulsin ühe neist elajatest ütlevat kui pikse häälega: Tule ja vaata! Ja ma nägin, ja vaata, üks valge hobune, ja sel, kes tema seljas istus, oli amb käes, ja temale anti üks kroon, ja ta läks välja kui äravõitja, ja et ta pidi võitma.

Ja kui ta teise pitseri lahti võttis, siis kuulsin ma teise elaja ütlevat: Tule ja vaata! Ja üks teine tulipunane hobune läks välja, ja sellele, kes tema seljas istus, anti maa pealt rahu ära võtta, ja et nemad üksteist pidivad ära tapma; ja temale anti üks suur mõök.

Ja kui ta kolmanda pitseri lahti võttis, siis kuulsin ma kolmanda elaja ütlevat: Tule ja vaata! Ja ma nägin, ja vaata, üks must hobune, ja sel, kes tema seljas istus, olid vaekausid käes. Ja ma kuulsin ühe hääle kesk nelja elaja seast ütlevat: Üks mõõt nisu ühe teenari raha eest, ja kolm mõõtu otre ühe teenari raha eest, ja õlile ja viinale ära tee paha.

Ja kui ta neljanda pitseri lahti võttis, siis kuulsin ma neljanda elaja ütlevat: Tule ja vaata! Ja ma nägin, ja vaata, üks tuhkur hobune, ja selle nimi, kes tema seljas istus, oli surm, ja põrguhaud käis temaga, ja neile anti meelevald maa neljat osa

ära tappa mõõgaga ja näljaga, ja katku surmaga ja metsaliste läbi, mis maa peal.“ (VI. 1—8).

Ka seegi pilt on küll väga luulelik, kuid niisama vähe arusaadaw. Kui meie aga uueste meelde tuletame (vaata III p.) et selles peatükis kirjeldatud hobuste ja ratsanikkude all planeetisid tuleb mõista, kui meelde tuletame, et valge hobune Jupiterit, punane — Marsi, must — Merkuriust, tuhkur — Saturnust tähendab, kui meelde tuletame, et ratsanikud neid tähekokustikka tähendavad, millede kohal planeet seisis, — niisugusel juhtumisel saame kõne all olevast peatükist järgmiselt aru.

„Ja ma nägin kuidas Jäära tähekoogu (vaata pilt nr. 9) — piibli keeles Tall — ühe pitseri lahti võttis (osa taevast pilvede alt vabastas) ja üks neljast loomast ütles (kõue hääles): Tule ja vaata!

Ja ma panin tähele (tähtede seisukorda) ja nägin, et seal kohal hele valge hobune (Jupiter) seisis; sellel, kes tema seljas istus, oli käes vibu, ning temale oli antud üks kroon.“ — Et ainukene tähekokustik, mida vibu ja krooniga kujutati, nõnda nimetatud Küti tähekokustik on, siis tähendab viimane lause, et Jupiter Küti tähekokustikus seisis.

„Ja kui Jäär teise pitseri lahti tegi (teise koha taeva võlvil pilvist vabastas), siis hüüdis teine loom (kõues): Tule ja vaata! Ja tulipunane hobune (Mars) tuli nähtavale (pilve alt), ja sellele, kes tema seljas istus (tema kohal seisva tähekoogu), anti õigus rahu maa pealt ära võtta; tema kätte oli antud suur mõök.“

Ainukene tähekokustik, kel mõök käes, on Perseus. Juhtus sõjajumal Mars mõõgamehe Perseuse kohale, siis oli sõda oodata. Sedasama ootas ka meie prohvet, ning terve salm saab arusaadavaks. Tähendab, Mars seisis Perseuse tähekoogu kohal.

„Kui Jäär kolmanda pitseri ära võttis (uue koha taeva võlvil pilvist vabastas), siis hüüdis kolmas elajas: Tule ja vaata! Ja ma panin tähele ja leidsin, et selsamal kohal (mis pilvist vabaks sai) must hobune (Merkurius) seisis, ja sel, kes tema seljas istus (tähekoogu, mille kohal planet seisis) olid vaekausid käes“. Siit on selge, et Merkurius kaalu tähekoogu seisis.

„Ja ma kuulsin ühe hääle ütlevat (Merkuriusele): „Ühe

Pilt Nr. 14. Jupiter (♃) Küti tähekoogu (küti turjal); Küti jalge ees Kroon.

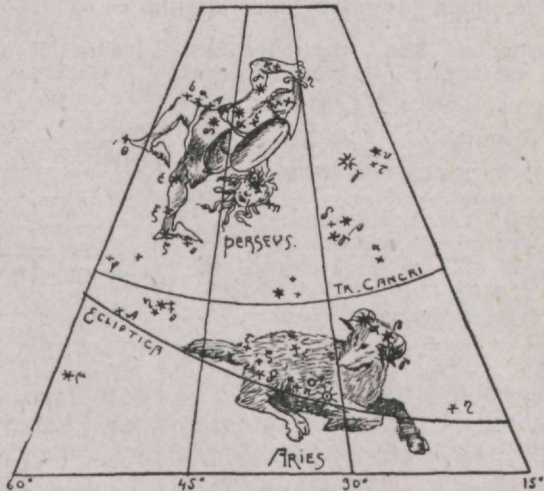
„Ja ma nägin, et seal kohal helevalge hobune (Jupiter) seisis; sellel, kes tema seljas istus, oli käes vibu, ning temale oli antud üks kroon“.

Ilm. r. VI.

päeva osa nisu olgu teenari raha eest, ja kolme päeva osa otre olgu ka teenari raha eest, kuid õlile ja viinale ära tee paha.“ Et Mercurius kauplemise jumal oli, siis on arusaadav, et prohvet tema poole sarnase palvega pöörab, kui näeb, et kauplemise jumal kaalud kätte võtab, et inimestele lõikust anda.

„Kui Jäär neljanda pitseri lahti tegi, siis kuulsin ma uueste häält: Tule ja vaata! Ja ma vaatasin (uueste nähtavale tulnud taevast) ja vaata, sealsamas kohas oli tuhkur (kahvatu) hobune (surma jumalat tähendav planeet Saturnus), aga sel, kes tema seljas istus (tähekoogu, mille kohal ta seisis), oli nimeks surm, ja põrguhaud käis tema kannul.“ Viimane lause on kergeste arusaadav: Saturnus (surma jumal) seisis Skorpioni tähekoogu. See kuulutas surma, katku, kõiksugu häda ja haigusi ette. Skorpioni tähekoogustiku ümber seisavad aga Kaljukitse, Valaskala, Kalade, jne. tähekoogustikud, mis altmaa elanikka kujutavad. Et põrguhaud ka maa all olevat, siis oli prohvetile tema vaimulennus selge, et „põrguhauale meelevald antakse neljat osa ära tappa mõõgaga ja näljaga ja katku surma ja metsaliste läbi kõigest sellest, mis maa peal on.“

Pilt Nr. 15. Ainuke mõõgaga tähekoogu Perseus; madalamal Jäär.

... Ja tulipunane hobune (Mars) tuli nähtavale... ja selle kätte, kes tema seljas istus, oli antud suur mõõk.“

Ilm. r. VI.

Tervet pilti kokku võttes tuleme järgmisele otsusele: On Ilmutamise raamat taeva tähtede kirjeldus, siis teame meie eelpool läbi vaadatud salmidest:

- 1) et sarnane tähtede seisukord septembri kuu lõpul oli ja et sel silmapilgul
- 2) Jupiter Küti,
- 3) Mars Perseuse,
- 4) Mercurius Kaalu ja

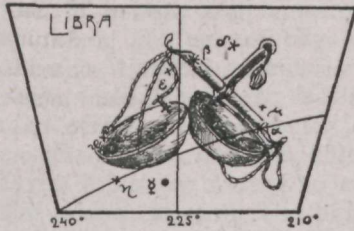
5) Saturnus Skorpioni tähekogustikus viibis

On meil sellekordse tähtede seisukorra üle nii palju teateid käes, siis on sellel, kes praeguse aja täheteadusega tuttav, lihtne asi välja arvata, kas niisugune silmapilk olemas on olnud ja millal ta oli. Võtame meie arvamise aluseks Jupiteri ja Saturnuse ja küsime, millal olivad ühel ajal Jupiter Küti ja Saturnus Skorpioni tähekogus, nagu Ilmutamise raamatus kirjeldatud. Paari nädalase lihtsa, kuid igava arvamise järele tuleme otsusele, mida järgmine tabel kujutab:

Jupiter oli Küti tähekogus.	Saturnus oli Skor- pioni tähekogus.	Jupiter oli Küti tähekogus.	Saturnus oli Skor- pioni tähekogus.
Peale Kristust:		Peale Kristust:	
3. aastal.		205. "	
— — — — —	12. a.	217. "	
— — — — —	13. "		218. a.
15. "			219. "
27. "			220. "
39. "		229. "	
— — — — —	42. "	241. "	
— — — — —	43. "		248. "
51. "			249. "
63. "		253. "	
— — — — —	71. "	264. "	
— — — — —	72. "	276. "	
— — — — —	75. "		277. "
86. "			278. "
98. "			279. "
— — — — —	101. "	288. "	
— — — — —	102. "	300. "	
110. "			307. "
122. "			308. "
— — — — —	130. "	312. "	
— — — — —	131. "	324. "	
134. "		336. "	336. "
146. "			337. "
158. "		347. "	
— — — — —	160. "	359. "	
— — — — —	161. "		366. "
170. "			367. "
181. "		371. "	
— — — — —	189. "	383. "	
— — — — —	190. "	395 "	395.
193. "			

Sellest tabelist näeme, et esimese nelja aastasaja jooksul ainult kaks korda ühel aastal Jupiter Küti ja Saturnus Skorpioni

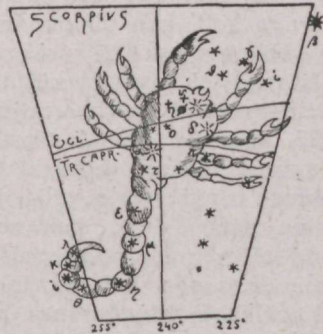

Pilt Nr. 16. Mercurius (♿) Kaalu tähekogus.

... Ja selsamal kohal seisis must hobune (Mercurius) ja sel, kes tema seljas istus, ol'd vaekausid käes.

Ilm. r. VI.

Pilt Nr. 17. Saturnus (♄) Skorpioni tähekogus.

... „Ja vaata sealsamas oli tuhkur hobune (surma jumalat kujutav Saturnus), aga sel, kes tema seljas istus, oli nimeks surm...“

Ilm. r. VI.

tähekogus seisnud on, nimelt 336 ja 395 a. Kui meie ligemalt välja arvame, siis leiame, et 336 a. septembri kuul mõlemad planeedid ühel ajal Küti ja Skorpioni tähekogudes ei seisa, nii et ainult 395 a. järele jääb, millal tõeste septembri kuu lõpul Jupiter Küti ja Saturnus Skorpioni tähekogudes seisavad. Sellest järgneb, et esimese nelja aastasaja jooksul sarnane tähtede seisukord, nagu Ilmutamise raamatus kirjeldatud, ainult 395 a. septembri kuu lõpul võimalik oli. Kuid meie võime veel terve rea tunnistusi tuua, mis seda aega lähemalt ära määravad.

1) Meie nägime, et kuu Neitsi tähekogus seisis. Ka seda ei ole praegusel täheheadusel mitte raske välja arvata, et kuu ainult 30. sept. õhtul Neitsi tähekoogu kohal seisab, mitte päev hiljem ega varem, sest et kuu õige ruttu liigub ja päeva pärast juba hoopis teisel kohal viibib.

2) Ilm. raamatu esimeses peatükis on öeldud, et see ilmutus pühapäeval sündis. Igas suuremas tähtraamatus leiab lugeja reeglid, mille järele välja arvata võib, et 30. sept. 395 aastal tõeste pühapäeva peale langeb.

Niisama, nagu meie Jupiteri ja Saturnuse seisukorra välja arvasime, võib leida, et

3) Mars 30. sept. 395 a. tõeste Perseuse tähekoogu läheduses ja

4) Mercurius selsamal ajal Kaalu tähekogus viibis, nagu Ilmutamise raamatu pilt seda nõuab.

5) Ilm. raamatu ütelused, et „päike sai mustaks, nagu karune kott, kuu oli punane kui veri, et tähed maha langesivad ja kolmas osa päikest sai lõõdud, et ta ei pidanud paistma“ näitavad, et raamatu kirjutaja päikese varjutamisest räägib. Teaduse praeguse seisukorra juures on kerge välja arvata, et 30. sept. 395. a. peale lõunat tõeste päikese varjutamine oli, mida aga Patmose saarel mitte ei nähtud. Raamatu kirjutaja võis küll Sarose ringi järele välja arvata, et sel päeval päikese varjutamine peab olema, kuid seda, kus kohal see varjutamine näha on, ei võinud ta sel ajal veel mitte ette ära arvata. Sellest tuli, et ta siis, kui paks pilverüngas päikese kinni kattis, arvas, et päikese varjutamine juba alanud on, ning kui peale selle päike pilve vahelt välja vaatas, siis ei olnud see tema silmis enam päike, vaid Jumala pale, sest päike pidi ju kaetud olema.

Jääb veel küsida, kas Morosovi astronoomilised arvamised usaldamise-väärilised on. Täheteadlased N. Ljapin ja M. Kamenski Pulkovo tähetornis ja prof. L. Terentjev Peterburis on planeetide seisukorra 30. sept. 395 a. välja arvanud ja ühisele otsusele tulnud, et taevast selle päeva õhtul tõeste sarnast pilti pakkus, nagu seda Ilm. raamat kirjeldab. Morosov jatkas oma arvamisi veel kuni X. aastasajani ning leidis, et järgnevatel aastasadadel sarnane taeva pilt millalgi ei ole kordunud.

Kõigist neist täheteaduslistest tunnistustest järgneb üks otsus: Johannese Ilmutamise raamatu tähtede seisukorra kirjeldus käib ainult 395 aasta 30. sept. õhtu kohta. Sellest järgneb niisama ainukene võimalik otsus, et Ilm. raamat mitte I. aastasajal kirjutatud ei ole, vaid IV. aastasaja lõpul. Et Ilm. raamat aga taeva kirjeldus on, selle juures on raske kahelda. Kui siiski mõni keskaja munk teatab, nagu oleks mõni kirikuisa esimesel neljal aastasajal Ilm. raamatu üle rääkinud, siis peab ütleva, et kui sarnaseid teateid ka terved vinnad oleks (vaata X. p.), nad ka siis uut vaadet muuta ei suudaks, sest Ilm. raamatu sündimise aeg on sarnaste tähtedega taeva võlvile kirjutatud, mida isegi keskaja kirikujuhid oma usulises vaimustuses ära võltsida ei suutnud, ja otse see asjalugu, et Ilm. raamatu tõsisest mõttest keegi aru ei saanud, see kaitseski Ilm. raamatut keskaja piiskopide hoolsuse eest, kes kas usulises vaimustuses ehk mõnel muul põhjusel ühegi sammu eest kõrvale ei hoidnud, kui see nende vaadete tõendamiseks tarvilik oli, nagu meile seda terved riidad järele jäänud võltsitud dokumentisi — küll inimeste, küll Jumala nime peale — tõendavad.

Enne, kui küsime, kes Ilm. raamatu kirjutaja võis olla, heidame üleüldise pilgu Büzanzi riigi ja ristikoguduse seisukorra peale IV. aastasaja lõpul, et raamatu kirjutaja ilmavaatega ja nende oludega, mis sarnaste raamatute ilmumist ja vastuvõtmist võimalikuks tegivad, tuttavaks saada.

Ilmutamise raamatu kirjutamise aastal 395 lagunes Rooma-Büzanzi riik peale keiser Theodosius Suure surma uueste, seekord juba jäädavalt, kaheks iseseisvaks riigiks. Mõlematel riikidel tuli oma olemise õiguse eest kibedat võitlust pidada, sest et sel ajal veel suur rahvaste rändamine Europas edasi kestis: vahetpidamata laastasivad riigi piiriäärseid maakondi, kord hunnid, kord gootid, kord allemanid, frankid, saksid. Asia ja Afrika poolt kestisid niisama vahetpidamata perslaste ja mauride sõjakäigud. Terve Vahemere ümbrus kees; ebausklikele rahvahulkadele oli selge, et midagi suurt tulemas on. Kõige tõenäolisem oli oodata, et maailma ots ligineb; sellepärast on Ilmutamise raamatu taoliste kirjade sündimine, vastuvõtmine ja mõju arusaadav.

Ristikoguduse sisemine elu ei olnud mitte rahulisem. Algusest saadik oli siin mõtete lahkuminekuid ette tulnud. Nikea kirikukogu 325. a., kes häälte enamusega paganausulise keisri juhatuse ja mõju all ristikoguduse põhjusõpetused välja töötama pidi, ei teinud vahet sugugi paremaks. Kaks suuremat erakonda pörkasivad seal kokku: üks, kelle eesotsas Arius seisis, õpetas esimeste ristikoguduste mõttes, et Jesus Natsaretist ainult Jumala ja inimeste vahepealne olevus on. Teine erakond, kelle tähtsamad juhid nõnda nimetatud Nikolai Imetegija ja diakon Athanasius olivad, tõendas, et Jesus, kui Jumala teine olemine temaga ühesugune on. Et sarnane vaielus tõusis, on täieste loomulik, sest iga usu edenemise loos võib silmapilkusid leida, kus üks osa usklike oma jumalad teistest varem maa pealt taevasse on viinud.

Kui siia veel juurde lisada, et Nikeas Püha Vaimu jumaliku olemise küsimus hääletamise alla tuli, — küsimus, mis igal ajal usuteadlastele enam peavalu on teinud, kui teised dogmatilised küsimused, — siis on arusaadav, et kirikukogu usklike meeleolu veel ärevamaks ja lõhesid parteide vahel veel sügavamaks tegi. Ehk küll usuteadlased lõendavad, et suurem hulk neist kirjadest, mis Nikea kirikukogu paberite nime all tuttavad, võlsitud on, siiski võib aru saada, et asi sellega lõppes: Ariuse süüdistuste peale vastas Püha Nikolai sellega, et ta Ariusele rusikaga näkku lõi, mille järele ta ise koosolekult lahkuma pidi. Athanasiusi kõnede mõjul kinnitas aga paganauline keiser siiski, et kõik kolm Jumalat — Isa, Poeg ja Püha Vaim — üheväärilised on, kuna Ariuse õpetus vande alla pandi. Sedaviisi sündisivad kaks tähtsat selleaegset vaenulist ususeltsi — arianlased ja nikolaitid, ehk Ariuse ja Nikolai järelkäijad, kes hiljem mitu korda üksteise järele riigikirikuks olivad ja teineteisele kümne võrra kätte tasusivad.

Kumba poolehoidja oli Ilm. raamatu kirjutaja? Tema ei hoi a kumbagi ususeltsi poole, vaid ütleb XIII. peatükis, et need

mõlemad ususeltsid kaks sarve ühe ja sellesama metsalise, riigikiriku, peas on. Peale nende suuremate ususeltside oli veel palju vähemaid. Wiimaste hulgas oliwad Origenese järelkäijad — origenitid — tähtsamad. Origenitide õpetuse iseäralduseks oli, et nad mitte pärispatu ega igavese põrgupiina sisse ei uskunud, sest et see nende Jumala helduse ja headusega kokku ei käi; nad õpetasivad, et piiblist paiguti kaudselt aru saada tuleb, et inimese hing tähtede sees edasi elab jne. Ilm. raamatust on selgeste näha, et tema kirjutaja origenit oli. Iga origenitide koguduse eesotsas seisis õpetaja (*ἄγγελος*); seitsmele sarnasele õpetajale saatiski Ilm. raamatu kirjutaja oma raamatu. Et aga sõna *ἄγγελος* ka ingliti tähendab, sellest tuleb, et piibli tõlkijad, kes raamatu mõttest aru ei saanud, „koguduse õpetaja“ asemel „koguduse ingli“ kirjutavad. Et sarnane arusaamine ekslik on, võib juba see näidata, et Jesus ühte sarnast „inglit“ „oma suust välja sülitada ähvardab“, mis taevase ingli kohta igatahes liig on. Neis kirjades hoiatab Ilm. raamatu kirjutaja kogudusi, et nad mitte *nikolaitide* sarnaseks ei saaks, keda ta ise vihkab. Piibliteadlased olivad sellega kimbus, mis nende nikolaitide all mõista tuleb, ning tulivad otsusele, et see üks I. aastasaja ususelts olla olnud. Sarnane arvamine on aga vähe usaldatav, kuna ristikogudus I. aastasajal veel nii väike oli, et seal ususeltside sündimine raske näib olevat. Oli aga Ilm. raamatu kirjutaja IV. aastasaja origenit, siis on arusaadav, et ta oma raamatu ainult oma ususeltsi seitsme koguduse õpetajale saadab ja neid Nikolai Imetegija järelkäijate eest hoiatab. Ilm. raamatu kirjutaja ei võinud Ariuse poolehoidja olla, sest siis oleks ta oma kirja kõigile rohkearvulistele arianlaste kogudustele adresseerima pidanud.

VIII.

Kui meie nüüd küsime, kes Ilmutamise raamatu kirjutaja oli, siis ei ole raske vastust anda. Meil on juba terve hulk teateid tema üle olemas. Meie teame:

1. Raamatu kirjutaja nimi oli Iohannes.
2. Tema elas Väike-Asias ehk seal lähedal.
3. Tema elas IV. aastasaja lõpul.
4. 395 aastal ei olnud ta enam mitte väga noor, sest ta kirjutab, kui inimene, kellel seitsmes Väike-Asia linnas suur mõju on; ta ei olnud ka mitte väga vana, sest vanal inimesel ei ole harilikult mitte niisugust luulelendu, nagu meie Ilmutamise raamatus leiame.
5. Temal oli suur kirjaniku talent ja tähelepanemise-vääriline kõneand, nagu mitmest peatükist välja paistab.
6. Tema harilik kõnekeel oli Greeka keel. Tema kirjaviis

näitab, et ta mitte harva sulge pihku ei ole võtnud, millest kahtlemata järgneb, et ta peale Ilmutamise raamatu veel terve rea teisi tõõsid on kirjutanud, mis mitte jäljeta kaduma minna ei võinud.

7. Ta on rikka perekonna võsu, sest hommikuse taeva ja pilvede kirjeldamise juures tarvitab ta kalliskivide nimesid, ilma et tal meeldegi tuleks, et need harilikule lugejale arusaamatad on. XXI. peatükis kirjeldab ta näit. Uue Jerusalemma müürisid sarnaste sõnadega: „Esimene alus oli jaspis, teine saviir, kolmas kalkädon jne. jne., ilma et ta ühtegi seletust kivide kohta annaks. Selge on, et sarnase kirjelduse kirjutaja ise neid kivisid heaste pidi tundma, kuna aga lugeja neist midagi ei tea. Sarnase vea teevad kõik kirjanikud, kes lapsepõlvest mõne haruldase, teistele tundmata asjaga tuttavad on ning tihti ära unustavad, et teised neid ei tunne.

8. Ta oli oma aja kohta hea hariduse saanud, sest et ta selleaegset täheteadust (astrologiat) väga heaste tundis. Arvata, et mõni kalamees, ehk karjane Ilmutamise raamatu on kirjutanud, nagu meile õpetatakse, on lihtsalt lapsik.

9. Ta oli ristikoguduse usuteadlane.

10. Oma ilmavaate poolest oli ta demokrat ning oleva korra vastane, sest et ta maapealsete võimude peale tuld ja tõrva pillub.

Kuid esimestel aastasadadel olivad sarnased mehed, kes ühtaegu luuletajad, kõnemehed, teadusemehed ja revolutsionärid, nii haruldased nähtused, et meil praegusel juhtumisel kaua otsida tarvis ei ole. Kui meie Väike-Asia ja ristikoguduse ajaloost IV. aastasaja lõpul silmad üle laseme käia, siis paistab meile kaugele üks kaju vastu, kes, nagu alamal näeme, kõiki meie nõudmisi karva pealt täidab. See mees on kuulus demagog (lihtrahva juht), kirjanik, kõnemees ja revolutsionär, kirikuisa Ioann Chrysostomus ehk Kuldsuu, kelle saatus nii imelik on, et tema eluloost seniajani kuidagi aru saada ei suudetud.

Tema elulugu on lühidalt järgmine: Ioann Kuldsuu sündis umbes 354. aastal väga rikkas pagana perekonnas. Peale põhjaliku ettevalmistuse kõigis selleaegsetes teadustes läks ta veel Athena mõtteteaduse kooli ennast täiendama. Sealt tuli ta alles siis Antiokiasse tagasi, kui ta kõik selleaegsed teadused põhjani läbi oli uurinud. Varsti peale ristimise jagas ta oma vara vaestele ja asus koopasse elama. Sel ajal nähtud ühel ööl, et Ioanni koopasse kaks meest tulnud. Üks annud talle papi-
piruse rulli ja öelnud:

„Mina olen Johannes, kes Õpetaja rinnal Pühal Õhtusööma-
ajal oli. Sealt sain ma selle ilmutuse. Võta, Jumal annab sulle
tarkuse sügavust teada, et sa inimesi kadumata toiduga söö-
daksid“.

See lugu on tähelepanemise väärt. Ta näitab, et alguses tõeste Ioann Kuldsuud Ilmutamise raamatu isaks peeti, selle järelle aga põhjusel, millest alamal jutt, teda ainult raamatu edasiandjaks pidama hakati. kuna viimaks ta asjast sootumaks eemale tõrjuti.

Oma kõrge hariduse pärast oli Ioann Origenese järelkäija. Keiser Theodosius laskis Konstantinopoli sünodil 381. Ariuse hukka mõista ning tunnistas nikolaitide ususelsti riigiusuks. Nikolaitide peapiiskop Theophilus Aleksandrias oli Ioanni verivaenlane, sellepärast põgenes Ioann oma koopast kohe peale kirikukogu lõppu Antiokiasse. Oma suure kõneanniga meelitas ta määratumad rahvahulgad enese ümber. Mitte asjata ei nimetatud teda Kuldsuuks. Kuid mitte ainult kõnede väline külg, vaid ka nende sisu tõmbas rahvast kokku. „Tema rääkis inimeste ühesugustest õigustest, nagu Rousseau (Russoo) XVIII. aastasajal“, ütleb Prantsuse akademikus Aimé Puech: „Kõik häda tuleb neist külmadest sõnadest: see on minu ja see on sinu. Kõik inimesed on oma loomu ja tarviduste poolest ühesugused, sellepärast on ka nende õigused ühed... Sellest järgneb, et eraomandus looduse seaduste mürdmine on. Keegi ei tülitse selle üle, mis kõikide omandus on, nagu päike, õhk, vesi. On asi seltskonna üleüldine omandus, siis ei tule tema juures kunagi pahandust ette; õelus hakkab sealt, kust eraomandus algab.“ Nõnda jutlustas Ioann Kuldsuu. Sarnase jutluse järeldus oli see, et mõni kuu peale selle keisri suguvõsa sambad Antiokia turul pihuks tehti. Būzanzi kirjanik Sossim arvab, et Kuldsuu ise sellest hävitamise tööst osa võttis. Varsti peale selle ilmusivad Antiokias, nagu sarnasel juhtumisel ikka sünnib, karistavad väesalgad. Kui koopaelanik väesalga ülemale selgeks tegi, et „vask-kujude ja inimeste vahel ikkagi vahe olemas on“, siis läks see linnast ära, ilma et majadele hinnata õhuaknaid sisse oleks seadnud. Kuldsuus äratas see muidugi veel suuremat viha Būzanzi isevalitsuse ja temaga käsikäes käiva riigikiriku vastu.

Vahekord Kuldsuu ja isevalitsuse vahel läks veel teravamaks, kui keiser Theodosius 393. a. pea kõik Saloniki linna elanikud maha raiuda laskis. Kui see metsik tegu isegi Lääne-Rooma riigis elanikka nii erutas, et Mailandi piiskop Ambrosius keisert läbisõidul kirikusse ei lasknud, siis võib arvata, mis lihtrahva juht Kuldsuu selle kohta pidi ütleva.

394. aastal hakkas suur tagakiusamine paganate ja nende ristiinimeste vastu kes mitte valitseva ususelsti — nikolaitide — poole ei hoidnud. Neilt võeti kõik seltskondlised ja isiklikud õigused ära; isegi pärandada, osta ning müüa ei tohtinud nad midagi, kui nad mitte riigiusu kombeid vastu ei võtnud ja iseäralist märki ei kannud, nagu Ilmutamise raamatu XIII. peatükis räägi-

takse. Need tagakiusamised pidivad Kuldsuu peale iseäranis mõjuma, sest et nad tema koguduse vastu olivad sihitud. Kuid mis tegi Kuldsuu sel ajal? Viimased seitse aastat Ilmutamise raamatu kirjutamise eel ei ole meil tema elu üle mingit teadet. Ainult kuulujutud teavad lausuda, et ta peale keisri kujude purustamise türmi olla sattunud, sealt pärast ära põgenenud ning peale Väike-Asias ümber hulkumise Patmose saarele saadetud.

397. aastal sureb vana piiskop Konstantinopolis, ning nüüd sünnib arusaamata lugu: „noor kergemeelne keiser ja kõik Konstantinopoli elanikud ja piiskopid“ nõuavad järelejätmata, et Kuldsuu, kes nüüd jälle Antiokias oli, Hommikumaa kiriku ülempiiskopi toolile istuks. Kuldsuu arvab, et teda lihtsalt petta tahetakse, et vana võlgasid kätte tasuda. Ta põgeneb kirikusse, rahvamurd kaitseb teda, kuid siiski viiakse ta pool-vägisi ära. Terve Konstantinopoli linn oma ülematega tuleb talle vastu; isegi üleüldine kirikukogu kutsutakse kokku, et teda ametisse seada, mida enne sarnastel juhtumistel kunagi ei tehtud. — Kuidas võis sündida, et liht õpetaja, kes mitu korda keisri poolt karistada sai, keda riigiusk taga kiusas, kes iialgi Konstantinopolis ei ole käinud, — kuidas korraga seda oleva korra vastast terve riigi kiriku etteotsa tõstetakse ja selle juures sarnase auga, nagu seda enne kellelegi ei ole antud? Ainult üks seletus näib võimalik olevat: Patmose saarel viibides kirjutas Kuldsuu 395. a. oma Ilmutamise raamatu ja saatis seitsme Väike-Asia kogudusele, mis ta seal reisis oli asutanud. Raamatus kuulutas ta ette, et maailm 399. aasta 13. märtsil hukka peab minema. Meie nägime eelpool, et seltskonnas kõik tingimised olemas olivad, et sarnane raamat uskumist võis leida. Igalpool, kus raamatut loeti, tõusis kole hirm; seda kiiremine lagunes tema laiali. Viimaks jõudis ilmutus ka ebauskliku noore keisri Arkadiuse kätte, kelle peale ta ka mõju avaldas. Ja nüüd ei jäänud muud nõu järele — igapäev oodati maailma lõppu, — kui meest, kellele Jumal oma tahtmist avaldanud oli, peapiiskopi toolile panna, temale töötada meelt parandada ja kõik täita, mis tema käseb. Ja selle peale vaatamata, et küll „palju koha tahtjaid oli“ nagu kirikulugu jutustab, tehti see jõuga teoks. Sarnane ja vist ainukene võimalik seletus on iga tahes väga tõenäoline. Kuldsuu kõnedel oli nüüd veel suurem mõju kui enne. Huvitav on vaadata, millest ta nüüd räägib. Paljudes jutlustes tähendab ta, et Jesuse tulemine ligi on; paaris kõnes teeb ta isegi 400 aasta üle märkusid. „Tund on tulnud; sellepärast valvake. Sõjad, maavärisemised, armastuse tegude kuivamine näitab, et meie maakera lugu lõpule jõuab.“ Sarnane toon kostab tema kõnedest vastu. Edasi räägib ta sagedaste sellest, et Jumal patustpöörja vastu armulik on, et isegi Juudas oleks peastatud saanud, kui ta mitte oma elule

lõppu ei oleks teinud. Missugune eesmärk sarnastel kõnedel oli, ei ole raske mõista. Kuigi Kuldsuu selle üle julge oli, et ettekuulutus määratud päeval täide läheb, siiski pidi tal ka kahtlus vahete vahel selle üle tõusma. Tema koduses ringis saadi varsti kuulda, et neli aastasada inimestele meeleparandamiseks olivad antud, viiendal aga Jesus oma riigi maa peal üles ehitab. Jutt lagunes varsti laiali, ning sel ajal, kui teised alles hirmsat päeva ootasivad, seni läks Kuldsuu enese teades see hirmus päev — 13. märts 399 aastal — ilma mingi looduse imeta mööda. Sarnane võimalus oli talle ennegi mõttesse tulnud, ning et rahvast sarnaseks juhtumiseks ette valmistada, selle-tarvis pidaski ta jutlusi Jumala suuremeelsuse üle. Iseäranis peale selle, kui nimetatud päev mööda läks, keerlevad kõik tema jutlused selle ümber, et Jumal oma ähvardusi mitte alati ei täida, kui patused ümber pööravad. Kõige sagedamine räägib ta nüüd selle üle, kuidas Jumal Ninevi linnale armu andis, ehk küll enne Jonase läbi tema hukatust ette kuulutas. Niisama korjab ta ka teiste jutluste tarvis piiblist niisuguseid kohti, kus Jumala ähvardus mitte täide ei läinud, mille juures ta käega-katsutavalt selgelt näitab, et tema kuulajad mitte ei pea imeks panema, kui kõik Jumala ettekuulutused täide ei lähe: „Jumal ähvardas meid põrgutulega (Ilmutamise raamatus), et mitte vaja poleks meid sinna saata: hirmutagu teid sõnad, kuid ärgu kurvas-tagu teod!“ Nõnda lõpetab ta ühe oma kõnedest.

Varsti peale selle, kui ettekuulutus tühja oli läinud, kogusivad (400. a.) hulk piiskopisid ajaloo kirjutaja Palladiuse sõnade järele „mõnesugustel põhjustel“ sala-koosolekule; kuid ei ole mitte raske näha, et need „mõnesugused põhjused“ muud midagi ei olnud, kui arupidamine selle üle, mis nüüd, kus ettekuulutus täide ei läinud, teha.

Niisama võtab Kuldsuu ise talvel ringreisi Väike-Asia linnades ette, selle peale vaatamata, et ta haige oli (Palladius). Meile on täitsa arusaadav, miks ta oma reisiga nõnda ruttas. Ilmutamise raamatu kirjutaja pidi hädasunnil võimalikult pea neile kogudustele, kellele ta raamatu saatis, ettekuulutuse nurjaminekut niisama seletama, nagu ta seda Konstantinopolis tegi. Et siin iga viivitus segadust sünnitada võis, sellepärast võttis ta reisi esimesel silmapilgul ette, kui teda Konstantinopolist välja lasti. Peab juurde lisama, et teda mitte enne Konstantinopolist välja ei lastud, kui ettekuulutuse aeg juba täieste möödas oli, sest seal arvati esiotsa, et karistus sellepärast tulemata jäi, et Kuldsuu linnas viibis.

Ei jõudnud Kuldsuu veel Konstantinopolisse tagasi, kui seal tema asetäitja piiskop noore kergemeelse keisriproua Eudoxie tema vastu üles äritis. Materjali selleks leidis Ilmutamise raamatus küllalt. Seal räägitakse, näituseks, „naesterahvast, kes

purpuri punaseid riideid kannab ja maapealsete keisrite üle valitseb“ (nagu Eudoxie oma nõrga loomuga mehe Arkadiuse üle), räägitakse Isebelist, kes hooa tööd teeb j. n. e. Kõik see käis riigi-kiriku kohta, kuid Ioanni vastastel ei olnud raske kerge-meelset keisriprouat uskuma panna, et see tema kohta oli öeldud. Seisukorda tegi veel see lugu pahemaks, et Ioann Keisri koja vastu ennast uhkelt üles pidas, millalgi seal pidudel ei käinud j. n. e. — Torm tema vastu hakkas sellega peale, et Egiptuses tema poolehoidjaid, origenitisid, taga kiusama hakati. Tema ammused verivaenlased piiskop Theophilus ja Hieronymus ajasivad asja nii kaugele, et 403 a. kirikukogu kokku kutsuti Kuldsuu üle kohut mõistma. Rooma paavst Innocentius ei soovitud mitte ennast teiste tülide vahele segada; niisama ei võtnud ka Kuldsuu poolehoidjad sellest sünodist osa, mispärast praegu seda kirikukogu ei Lääne ega Hommiku kirik maksvaks ei tunnista, vaid „röövli-sünodiks“ (*synodus latronus*) nimetab, niisama nagu Ephesuse kirikukogu 449 aastal, kus peale muu röövimist meelde tuletav otsus tehti, et Jesuses jumalik olemine nimliku ära neelas.

Sünodi kolmekordse kutsumise peale vaatamata oma tegudest aru andma tulla, jättis Kuldsuu sinna minemata. Tema süüdistuse akt sisaldab järgmist:

1) Tema olla öelnud, et kiriku altar jõledusi täis olla — Ilmutamise raamatu XVII. p.

2) Tema olla keisriprouat Eudoxiet Isebeliks nimetanud, ehk tema küll selle nimega Ilmutamise raamatus riigi-kirikut tähendas.

3) Ta olla kord kiriku-teenistuse ajal hüüdnud: ma kaotan oma mõistuse armastuse pärast.

4) Ta olla origenitisid omadeks pidanud ning

5) olla ühe kiriku varanduse ära varastanud.

Kõige huvitavam on viimane punkt. Selle all ei mõelnud süüdistajad mitte mõnda ainelist vara, sest rahvas tundis väga hästi Kuldsuu lihtsat eluviisi, teadis, et ta oma suure varanduse vaestele jagas, mispärast süüdistajad ise rahva viha alla oleksivad sattunud. Ainukene varandus, mis Kuldsuu rahva ees suureks tegi, olid tema kirjatööd; nende pihta oli süüdistus sihitud. Kui meie süüdistust eespool nimetatud muinasjutuga võrdleme, nagu oleks Kuldsuu Ilmutamise raamatu apostel Johanneselt saanud, siis on selge, et sünod talle seda süüks andis, et ta kloostrist põgenes vana käsikirja ühes võttis ja selle Patmose saarelt oma töö nime all laiali saatis; et ta aga isegi ettekuulutusest aru ei saanud, sellepärast ei läinud ta täide.

Sarnase süüdistuse vastu oli raske ennast kaitsta, sest siis oleks Jesuse ja tema tähtsama jüngri au vähendada pidanud. Sünod tunnistas Kuldsuu süüdlaseks ja pani kiriku vande alla.

Õösel, et rahvahulk, kes Kuldsuud kaitses, ei näeks, viidi ta laevale ja saadeti Asia kaldale vangis.

Kuid ainult ühe päeva sai ta vangis olla. Konstantinopolis juhtus sel ajal väike maavärisemine, kõigile tulivad Ilmutamise raamatu ettekuulutused meelde ja kõigile oli selge, et linn ainult sellepärast niikaua terve seisis, et Kuldsuu seal viibis. Rahva mässi tagajärg oli see, et veel selsamal ööl keisriproua Eudoxie Kuldsuule kirja saatis, milles ta pisarsilmil teda tagasi tulla palub. Terve Bosforuse merekitsus oli laevadega kaetud, mis Kuldsuud otsisivad. Rahvahulk 40 piiskopiga eesotsas ootas mere kaldal tema tagasitulekut. Ta pidi töötuse andma, et ta enam linnast ei lahku. Tema vastased sünodi liikmed saivad lihtrahva poolt läbi peksetud ning kadusivad esimesel ööl linnast.

Maavärisemine pani Kuldsuu uueste piiskopi toolile ning andis kõik tema võimu tagasi. Kui ta oma endiste ja praeguste ametivendade eeskujul „tõsiste Greekameeste“ mõtted oleks omandanud, ehk lihtsamine välja öelda, kui ta oma demokraatlikud mõtted, mis ta Athena paganakoolist kaasa oli saanud, — koolist, mille seinal kiri seisis: „Seltskonnas peab sõna õigus suurte kullaste tähtedega nähtavale kohale kirjutatud olema!“ — kui ta sarnased mõtted maha oleks jätnud ja maksva korra alalhoidmise eest võitlema hakanud, siis oleks ta surmani oma kohale jäänud. Kuid nagu Ilmutamise raamatus, nõnda pidas ta ka nüüdki seda lugu, et kirik riigi teener peab olema, häbieluks; nagu siis, nõnda uskus ta nüüdki, et Jesus ikkagi varsti maa peale tuleb ja siis pidi üleüldine vendlus ja üheõiguslus peale hakkama, kus „kõik Jesuse kõrval istuma saavad“.

Lihtinimesed, kellele ilmalik valitsus ülekohut oli teinud, käisivad Kuldsuu juures kaebamas, ning see ei kartnud kunagi valitsuse peale niisugusel juhtumisel tuld viskamast. Uued kokkupõrkamised ei jäänud tulemata. 403 a. laskis keiser Konstantinopolis keisriproua Eudoxie kaju üles panna. Meie teame juba, mis Kuldsuu Antiokias keisri kujudega tegi, mida ta Ilmutamise raamatus metsaliste kujudeks nimetab, sellepärast on arusaadav, et ta ka siin vaikides pealt vaadata ei jõudnud. Isegi truualamlised ajaloo-kirjutajad tunnistavad, et see tema kõige sütitavam kõne olla olnud. Selle tagajärg oli mäss linnas, ning see, et Kuldsuu keisri lossist kord välja visati. Tema vastas sellega, et ta kord, kui keiser kirikus oli, ukсед lukku panna käskis ja keisriprouat mitte sisse ei lasknud. Uueste koguti kirikukogu kokku Ioanni üle kohut mõistma. See kinnitas endise sünodi otsuse tema kohta. Kuid Kuldsuu ei lahkunud oma ametist; teda vägise linnast ära viia oli hädaohtlik, sest siis kardeti jälle endist lugu korduma; viimaks pani keegi kavala plaani ette — Kuldsuud Konstantinopolisse koduse aresti alla jätta, nii et ta ame-

tist ära astuma ja teisest küljest oma sealolemiseega linna hävitamise võimataks tegema peaks. Alles aasta pärast saadeti ta Nikea linna, et võimalik oleks maavärisemise korral teda ruttu tagasi tuua. Kui aga midagi sarnast ei sündinud, siis taheti teda Kaukasusesse elama saata, kuid ta suri juba teel 407 aastal.

IX.

Tervest sellest pikast peatükist järgneb huvitav otsus: Ilmutamise raamat on Ioann Kuldsuu eluloost arusaamiseks niisama tarvilik, nagu Kuldsuu elulugu Ilm. raamatust arusaami-

Pilt Nr. 18. Pilverüngas, mis kirjeldatud metsalist meelde tuletab. Nagu kirjeldusest näha, pidas Kuldsuu seda Rooma riigi kujutuseks.

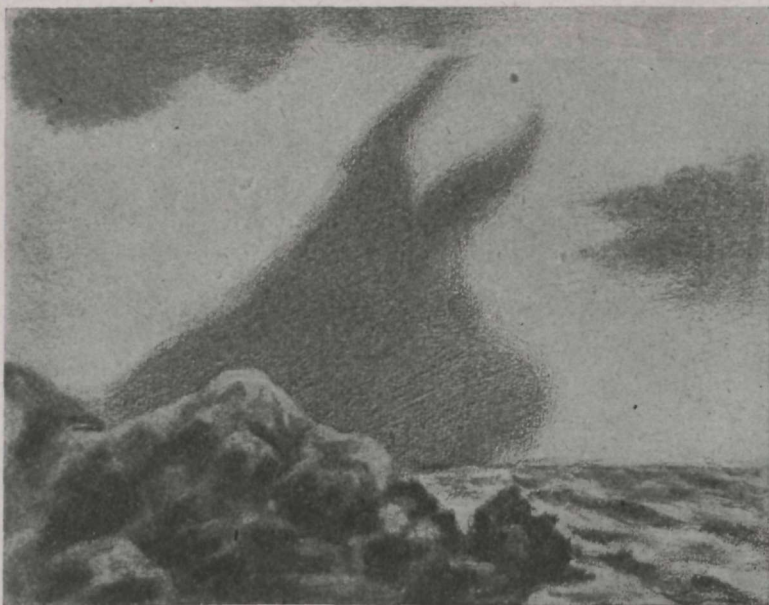
. . . Ja mina nägin ühe metsalise merest üles astuvat, sel oli seitse pead ja kümme sarve . . .

Ilm. r. XII.

seks tarvilik on. Mõlemad nad jäävad arusaamataks, kui meie neid lahus vaatleme. Terve Kuldsuu elulugu on täitsa arusaamata muinasjutt, kui meie teda mitte Ilm. raamatu kirjutajaks ei pea, niisama arusaamata, nagu Ilmutamise raamat ise. Riigikiriku poolt tagakiusatud preester, kes vangist ära põgeneb, kaob seitsmeks aastaks ära, ilmub siis korraga välja ja pannakse vägise ülempiiskopiks. Aastasaja lõpul peab ta pea ainult selle

üle jutlusi, et Jumal patustpöörajate vastu mitte igakord oma ähvardusi ei täida. Mõne aasta pärast tõuseb tagakiusamine Kuld-
 suu järelkäijate, origenitide, vastu, tema vastu tõstetakse imelikku
 süüdistust kiriku varanduse varguses ja saadetakse vangi. Väike
 maavärisemine sunnib aga teda teisel päeval veel suurema
 auga tagasi tooma, kuni ta mõne aja pärast uueste välja saa-
 detakse. Kas see ei ole tõeste muinasjutt?

Lisame aga tema eluloosse selle fakti, et ta 395 a. Pat-
 mose saarel Ilmutamise raamatu kirjutas, milles ta Jesuse tule-
 mist ette kuulutas, ning terve tema elulugu saab sündmuste

Pilt Nr. 19. Pilverüngas, mis riigikirikut pidi tähendama.

Ja ma nägin ühe teise metsalise maa seest üles astuvat ja temal oli kaks sarve...
 (Ilm. r. XIII.)

reaks, mis üksteisest loogikaliselt järgnevad. Kas see kõik ei
 pane arvama, et uus vaade Ilmutamise raamatu peale tõsi on?

Kuidas uus vaade Ilm. raamatu peale ka kõige tumeda-
 mad kohad ära seletab, selle kohta olgu veel huvitav näitus.
 XIII. peatükk räägib kahest metsalisest, kes merest üles tõuse-
 vad. Mõlemad need metsalised on pilve rünnad, kelledest esi-
 mene Rooma riiki, teine oma kahe sarvega — riigikirikut tema
 kahe tähtsama ususeltsi — Ariuse ja Nikolai järelkäijatega ku-
 jutas. Teise metsalise üle on öeldud:

„Ja ta teeb, et kõik, pisukesed ja suured, niihästi rikkad kui vaesed, niihästi vaba rahvas kui sulased, võtavad ühe märgi oma parema käe peale ja oma otsa ette, ja et ükski ei või osta ega müüa, kui aga see, kel see märk ehk metsalise nimi ehk tema nime arv on. Siin on tarkus. Kel mõistus on, see arvaku ära metsalise arv; sest see on inimese arv ja tema arv on kuus sada ja kuus seitsmetkümmend (666)“.

Uue seletuse järele tuleb sellest nõnda aru saada. Nagu meie nägime, andis keiser käsukirja välja, mille järele ainult riigikiriku tunnistajatel — Nikolai järelkäijatel — müümise ja pärandamise õigus oli. Nevton on näidanud, et metsalise märk, millest siin jutt, ristimärki tähendab. Et riikline võim vana Rooma riigi järeltuleja oli, sellepärast oli ka riigikirik, kui selle võimu tugi, vana Rooma võimu võsu. Kuldsuu, kui riigikiriku vastane ja sündinud greeklane, nimetas sellepärast iga riigikiriku poolehoidjat Rooma vaimliks võsuks, ladina meheks, ladinlaseks, *λατεινος*. Kui sõnas *λατεινος* tähtede asemele need arvud panna, mida nad greeklaste juures tähendasivad, siis saame järgmise pildi, mis saladuslise arvu 666 täitsa arusaadavaks teeb*).

λ	=	30
α	=	1
τ	=	300
ϵ	=	5
ι	=	10
ν	=	50
o	=	70
ς	=	200
Summa 666		

Kõiki neid märkusi meeles pidades saame kahe sarvega metsalise loost sedaviisi aru: et ainult riigikiriku liikmetel kauplemise õigus oli, siis oli igaüks sunnitud avalikku märki (võib olla ristimärki, nagu Nevton arvab) kandma, et ustavust riigikiriku vastu näidata. Vabastatud sellest olivad ainult need, kes avalikult riigi-usku tunnistasivad, kes seega „metsalise nime“ — ladinlane — kandsivad. Nagu sel ajal moodus oli, nii lisab ka Ilm. raamatu kirjutaja selle nimele tema arvulise tähenduse 666 juurde.

Jääb veel küsida, kuidas ja millal Ilm. raamat apostel Johannese tööks tunnistati ja kuidas Joann Kuldsuu, kes kahe sünni poolt hukka mõistetud, siiski pühaks meheks ülendati. See sündis nii.

Paavst Damasus tegi 382 a. munga Hieronymusele ülesandeks juutide piiblit ja kõiki Jesuse järelkäijate püha raamatuid kokku koguda ja Ladina keelde ümber panna. See piibli kokkuseadja

*) Saladuslise arvu 666 juures on palju pead murtud. Kõige tõenäolisem oli senini E. Renan'i seletus, mille järele see arv sõnu „keiser Nero“ tähendab, kui neid vana Hebraea keeles kirjutada ja tähtede asemele arvud panna, mida nad juutide juures tähendasivad („L'Antichrist“). Renani seletuse vastu räägib aga see lugu, et sarnasel juhtumisel kahe sõnaga — nime ja aunimega tegemist on.

Hieronymus on seesama mees, kes Ioann Kuldsuud kiriku varanduse — vana käsikirja — varguses süüdistas. Selleks olivad tal järgmised põhjused: esiteks võttis see süüdistus Kuldsuult tema kirjaniku kuulsuse ja tegi Hieronymuse oma aja tähtsamaks kirjameheks; teiseks andis süüdistus võimaluse piibli raamatute arvu tähtsama apostli kirjaga suurendada, mille ülesleidmine jällegi Hieronymusele kuulsust tõi; et Ilm. raamatus selleaegsete vaimulikkude üle õige valjult kohut mõistetakse, siis olivad, kolmandaks, kõik valitseva kiriku ülemad nõus raamatut I. aastasaja tööks tunnistama, et aga süüdistust eneste pealt ära lükata. Nõnda olivad kõik sellest huvitatud, et Ilm. raamat apostel Johannese tööna piiblisse pääseks. Ennast Jesuse armsama jüngri vastu kaitsta oli Kuldsuul võimata, keegi teine ei näinud, et ta raamatu Patmose saarel ise kirjutas, kriitikalist uurimist Straussi ehk Baueri mõttes ei olnud olemas, — sellepärast on loomulik, et isegi Kuldsuu järelkäijad selle mõttega leppisivad, et Ilm. raamat apostel Johannese tööks tunnistati, kuna nad Kuldsuu vabandamiseks legenda lõivad, et apostel oma ilmutuse Kuldsuu kätte andis, seega teda siiski teistest tähtsamaks pidas.

Aastad läksivad mööda. Joann Kuldsuu isiku, kui eeskujulise liht-rahva hingekarjase ümber kogusivad tuhanded vagajutud. Need mõjusivad aja jooksul ka kiriku juhtide peale. Kuldsuult röövitud tööde asemele anti temale seljatäis teisi, mis tema tõsiste jutlustele risti vastu räägivad. Olivad aga Kuldsuult tema tõsised tööd riisunud ning nende asemele seljatäis teisi antud, mis nagu meie aegsetest „Церковный Вѣстникъ“ utest ehk „Ristirahva pühapäeva lehtedest“ ära on kirjutatud, — siis võis valitsev kirik oma endised otsused Kuldsuu üle kõige suurema rahuga tühjaks teha ja teda pühade meeste hulka vastu võtta, et sedaviisi endise vastase kulul oma langevat kurssi lihtrahva silmis tõsta.

X.

Lõpuks jääb veel huvitava küsimuse peale vastata. Mis ütlevad usu- ja ajalooteadlased Ilmutamise raamatu uue seletuse kohta?

Morosovi raamatu üle on terve legion arvustusi küll poolt, küll vastu kirjutatud. Kõiki vasturääkivaid arvustusi võib kahte liiki jagada. Ühed, mis patenteeritud usuteadlaste poolt tulevad, kordavad täieste ühte ja neidsamu mõtteid ning tuletavad õige lähedalt seda õpetajat meelde, kes ütelse peale, et Jumalat olemas ei ole, valju häälega naerma hakkas ning küsis: „Aga kui Jumalat ei ole, kellele niisugusel juhtumisel keerubid ja seeravimid kiidulaule laulavad?“ Niisamasuguste argumentide abil tõendavad ka praegused vaimulikud, et ehk küll Ilmutamise raamat arusaamata olla, siiski uskliku hingele niipalju väärt,

et see teda kõue ja tormi kirjelduseks nimetada juba ei luba. Teda IV. aastasaja astroloogiliseks tööks nimetada olla jõledus, kuna ju Ilm. raamatu esimesed read ütlevad, et see „Jesuse ilmutus oma sulase Johannesele olla.“ Mispärast see „Issanda sulane Johannes“ nimelt ap. Johannes peab olema, jääb harilikule surelikule arusaamataks. Sellemõttelisi „arvustusi“ tõi iga võimalik ajakiri, kuid nende peal peatada ei ole vististe tarvidust.

Teine liik arvustajaid on isikud, kes ka enamaste vaimulikkude hulgast, kuid kes oma lahkuminevat vaadet Ilm. raamatu peale mitte ainult selle peal ei põhjenda, et „Jesus Ilm. raamatu esimeses peatükis ütleb, et see tema ilmutus on“, vaid ka teisi põhjusi ette toovad. Ka needgi arvustused toovad ühte ja neid samu kahte põhjust ette, mis Morosovi vaate Ilm. raamatu peale täieste võimataks ja naeruvääriliseks pidada tunnistama.

Et lugeja ise võiks otsustada, kui mõjuvad need põhjused on, selleks toon nad siin täielikult.

Tähtsam punkt, mis kõik Ilm. raamatu uue seletuse vastased ette on toonud ning mis uue vaate täitsa ära pidada hävitama, on see, et juba II., III. ja IV. aastasajadel Ilmutamise raamat ristirahva keskel olnud, mida see tõendas, et selleaegsete kirikumeeste kirjades kas Ilm. raamatu sõnu tarvitatakse ehk tema üle räägitakse. See näidata, et Ilmutamise raamat mitte IV., vaid juba I. aastasajal kirjutatud on. Ja nüüd toovad arvustajad terve rea vanade kirikumeeste nimesid, kes juba II. ja III. aastasajal Ilm. raamatu üle räägivad, nagu: Tertullianus, Clemenc Alexandriast, Justinus Philosophus, Irenäus Lionist, Origenes, Victorinus ja teised. Kirjasid, mis nende meeste omadeks peetakse, lugedes, leiame sealt tõeste märkusi Ilm. raamatu üle, kuid nüüd tõuseb küsimus, kas need kirjad tõeste oma algkujul meie kätte on jõudnud. Suurem vana Hebreä keele ja kirjan-duse tundja Peterburi ülikooli saja-aastane professor D. Chvolson tõendab, et Tertullianuse kirjade vanem väljaanne 1664 a., Justinuse tööde väljaanne 1742 a. tehtud on. Mille järele need väljaanded on tehtud, mitu sada korda neid enne ümber kirjutati ja selle juures tahes ja tahtmata muudeti, sellest ei tea meie kõige vähematki. Kui siia juurde lisame, et need kirjanikud mõlemad ainult ühes lauses Ilm. raamatu üle teatavad, siis on arusaadav, et need laused keskaja ümberkirjutaja ehk tõlkija omalt poolt kirjale juurde lisan, mispärast ka neil lausetel terve kirjaga midagi ühist ei ole. Kuidas terved raamatud võõra nime all nimekandja auks välja anti, selle üle on meil palju tõendus olemas. Köstlin oma väitekirjas „I. aastasaja anonym-kirjan-duse üle“ näitab, kuidas neopythagorlased kuni 60 kirjatööd Pythagoras'e tööde nime all ja tema auks välja andsivad. Kiriku isad lasksivad vana Greeka luuletajaid terved lugulaulud Kristuse kiituseks laulda. Strauss („Das Leben Jesu“) tõendab,

et vanemas piibli raamatute nimekirjas (Muratori fragmendis) Salomoni raamatute kohta ütelus seisab: „Salomoni sõprade poolt tema austamiseks kirjutatud.“ Sellepärast on täieste loomulik oodata, et ka apostel Johannese austamiseks tema nime all tööd ilma saadeti, mis seda ei olnud. Niisama arusaadav on ka, et vaidluste ja tülide korral sarnase suure autoriteedi omaks, nagu Jesuse armsam jünger Johannes, tööd tunnistati, mis seda ei olnud, kui see aga vaidlejale kasulik oli. Ei ole sellepärast imelik, kui keskaja mungad esimeste aastasadade kirikumeeste kirjadesse laused panivad, mis ap. Johannest Ilmutamise raamatu isaks pidivad tegema.

Clemensi kirjades ettetulevate lausete sündimist Ilm. raamatu üle on veel kergem seletada: need on märkused raamatu ääre peal, mis 1688 a. raamatu väljaandja Daniel Gensius on teinud.

Kõige enam tegemist teevad vanade kirikumeeste hulgast Ilm. raamatuga Irenäos ja Origenes, nii et siin kahelda võiks, kas keskaja mungad nii suuri muudatusi nende raamatutes tegivad. Kuid Irenäose raamatu kohta on prof. Harnack näidanud, et see võltsitud on ja mitte enne V. aastasada ei ole sündinud, kuna Origenese kirju Ilm. raamatu üle ka enne Morosovi võltsituteks on peetud. Kõigest sellest näeme, et kõikide vanade kirikumeeste kirjade väljaanded ainult XVII. aastasajani ulatavad, mille järele nad aga välja antud, missuguste muutustega ja täiendustega, selle üle ei ole meil harilikult mingit teadet. Et võltsimisi, muudatusi ja täiendusi keskajal rohkel arvul tehti, seda tõendavad kõik piibli uurijad. Seega ei ole esimene tõendus uue seletuse vastu ammu mitte hävitav.

Teine põhjus, mis terve Morosovi uurimise kummuli viskama pidavat, on see, et terve uurimine loogika seaduste vastu eksib. Terve uurimine on sarnane süllogismus:

1. Sarnane tähtede seisukord, nagu Ilm. raamatus kirjeldatud, oli ainult 30. sept. 395 a. võimalik. (*Major.*)

2. Ilm. raamatus on tingimata tähtede kirjeldusega tegemist. (*Minor.*)

3. *Ergo* (tähendab): Ilm. raamat on 395 a. kirjutatud, (*Conclusio.*)

Esimene tõendus (*Major*) on ilmeksimata. Oleks teine tõendus (*Minor*) ka niisama ilmeksimata, siis oleks ka järeldus (*Conclusio*) ilmeksimata. Teist alust ei saavat aga kuidagi dokumentidega tõendada, ehk ta küll võimalik olevat, sellepärast ei võida mitte öelda, et otsus Ilm. raamatu sündimise aja üle niisama ilmeksimata on, nagu kõik täheteaduse otsused.

Selge on, et siin arvustaja niisamasugust küsimust otsustab, nagu see hea mees, kes selle üle pead murdis, kumb kumba küljes ripub, kas saba koera küljes või koer saba küljes? Arusaa-

day on, et matemaatikaliseult, *more ceometrico* nagu Spinoza Jumala olemist tõendas, mitte näidata ei või, et ilm. raamatu hobused planeetiseid tähendavad. Kui aga terve legion nähtusi sel teel seletatud saavad, nagu ülemaal nägime, siis on see seletus nii tõenäoline, et kahtlemiseks vaevalt võimalust jääb. Seletus saab seda tõenäolisemaks, kui juurde lisame, et kõik need arvustajad, kes küll Morosovi vastu räägivad, isekeskes aga ilm. raamatu kirjutaja ja sündimise aja üle lahku lähevad. Selleks on küllalt tõsisemaid arvustusi võrrelda *). Kuna suurem hulk neist selle üle rääkidagi ei lase, et ilm. raamat ap. Johannese kirjutatud on, — isegi Hariduse Ministeriumi ajakirjas, mida vististe kiriku müüride õõnistajaks pidada ei või, räägitakse selle vastu, — selle peale vaatamata ütleb V. Ern, kes muidu kõige tusedam arvustaja on, et „meile, ristiiinimestele, väga tähtis on näidata, et ilm. raamat tõeste Jesuse armsama apostli kirjutatud on, mis temale iseäralise autoriteedi annab.“ Kui arvustaja sellepärast kõigest jõust uue seletuse vastu sõdib, et „meile ristiiinimestele“ seda tema arvates tarvis on, ehk küll isegi tema mõttevennad usuteadlased seda teha ei julge, kas ei ole siis sarnane arvustaja seelamal seisukohal, kui ülemaal nimetatud õpetaja, kelle arvamise järele Jumal juba sellepärast olemas peab olema, et keerubidel ja seeravimidel asi oleks, kellele kiidulaulu laulda!

Lutheri usu vaimulikkudest on minu teades senini ainult üks Peterburi õpetaja, kes ühtlasi kuulsam Eesti vaimulik kirja- ja teadusemees on, oma arvamist Ilmutamise raamatu uue seletuse kohta avaldanud, mis nõnda käib: Tema olla ka kuulnud, et keegi venelane sellesarnast rääkida, kuid tema, õpetaja, pidada

*) Vaata:

Вл. Эрнъ, Откровение въ грозѣ и бурѣ.

Н. Никольскій, Споръ исторической критики съ астрономіей.

В. Щепкинъ, „Русскія Вѣдомости“ 1907 г., № 108.

Н. Ляпийъ, sealsamas.

Н. Брюллова, „Журн. Мин. Нар. Пвосв.“, майкуу nummer, 1908.

А. Амфитеатровъ, „Русь“ 1907 а.

С. Блажко, „Критическое обозрѣние,“ 1908.

И. Аксаковъ, „Церковный Бѣстникъ“ 1908 а. № 1, 2, 4.

Пав. Астровъ, откровение въ грозѣ и бурѣ.

Ajalehes „Русь“ ilmus 1907 а. kevadel ka Morosovi vastus esimesele arvustajatele. Nimetatud tödest on esimene, teine ja viimane iseraamatutena ilmunud, ja sellepärast on neid kergem kätte saada, kuna teised mitmes ajakirjas laiali on.

ütlemata, et tõsised usuteadlased selle üle ainult naervat. — Noh, kui naeru mõõdupuuks pidada, siis on küll küsitav, kelle üle enam naerdakse, kas Ilmutamise raamatu uue seletuse või sarnaste „tõsiste usuteadlaste“ üle, kes niisuguseid „tõsiseid“ otsused teevad.

Sapienti sat! Kel kõrvad on kuulda, see kuuleb!

Karl Marxi mälestuseks.

(25-aastase surma päeva puhul.)

A. Rei.

Nagu omal ajal materialismuse, ehk, rahvuslisel alusel ümberpandud — kõhuorjus, nii on viimastel aastatel marksismuse Eestis, nii ütelda, uulitsa aineks saanud, mille üle õllepoodides ja raudtee-vagunites, käärilehtedes ja koosolekutel räägitakse, targutatakse, moraliseeritakse, vaieldakse; mille kohta iga kõster ja õllepoepidaja, iga linasahkerdaja ja hobuseparsnik, iga nurga-advokat ja ajalehe toimetuse paberi-määrija oma kohuseks loeb, kõige kategorialisemaid otsuseid teha*). Niisama nagu siis, on ka nüüd Eesti elu edendamise mandarinid**) ärevil. Sest elu tahab neist, mandarinidest, üle astuda . . .

Kas pole nemad küll kõik teinud, et väike Eesti rahvas oma iserada läheks, oma „rahvuslises iseolemises,“ „elupikkuses edumõttes“ ja „kõlblisel alusel,“ ennast kõiksugu suurtest küsimustest eemale hoiaks, mis suurte rahvaste asi olgu, ja kisategevaid Lääne-Euroopa ideekesi taga ajama ei hakkaks, vaid tões ja vaimus tasahiljukesi edasi nihkuks ja seaduslikul alusel tasa ja targu Eesti elu edendaks, sest — „ajaloo käigul on suured rattad; kui päkapikulane ilma kutsumata neist kinni tahaks haarata, siis võiks ta kergeste kõige oma olemisega rataste alla sattuda“ . . . („Postimees“).

---

*) Kes ei „arvusta“ küll meie päivil Eestis marksismust? Europalise „kulturaga“ õrnalt üle poleeritud Gustav Suitsuga algades ja räpaste Parisi-õiguslastega lõpetades, oma nürivate teravustega keskivast Dr. Luigast kuni lameda Vold. Lüdigini, halekuulsast „tööliste sõbrast“ Jaan Speegist kuni vaimude väljakutsuja Jaak Järveni!

**) Sõna mandarin (täh. Hiina pikapatsilisi kõrgemaid ametnikka) pruugin siin selles sagedaste tarvitatavas mõttes, milles ta, kui mu meelepidamine ei peta, Heine juures ette tuleb, nimelt „aluste“ ja „alusmüüride“ kaitsjate, „vanade“, mõttes.

Nende ridade kirjutajal on järgmine lause kellegi mandarini pikast vaieluse-kirjast kõhuorjuse meeste vastu meeles: „Oo, küll me teame, kust need sõnad rahvaste vennastamise ja iseteadvuse kasvatamise üle pärit on! See on ju see teatud „rahvusvaheline,“ mis kõigi maade töölisi ühendada tahab jne jne!“

Muidugi saab igaüks aru, et see mõtteta lause on millesse mandarin isegi ei uskunud: et „majanduslased“ selle „rahvusvahelise“ esitajad on, kes kõigi maade töölisi ühendada tahab jne. Kuid selles hüüdes oli siiski veel midagi muud, peale palja näotu ja madala politseilise kahtlustamise: hirm, tume etteaimdus, et „kõhuorjus“ vast ehk ainult algus on, ja et tema järele tõeste see päris „rahvusvaheline“ tulla võib. Ja siis . . .

Peab neile mandarinidele au andma; nad tegivad kõik, mis võisivad. Küll mähkisivad nad „Eesti iseloomu“ mähkmetesse, küll kasvasivad nad teda tões ja vaimus, küll hoidsivad nad temast kõiksugu kisategevaid Lääne-Euroopa ideekesi eemale . . . kuid . . . kuidas ka sirguva tütarlapse ümber lapsehakkuse ja ilmsüütuse õhukorda ei looks; kuidas ka tema eest romanisid ära ei peidaks: ometi tuleb kord tund, kus neiuks sirguva tütarlapse puhkevast kehast värin läbi käib ja tütarlapses naisterahvas elule ärkab . . . kokkunult jäeb kana kaldale vaatama, kuidas ta tiiva all välja hautud pardipoeg sinna läheb, kuhu teda ta loomus kutsus — vette.

Tõepoolest, miks just nüüd, lõpule jõudval aastakümnel kõik need vastikud materialismused, darvinismused, sotsialismused, marksismused ja teised „ismused“ Eesti elu sinavat taevast tumestama tulivad? Miks mitte Jakobsoni ajal, miks mitte 90-tes aastates? Ei tekkinud ju need võõramaa taimed seal, kus nende kodumaa on, käesoleval aastakümnel, vaid juba ammu, veel enne Jakobsoni! Olgu nad võõramaa taimed, mis meie oludele ja meie „Eesti iseloomule“ võhivõõrad on, aga miks ilmusivad just nüüd, käesoleval aastakümnel, niisugused ladvikud ja pealiskaudsed inimesed nähtavale, kes ilma mõtlemata neid meie oludele võõraid vastikuid asju Eesti kodusse sisse vedama hakkasivad?

Armas Eesti isamaa pole mitte esimene, kes seda näidendit — kõigi nende „ismuste“ sissetungimist — läbi elab. Ammu enne meid on sedasama paljud teised rahvad läbi teinud. Ja ikka on võõramaa taimed tarkade kodumaa aednikkude vannutamised välja naernud.

Ristija Johannes käib neil ees ja kuulutab nende tulekut ette. Pruugib vabriku korstnal ja raudruunal kusagile maale ilmuda ja seal enese sarnaseid sünnitama hakata, kui rahvuslise mõtteilma neitsi-kehas varsti esimesed tuksatused, esimesed värinad läbi käima hakkavad.

Selles majanduslikus pöördes, mida Eesti juba mitu aasta-

kümmet üle elab, mängivad 90-ndad aastad ülitähtsat osa. Need olivad aastad, kus Tallinna vabrikute töölised arv ligi poole osa kasvas, kus terve rida vabrikuid nii kui maast üles tõusis, kõva tõmbus maalt linnadesse: Tallinasse, Pärnusse, Riiga jne. nähtavale ilmus. Eesti „iseolemisele“ ja „elupikkusele edumõttele“ ning teistele väikekodanlisel, naturalisel, talupoegade-Eesti pinnal kujunenud mõtlemise- ja teadvuse-vormide kõrinatetele lõi see kapitalistlik hambaloomine surmakella.

Kõige parem tõendus, kui rahvuslik produkt see „rahvusvaheline“ on, s. o. kui sügavasse, Eesti oludesse, see võõramaa taim oma juured on ajanud. See, et ta omal teaduslikul ja kirjanduslikul kujul võõralt maalt toodud on, ei tee teda veel meie oludele võõraks! Meie ei tea ühtegi Eesti nime geometria, füüsika, keemia ja muude teaduste loojate seas, kuid me oleks väga uudishimulikud niisugust inimest näha tahtma, kes sellepärast tõendada julgeks, et need teadused Eesti olude kohased ei ole. Et marksism ja teised „ismused“ Öhtu-Europa pinnal üles on kasvanud, ei tee neid meile veel sugugi võõraks! Ümberpööratud! Just see, et nad Öhtu-Europas teatavate „olude“ sünnitusena tekkinud on, vastutab selle eest, et nad ka Eestis kodusteks, omadeks, rahvuslisteks saavad, niipea kui need olud ka meie juures elule tekkivad.

90-ndad aastad andsivad nende uute olude tekkimisele Eestis kõige kõvema tõuke. Ja „ismused“ et lasknud endid kaua oodata. Väikekodanliku ja talupojaliku Eesti tagaseinal tekkivad tööstuslikus Tallinnas noore, väikekodanluse udust välja kujuneva, tööstuse-kodanluse majanduslikud võimupüüed ja majanduslik võitlus nähtavale. Taevasina, lillede lõhna ja Eesti mineviku varjukujude üle ilutsemise hulka hakkavad tõsised majanduslikud nähtused halba dissonantsi*) tooma: tööliste põgenemine linnadesse ja töö-käte puudus maal; linnades — tööstuse langemine ja tööpuudus 1901. a. tööstuse depressionist (rõhutud olekust) saadik; kitsikus talupoegade põllupidamises, Haanja nälg, esimesed streigid . . . Selles õhukorras sai peagi teoks see, mis mandarini hädahüüdest tumeda etteaimdusena välja kajanud: peale edulise, tööstusliku, kodanluse ideoloogide — „majandusemeeste“ — ilmus tõeste väga ruttu „rahvusvaheline“ Eesti elu näitelavale. Vabrikute vilede huikamise, hambarataste ragina ja rihmade vihina muusika valgus üksikute hingedesse, pani üksikud selle Eestis hoopis uue muusika üle järele mõtlema, ja marksism ning sotsialism, millede olemiseks senini Eesti elus eeltingimised puudunud olivad, tõrkasivad nüüd ka Eesti pinnal elule.

Kuid kuigi tööstuse edenemine ja tema kannul sammuv

*) Toonide inetu kõlamine.

uute mõtlemise- ja teadvuse-vormide sündimine paljudele armsatele kõrinatele ja värvipupedele, rahvuslisele iseolemisele, taevasina ja lillede lõhna üle ilutsemisele surmakella löövad, ei tähenda see sugugi, et see edenemine kasarmilikkuse schablonilikkuse valitsuse tõusmist nende asemele toob, nii kui mandarin kardab. Kui „rahvusline iseolemine“ ja „elupikkune elumõte“ millegi poolest tõeste iseolemised olivad, siis ainult oma lapseliku teadmatuse poolest, kui vähe nendes sõnakõlksudes algupäralist on, kui schabloniliselt neid iga rahva mandarinid kapitalistliku kultura sissetungimise eelõhtul tarvitanud on. „Iseolemine“ oli paljas varjukuju. Ja niisamasugune varjukuju on schablonilikkus, mida mandarinid hirmuga ette näevad. Mida see edenemine meile tõeste toob, see on Europat. Väikeste küsimusekeste, väikeste ja väikliste huvikeste, väikeste liikumisekeste, väikeste suuruste ja tillukeste „juhtide“ asemele, kõige selle väikluse ja närususe asemele, mis vaimu väikliseks ja tõntsiks teevad, astuvad nüüd suured, sügavad üleüldis-inimeselised ajaloolised küsimused, huvitused ja liikumised. Ja kuigi „väikest Eesti rahvast“ selle juures ajaloo suurte rataste alla sattumine ähvardaks, saab ainult nüüd Eesti elu esimest korda oma sisurikkuse poolest üleüldis-inimeselikule kõrgusele tõusma. Eeva eeskujul valiksin mina ikka enim õuna äratundmise puust...

Marksistiline mõttevool on Eestis alles noor. Sellepärast jätame meie philistrite*) etteheite, et marksism Eestis veel midagi annud pole, täie rahuga ilma vastuseta ning laseme mandarinisid endile rahulikult vastu rindu lüüa ja tänada, et nemad mitte sarnased pole, kui needsinased patused. Marksismuse tulevik on Eestis alles ees ja tulevik saab näitama, et Marxi õpetuse terav lõikenuga ka Eesti elu küsimuste otsustamise juures hiilgavaid tagajärgi saab andma.

Arvame, et selle marksistliku mõtte kujunemisele ka omal viisil kaasa aitame, kui nüüd suure mõtleja ja võitleja surma mälestuse puhul tema tegevusest ja õpetusest Eesti lugejale lühihest pilti püüame maalida. Igatahes on, peale suure mõtleja mälestuse austamise, see järgnevate ridade ainus ülesanne.

I.

XVIII. aastasaja suur revolutsion kiskus Prantsusmaal feodalismuse juurtega välja ja tegi kapitatismuse edenemisele tee tasaseks. Et uuele seltskonnale kohast ümbrust luua, tõukas revolutsioni pärija terve rea Europa troonisid ümber, lõi feodalismusele terves Europas palju haavu, mis kunagi ära ei paranenud. Ing-

*) Vaimliselt väikekodanline inimene.

lismaa, kus juba enam kui aastasada enne seda kapitalism omale „kuulsa“ revolutsioni läbi lähedad edenemise tingimised oli võitnud, elas umbes selsamal ajal tähtsat tööstuse revolutsioni ajajärku üle. Oli senini kapitalismuse manufakturlise tööjaotuse abil tululuku-püsiga iseseisvat käsitöolist hävitanud ja enesele teed rajanud, leidis ta nüüd XVIII. aastasaja viimase veerandi mehanika leidustes ja aurujõus hävitava suurtükiväe, mille vastu iseseisev käsitöö hoopis jõuetu oli. Algas kapitalismuse võitmata, halastamata, verine võidukäik. Sadandete tuhandate nälga surnud käsitöölise surnukehadega märkis ta oma teed, ääreta meri viletsust käis ta kannul.

Ei võinud sellest põhjata viletsuse kuristikust, millesse proletariat paisatud oli, peasmise kiir tulla. Proletariat oli jõuetu, pime, harimata, kõlbliselt „põhjas“. Valitsevate klasside endi rüpest tulivad kõrgeandelised mõtlejad ja inimesesoo sõbrad välja, kes laiali laguneva viletsusega võitlusesse astusivad.

XIX. aastasaja hälli juures seisavad kolm niisugust suurt ühiselu uuendajat: St.-Simon, Fourier, Owen *). Kõik kolm tundsid lähedalt uut valmistuse viisi, mille müra keskel nad ise viibisivad: Owen oli Inglise vabrikant, Fourier — suurkaupluse poesell, St. Simon osav inshener.

Kapitalismuse edenemine niisugusel kujul, nagu nemad teda vaatlesivad, ei töotanud muud tuua, kui selle lõpmata viletsuste mere kasvamist. See tähendas metsluse kasvamist praeguse seltskonna rüppes. Niisuguse seisukorraga ei võinud need inimesesoo-armastajad mõtlejad leppida. Kuid mis jäi neil teha, kui selle edenemise enese seest mingit valguse kiirt vastu ei helkinud, kui see edenemine iga päevaga seisukorda hirmsamaks teha ähvardas, kui töötavates hulkades endis mingisuguseid ärkamise, vaimlise uuestisündimise tundemärkisid näha ei olnud? Neil ei jäänud muud üle, kui pea abil uut paremat seltskonnakorda välja mõelda, kus praeguse korra viletsuste hallikad ära kaotatud peavad olema, ja siis seda uut, paremat korda nii ehk teisiti maksma püüda panna.

Nüüd teame meie, — ja et meie seda teame, selle eest oleme meie K. Marxile tänu võlgu, — et inimesesugu enesele alati ainult kättesaadavaid ülesandeid ette seab, sest et lähema tähelepanemise juures alati ilmsiks tuleb, et ülesanded ise inimesesoo ees alles siis üles tõusevad, kui nende äraotsustamiseks tarvilikud ainelised eeltingimised juba olemas, ehk vähemalt sündimisel on. Kuid need ainelised eeltingimised peavad teatava kõrguseni edenenu olema, enne kui mõtlejad nendest aru oskavad saada. Ja isegi siis, kui nad juba tarviliku kõrguseni on edenenu, suudavad neid esiotsa ainult harul-

---

*) Loe: Sän-Simoon, Furjee, Ouen.

dased suurvaimud, nagu neid ajalugu ainult harva inimesesoole jagab, ära tunda. Ei olnud St.-Simoni, Fourier ja Oweni süüd, et nad seltskonna vahekordade endi edenemisest uue seltskonna elementisid üles leida ei oskanud; kõige nende meeletteravuse ja genialsuse juures oli see võimata, kuna uue seltskonna aineli- sed eeltingimised alles sündimisel olivad, alles nii tumedalt välja paistsivad. Sellepärast ei jäänud neil muud teed üle, kui uut seltskonna korda oma peast välja mõelda. Tingimised tegi- wad neid utopistideks (unistajateks).

Kuid selle peale vaatamata olivad nad üliväga edulised, revolutsioonilised mõtlejad. Nendes pole midagi väiklist, tagurlist, väikekodanlist. Seda sellepärast, et need suured utopistid, nagu juba ülemal tähendatud, ise otse uue valmistuse viisi masina- ruumis viibisivad, teda vaadelnud olivad ja seda hiigla jõudu tundma ja hindama olivad õppinud, mida uued saadusevalmis- tavad jõud terasest ja malmist hiiglaste näol inimesesoo teenis- tusesse panivad. Ja sellepärast on nende seltskonna uuendamise plaanid nii ülendavad, sellepärast nimetame meie neid suur- teks utopistideks.

Siin kohal loeme tarvilikuks tähendada, mispärast ja mis- suguses mõttes meie neid kolme kõrgeandelist mõtlejat unistajateks nimetame. Meil pole mõtteski nende peale, kui niisuguste sonijate ja unistajate peale alla vaadata, kellel tühiste, põhjendamata ja õhus rippuvate plaanide sepitsemine teadusliku uurimise aset täitis. Ei kaugeltki! St.-Simon oli üks oma aja kõige sügava- matest mõtlejatest, kes teadust paljude jäädavate varandustega rikastanud on, kelle tööst palju Marxigi ehitusesse üle läks. Sedasama peame Fourier kohta ütlema, kes kodanlise seltskonna arvustuses haruldast mee- ja vaate-teravust ilmutas. Väga vähe on XIX. aastasada tema armuta arvustusele juurde lisada suutnud. Ka Oweni tööd, lõpuks, avaldavad kõrgeandelist mõtlejat. Kui meie neid siiski unistajateks nimetame, siis ainult sellepärast, et nad, oma aja tingimiste pärast, nagu juba ülemal seletatud, — ära näidata ei suutnud, et elu ise nende idealide teokstegemise poole läheb, ja et nende püüded muud midagi pole, kui tegelik- kude vahekordade endi, iseenesest sündiva, edenemise iseteadlik avaldus. Kuid sellepärast võivad ka neid ainult need unista- jateks nimetada, kes ise, enese tegevuses seda enese ideali, enese püüete kohta ära näidata on suutnud. Lühemalt, unistajateks võib XIX. aastasaja alguse kolme suurt sotsia- listi ainult teadusliku sotsialismuse vaatepunktilt, ainult marksis- muse vaatepunktilt nimetada.

Kuid kui suured utopistid oma ideali, mille poole nad püüdsivad, oma peast välja mõtlema pidivad; kui nad meie aja suure küsimuse — töölisklassi vabastamise küsimuse äraotsus- tamiseks tarvilikka ainelisi eeltingimisi veel ära näha ei võinud,

sest et need eeltingimised veel küllalt selgelt välja arenenud ei olnud, — missugused abinõud, missugused teed jäävad nendel oma ideali kättesaamiseks üle? Igatahes ei võinud sel ajal mõtetki tekkida, et seltskondliku viletsuse ohvrite endi seast, pimedate, toorete töö-orjade keskelt suur liikumine välja võib kasvada, mis „uue kõlblise ilma“ *) juurde viib, ilma uueks loob. Valitsevate klasside kaastundliku südamega liikmete kõrge idealistlik vaimustuse-hoog, — see oli ainuke, mille peale loota võis. Selleks tuli valitseva ülekohtuse ilmakorra kisendavatest puudustest pörutavaid piltisid maalida, et „haritud seltskonda“ selle ähvardava viletsuse ja metsluse kuristikuga tutvustada; teiselt poolt aga pidi uue, tuleva seltskonna korra plaanisid kokku seadma, et selle seltskonna korra teokstegemise võimalust ära näidata, võimalikult värvirikkaid tulevase seltskonna piltisid maalima, et õnnetule kannatavale inimesesooale näidata, kui õnnelik ja sisurikas elu teda uues seltskonnas ootab. Veel mõjuvamateks uue seltskonna korra kättesaadavuse tõendusteks aga olivad katsed uut korda üksikute kogukondadena juba praeguses seltskonnas sisse seada, sotsialistlike asunduste asutamine.

Igatahes on selge, et utopistide jutlustuse tööpõlluks „haritud klassid“ olivad. Töölisklassi seas polnud neil selles mõttes midagi teha. Kõlbluse jutlusi pidada? Selleks olivad nad liiaaks laia silmaringiga, kui et mitte aru saada, et siin jutlustamisega midagi ära teha pole. Liiasi jagasivad nad kõik Prantsuse materialistide vaadet, et inimene kõigi oma iseloomu headuste ja halbtustega ümbritsevate tingimiste sünnitus on, ja sellepärast ainult nende tingimiste, s. o. seltskonna korra muutmisega inimese vaimline uuestesündimine võimalik on.

Kuid selsamal ajal, kui ülemates klassides niisugune sotsialistiline jutlustamise-töö käimas oli, algas maha rõhutud klassides enestes liikumine. Inglismaal on kahekümnendate aastate alguks tööliste liikumine juba nii tugevaks jõuks saanud, et mitte ilma tema mõjuta 1824 aastal tööliste ühisuste asutamist keelav seadus ära kaotatakse. Kohe asuvad töölised elavalt avalikkude ühisuste asutamise ja streigivõitluse korraldamise kallale. Ja kuigi ära kohutatud parlament järgmisel aastal ühisuste vabadusele jälle kitsad raamid ümber surub, ei jäänud tööliste liikumine enam soiku. Kolmekümnendate aastate algul tekkib Inglise tööliste seas juba mõjurikas liikumine, mis ülemaalistes tööliste ühisustes omale organisatsioonilise vormi leiab. Ja 1835 aastal pannakse Londonis ülitähtsale liikumisele Inglise tööliste ajaloos — chartismusele (loe tschartismusele) — algus. Prantsusemaal näeme meie 1830 aastast peale tervet rida tööliste ülestõusmisi, — esimesi tuksatusi kodanliku seltskonna rüppes

---

*) Niisugust pealkirja kandis Oweni tähtsam töö.

lahti minevast klassivõitlusest kodanluse ja töölisteklassi vahel. Näituseks tähtis Lioni siidikangrute ülestõusmine 1831 aasta sügisel, 1834 a. aprilli-kuu mäss Parisis ja Lionis jne. jne.

Kuidas pidivad sotsialistid-utopistid selle klassivõitluse peale vaatama? Nende ideali kättesaamisele võis see iseseisav liikumine alamates kihtides ainult kahjulik olla, sest et ta ülemaid klassisid ära hirmutada, neid tööliste vastu vaenulisteks ja töölisteklassi viletsuste ja kannatuste vastu külmaks võis teha, kuna sotsialistidele, nagu ülemal näidatud, väga tähtis oli „haritud klassides“ tööliste vastu kaastundmust äratada. Ja mida enam töölisteklass oma iseseisva liikumisega ülemates klassides rahu- tust sünnitama hakkas, seda enam kadusivad tõeste „haritud klassides“ sotsialismuse poolehoidjad, seda enam kadus heatahtlik olek sotsialismuse vastu, ja ta asemele asus otse vaenulik meel.

Loomulik on, et lõkkele lööv tööliste klassivõitlus sotsialismusele, mis tema vastu otse vaenulik oli, sellesama mõõduga vastas. Sotsialismuses nägivad töölised ainult ülemate klasside lustiasja ja tööliste nina-pidi vedamise abinõu.

Tööliste liikumise ja sotsialismuse vahel haigutas sügav lõhe.

Teiselt poolt jagunes sotsialismus, mis teatavatest üldis- tustest põhjusest välja minnes pea abil üles ehitatud oli, üksikutesse süsteemidesse, mis üksteisega vaenus olivad, üksteist ümber lükkasivad jne. jne. Iga utopist tõendas, et ainult tema süsteem õige ja teaduslik on, kuna teised niisama inimese loomu vastased ja ekslised on, nagu see kord, mida nad ümber lükata tahavad. Ja selle juures oli kõigil õigus, ei saanud ühtegi ümber lükata, just sellepärast, et nad mitte elust enesest välja kooritud polnud, vaid peast välja mõeldud olivad. Kuid klassivõitluse kõvenemisega hakkas see suurodanline utopismus ülepea närtsima ja ära kaduma. Tema asemele astus kiirelt edasi mineva väikevalmistuse langemise ja väikekodanluse kitsikuse kasvamise tagapõhjal uus ajasünnitus: väikekodanline sotsialismus. See sotsialismus ei püüa mitte klasside ärakaotamise, vaid ainult klassivahede ja vastolude pehmenemise poole, — selle poole, et rikkuse ja vaesuse asemele parast küllust saada. Kaupavalmistav majapidamine peab alale jääma, ainult teda peab varjukülgedest, nii kui võitlusest, pankrotti-jäämistest, kriisistest jne. vabastama, — neist varjukülgedest, ilma milleta kaupavalmistav majapidamine võimata, millede ärakaotamist kaupavalmistava majapidamise korra juures tahta — tule ja vee ühendamist tähendab.

Nii valitses sotsialismuses lõpmata keeltesegadus. Sotsialistlik mõte vaevles lepitamata vastoludes. Nendest vastoludest üle saamiseks oli ainult üks tee — sotsialismuse ümbermuutmine unistusest teaduseks. Ainult kui sotsialismus pea väljamõtelu-

sest, seltskonna ümberloomise plaanist tegelikus elus sündiva arenemise iseteadlikuks avalduseks muutus, sai sotsialismus ajalikule alusele pandud, kus tegeliku elu ja võitluse proovituli näidata võis, missugune õpetus tegelikule elule paremine vastab ja — õigem on. Selleks oli vaja lõhe sotsialismuse ja tööliste liikumise vahel täis täita, sotsialismus ja klassivõitlus ühte liita ja ära näidata, et sotsialismus proletariadi vaimline, proletariaat sotsialismuse aineiline sõjariist on, kui muudetud kujul Marxi sõnu tarvitada.

See oli hiigla ülesanne. Oli genialset vaate-teravust tarvis, et pimedas, harimata proletariadis inimesesoo vabastajat ära näha. Kõige pealt aga nõudis see ülesanne sügavat ja selget arusaamist ajaloo edenemisest, ajaloo edenemise seesmistest püüdesihtidest (tendentsidest), seesmistest seadustest. Oli vaja „ilma enese põhjusemõtetest ilmaile uusi põhjusemõtteid välja arendada;“ oli vaja „põhjendamata omavolilistest tõendustest lahti ütelda ja asja enese edenemist tähele panna;“ oli vaja „asja arenemises tema enese seesmiste vastolude mõjul, asja mõistust avalikuks teha,“ kui 18-aastase Marxi sõnu tarvitada.

Kuid ka ajaloo edenemise seaduste ja seadusejärjeluse uurimises kobas teaduslik mõte tõsisest vastoludes ringi, niisama nagu sotsialistlikes mõtteilmas. Et sotsialismust vastoludest vabastada, oli vaja sedasama teadusliku ajaloo-uurimise vallas teha.

Et vähemalt kesk- ja uue-aja Europas mitmesuguste klasside ja seisuste vaheline võitlus nende lahkuminevate ainelistel tuludel pärast ajaloo edenemise seesmiseks tõuke-vedruks on olnud, seda teadsivad juba kodanlised ajaloo uurijad enne Marxi. Et, näituseks, Prantsuse suur revolutsioon muud midagi ei kujutanud, kui klassivõitlust feodalse mõisniku-seisuse ja „kolmanda seisuse“ vahel, see oli sel ajal, kui Marx ajaloo näitelavale astus, Prantsuse kodanliste ajaloo uurijate seas valitsev vaade. Guizot (Gisoo) näeb Prantsusemaa poliitikalise edenemise aluspõhjas mitmesuguste klasside võitlust, ja see teeb ta pilgu ajaloo sündmuste seesmiste sidemete ja põhjuste peale väga teravaks, laseb teda oma aja kohta haruldase sügavusega ajaloo edenemise seesmisest seadusejärjelusest aru saada. Ja see on maksev mitte ainult Guizot, vaid terve rea teiste Prantsuse ajaloo-uurijate kohta. Kuid kust tekkivad need lahkuminevate tuludega klassid ja mis määrab nende elukäigu ära? Et seltskonna jagunemine klassidesse, seltskonna klassiline ehitus selle seltskonna varanduse vahekordade peal põhjeneb, on lihtne järeldus, ehk koguni veel õigem — loogikalik alus sellele järeldusele, et ajaloo edenemist lahku minevate tuludega klasside võitlus ära määrab. Kuid kust tekkivad, mille järele kujunevad varanduse vahekorrad ja mis määrab nende edenemise ära? Selle peale ei osanud kodanlised ajalookirjutajad selget

vastust anda. Selle küsimuse harutamise juures langesivad nad väljapääsemata vastoludesse ehk läksivad temast üleüldiste tume-
medate kõnekäänudega või silmanähtavalt lonkavate vastus-
tega mööda. Ühed vastasivad, et varanduslikud vahekorrad
äravõitmiste tagajärjel kujunenud on, ilma tähelepanemata, et see
mitte midagi ei seleta: ei seleta see vaade ei seda, kust, mis-
sugustel põhjustel see „äravõtmine“ tulnud, ei ka seda, miks ta
tagajärjel just niisugused, aga mitte teistsugused varanduslikud
vahekorrad tekkinud. Teised juhatasivad inimese loomuse juurde,
mis nii ja niisuguseid õiguslisi asutusi ja nende kohaseid varan-
duslikka vahekordasid nõudvat jne. jne.

Kahtlemata oli Prantsuse kodanliste ajalooteadlaste aren-
datud klassivõitluse õpetus suur samm edasi ajaloo sündmuste
seesmisest sidemest arusaamises. Kuid, nagu näitasime, ei suut-
nud nad seda õpetust lõpuni läbi mõelda, temale kindlat teadus-
likku vundamenti luua ja langesivad seal, kus selleks veel üks
samm teha jäi, seletamata vastoludesse.

Kuid seltskonna jagunemine klassidesse kujuneb seltskonna
varanduse vahekordade ehk teiste sõnadega, majandusliku korra
järele. Klassivõitluse õpetus viis otsekohe majanduslikkude näh-
tuste uurimise juurde. Ja see uurimine oli sotsialismuse ja klassi-
võitluse ühteliitmiseks iseäranis tarvilik, sest just majandusline
orjastamine oli ja on kõigi orjuse vormide aluspõhjaks. Just
majanduslik rõhumine oli tööliste kannatuste alghallikaks, ja
majandusliku korra, s. o. saaduste valmistamise ja jaotamise
viisi ümberloomine oli sotsialistide püüete tähtsamaks punktiks;
majandusliku orjuse kadumine pidi iseenesest kõik teised orjuse
vormid enese järele kiskuma: ühiselulise viletsuse, vaimliku
pimeduse, poliitikalise ärarippuvuse. Kuid selleks oli vaja kapi-
talistliku majapidamise viisi seadused terava sotsialistliku arvus-
tuse valgustusel läbi uurida, selle majanduslike korra seesmised
saladused avalikuks teha, sest selleks, et tema vastu tagajärje-
rikkalt võidelda, on teda vaja selgeste tunda. Sellele majan-
duslikkude nähtuste uurimisele tõukasivad juba kapitalistliku korra
ilustajad ja kaitsjad, kes majanduseteadliste põhjendustega kapi-
talistliku korra puudusi kinni matta ja katta püüdsivad.

Majanduseteadus polnud sugugi paremas seisukorras, kui
sotsialistline mõtteilm ja teaduslik ajaloo-uurimine. Klassikaliku
majanduseteaduse kooli näol (Petty, Smith, Ricardo) oli majan-
duseteadus kõrgele edenemise astmele tõusnud. Nende klassi-
kuste ajaks polnud kapitalismuse karedad seesmised vastolud
ja tumedad küljed veel teravaste välja kujunenud ja paistsivad
neile igatahes ajutised, üleminevad kasvamise valud ja anor-
malsused *) olevat. Kapitalistliku valmistuse viisi edulikkus

*) Ebaloomuline nähtus.

võrdlemisi kapitalismuse-eelsete valmistuse metodidega torkas silma, ja kapitalistliku valmistuse viisi võitlus feodalismuse jäänuste vastu varjas võitluse kapitalistide ja töölisteklassi vahel veel hoopis ära. Edulise tööstusliku kapitalismuse esitajad, Prantsuse füsiokradid ja Inglise klassikalik majanduseteaduse kool uurivad kapitalistliku valmistuse viisi seadusi, näitavad, kuidas kodanliste valmistusevahekordade juures rikkusid loodakse, näitavad, kuidas kapitalistlike valmistuse viisi mehhanism (masinavärk) töötab, näitavad kuivõrt uus valmistuse viis täielikum ja edulikum on, kui feodalne valmistuse viis. Kõige suuremale teoreetilisele kõrgusele tõusis kodanline majanduseteadus inglase D. Ricardo süsteemis, kes kodanlise majanduseteaduse ta kõige äärmiste järeldusteni viis.

Kuid kodanline majanduse-õpetus, s. o. õpetus, mis kapitalistlikus korras mitte ajalooliselt võrsunud ja ajalooliselt üleminevat edenemise järku, vaid ainukest loomulikku, mõistlikku, ja sellepärast viimast valmistuse vormi nägi, — kodanline majanduse-õpetus võis ainult nii kaua teaduseks jääda, kuni kapitalistlike korra teravad vastolud ja kõige pealt klassivõitlus ainult varjatud kujul olemas olivad, ehk ennast ainult üksikutes ilmutustes avaldasivad. Aga Ricardo tegevuse aja lõpuks hakkasivad need vastolud juba teravamine välja paistma. Juba Ricardo enese sissetulekute õpetusest järgneb lepitamata vastolu ja võitlus kolme klassi vahel: maaomanikkude, kapitalistide ja töölisteklassi vahel. Niisama pidi Ricardo hiljem oma esialgsest arvamisest, et masinad töölisi ühest töö-harust välja surudes selsamal ajal ja tingimata niisama suure uue kapitali vabaks teevad, mis neilesamadele töölistele jälle teenistust annab, lahti ütleva, — asjaolu, mis küll tema teaduslikule erapooletusele ja tõearmastusele au teeb, kuid igatahes ühele illusionile*) kapitalismuse loomulikkuse üle armutatult kriipsu peale tõmbab. 1825 aasta kriisiseaga astub kapitalistline valmistuse viis oma lapseeas välja, suurte ilmakriisiste ringvoolusse; kapitalismuse seasmised vastolud tulevad nüüd nii teravaste nähtavale, et neid ainult pime ehk — petis ära salata saab. Tuleb ilmsiks, et „rahvaste rikkuse“ kasvamine kapitalistlikus seltskonnas ühtlasi rahva hulkade vaesuse kasvamist tähendab; et kapitalism, kui hiiglasuurt valmistusejõudude kasvu ta ka enesega ühes ei too, neid jõudusid siiski sagedaste hoopis ilma kasuta ära raiskab, et, näit., viljahindade tõstmiseks terved laevatäied vilja merde visatakse, kuna selsamal ajal tuhanded nälga surevad, — näitus, mida Fourier oma enese äranägemise järele ette toob; et praeguse seltskonna saaduste valmistust looduse nähtuste seadusejärjelusega hookeabalistised põrutused — kriisised —

---

*) Petlik eksiarvamine.

vapustavad, millede ajal vabrikud seisavad, töölised ilma tööta istuvad ja nälgivad, kuna kõiksugu rikkused kaubaladudes mädanevad. Sellesama aja peale langeb tööliste klassivõitluse kõvenemine, õigem — selle klassivõitluse selgem väljakujunemine. Kui 1830 a. revolutsion Prantsusemaal ja 1832 a. uuenduste-seadus Inglisemaal ajutiselt jälle võimule tõusnud feodal-aadeli käest võimu ära kiskusivad ja kodanluse kätte andsivad, siis langes sellega ühise vaenlase vastu võitlemise side, mis kodanlust ja proletariati senini ühte oli köitnud. „Sestsaadik võttis klassivõitlus praktikalisel ja teoreetilisel ikka selgema ja ähvardavama kaju. Ta helistas teaduslisele kodanlisele majanduse-õpetusele surmakella. Nüüd ei olnud enam mitte selles asi, kas see või teine õpetus õige on, vaid kas ta kapitalile kasulik või kahjulik, soovitav või soovimata, politseivastane on või ei. Omakasupüüdmata teadusliku uurimise asemele asus maksetav targutamine, erapooletu teadusliku uurimise asemele — oleva korra ülistamine, kuri südametunnistus ja madalad püüded“ (Marx). Isegi Ricardo, kodanlise majanduseteaduse kõige suurem ja sügavam uurija, langeb kui „kommunist“ oma klassi põlguse alla. Suurem jagu ametlikka majanduseteadlasi saab targutajateks, kes kapitalistlike korra ilustamise, ja ta seesmiste vastolude kinnikatmise eest oma klassi käest palka saavad: Carey, Bastiat j. t. Teised, peaaesjalikult Saksamaa õpetlased, ütlevad endid ülepea igasugusest teoreetilisest kapitalistlike korra seesmiste seaduste uurimisest lahti ja hakkavad „ajaloolise metodi“ *) nime all ümbertöötamata toorest materjali kokku kuhjama, teda ilma kriitikalisel läbi mõeldud teoriata, ja sellepärast muidugi puudulikult ümber töötades. Kolmandad kordavad Ricardo sõnu, püüavad neid niivõrt muuta, et „kapitali majanduseteadust proletariadi nõudmistega kokkukõlasse seada“ (Marx), kobavad Ricardo vastoludes ringi, neid veel keerulisemaks tehes: J. St. Mill j. t. Neljandad, lõpuks, hakkavad käsiraamatuid kokku seadma, kus nad ilma vähema püüdeta kapitalistlikku valmistuse mehhanismust teaduslikult uurida, lihtsalt kodanluse ärimeeste ja „tegelaste“ ebausklikka igapäevaseid vaateid korraldavad ja kavasasse seavad, — „tegelaste“ kodu ja kontori tarvituseks: n. n. vulgär**) -ökonomistid, see järk „teadlasi“, kelledest Marx alati kõige suurema põlgusega ja kõige halastamata pilkega juttu teeb.

Seega — ka majanduseteaduses valitseb pääseteeta segadus, ka majanduseteadus ootas meistri kätt, kes ta vastolud avalikuks oleks teinud ja teadusliku mõtte edenemisele uue tee oleks avanud. Majanduseteaduse senine edenemine juhatas selgel kee-

*) Uurimise viis.

**) Harimata, labane.

lel, kust selleks välja pidi minema — Ricardost: sealt, kus Ricardo uurimise lõng katkenud, oli vaja edasi minna. Ricardo õpetus on kodanlise majanduseteaduse kulminatsiooni-punkt (kõige kõrgem punkt), peale Ricardo algab kodanlisel majanduseteadusel *ὁδὸς κατὰ* — allamäge-minek. Ricardo aga jättis terve rea põhjaneva tähtsusega küsimusi lahtiseks, pärandas oma töö jatkajatele terve rea vastolusid, pärandas neile ülepea majanduseteaduse hoone ülesehitamise nende põhjusmõtete peal, mida tema kindlaks teha püüdnud. Nii jäi temagi õpetuses ilma selge vastusega praeguse majanduseteaduse kõige sügavam, kõige tähtsam, kõige aluslisem küsimus: kust kasu tekki. Niisama nagu ta eelkäijad, Smith j. t., ei saanud ka Ricardo seda vastolu täielikult ära seletada ja — ära kaotada, mis terve klassikalises majanduseteadusest läbi käib: kauba väärtust määrab kaubas kehastatud töö hulk ära, tööväärtus aga on tööpalk, siit edasi tuleb tööpalka väärtust ära määrata; kust kasu tuleb, jääb arusaamataks. Niisama jättis Ricardo väljaselgitamata mis sugune see töö on, mis väärtusi loob. Ricardo ei tee vahet lisaväärtuse puhta kuju ja kasu, kui lisaväärtuse muudetud, osalise kuju vahel jne. jne.

Kõigi nende vastolude ära selgitamine oli ühte viisi tähtis nii sotsialismusele kui ajaloo-teadusele. Seni oli kapitalistlik korda hukka mõistetud, kuid vaja oli temast aru saada. Kapitali palgaliste „teadlaste“ silmakirjalistele valitseva korra ilustamise-püüetele, tema vastolude äravarjamisele oli vaja selle valmistuse-viisi seaduste ja edenemise püüdesihtide selge kriitikalik tundmine vastu seada. Seda võis aga ainult selle valmistuse kõige aluslisemaid, ja sellepärast kõige sügavamaid saladusi ilmsiks tehes. Teiselt poolt aga, kui ajaloo edenemist klasside vaheline võitlus ära määrab, siis oli majandusliku edenemise seaduste avalikuks tegemine ka teaduslikule ajaloo uurimisele lõpmata tähtis, sest selge on ju, et seltskond varanduslikkude vahekorjade kohaselt klassidesse jaguneb.

Võtame kokku. Nii sotsialismuses, kui ajaloo uurimises, kui ka majanduseteaduses oli teaduslik mõte palju suuremata rikkusid loonud, kuid poole tee peal peatama jäänud, sügavatesse vastoludesse langenud. Nii sotsialismuses, kui ka ajaloo uurimine ja majanduseteadus olivad umbkotis, kust neid vaja oli välja päästa. Ja ühte polnud võimalik ilma teiseta vastoludest vabastada, sest kõik need seltskondliku mõtte harud olivad üksteisega kõige lähemalt seotud. Kust pidi inimene tulema, kes seltskondliku mõtte neist vastoludest päästa oleks võinud? See pidi suurte sotsialistide järelkäija olema, kelle silmaring kapitalistlikkude ettekujutustega kitsendatud ei olnud, kes kapitalistliku seltskonna seesmisi vastolusid paljastada ei kartnud; see pidi prantsuse ajaloo teadlaste järelkäija olema, kes klasside võitluse

vaatepunktil seisis, sotsialismuse jooksvast eluvõitlusest kõrge-
mal, klasside kohal seisvast mõttelisest ilmast, klassivõitluse
õhukorda üle pidi viima, majanduslistes mõistetes ja asutustes
ajalooliselt võrsunud ja ajalooliselt üleminevaid seltskondlisi vahe-
kordasid nägi, ning majanduslisi kategooriaid — algmõisteid —,
nii kui väärtust, raha, kapitali jne. mitte asjadeks ja asjadele
omasteks seestmisteks omadusteks ei pidanud; see pidi Ricardo
järelkäija olema, kes, selle asemel, et oleva korra puuduseid
arvustada ja hukka mõista, nendest aru saada püüdis, et
sellega võitlust nende vastu asjalikule alusele panna. Ja —
lisame seda juba ette juurde — kõike seda ühendada suutis
see teaduste revolutsioneerija ainult sellepärast, et ta peale
kõige selle veel Hegeli õpilane oli. Kuid sellest pärastpoole.

II.

„Kui põhjused, mida selle raamatu kirjutaja õigeteks
peab, kui niisugused, kinnitust peaksivad leidma, saab juba teiste,
anderikkamate uurijate ülesanne olema, neid nende tähtsate järeldu-
steni läbi viia“, — niisuguste sõnadega pärandas D. Ricardo
oma töö jätkajatele majanduseteaduses tähtsa ülesande. Ande-
rikkam uurija kes selle päranduse vastu võttis, oli Karl Marx.

Karl Heinrich Marx sündis 5. mail a. 1818 Saksamaal,
Trieri linnas, Rheini maakonnas. Ta isa, juudi soost advokat,
oli vaimustatud „valgustuse-aadete“ poolehoidja, ja ülepea oma
aja kohta väga haritud mees. 1835 aastal lõpetas Karl Marx
oma kodulinnas gümnaasiumi, mis juures lõputunnistus millegagi
ette ei kuulutanud, et selle tunnistuse omanikust üks kõige suure-
matest teaduste revolutsioneerijatest saab. Ainult vanade keelte
numbrile on tähendus juurde tehtud, et Marx raskete kohtade
üंबरpanemise juures teravat arusaamist üles on näidanud, ise-
äranis niisugustes kohtades, kus raskus mitte keelest, vaid keeru-
lisest mõtete käigust tuleb. Peale selle on Marxi keskkooli õpeajast
teada, et ta vallatuste ja karutükkide peale meister ja seltsimeeste
vastu kõige parem seltsimees olnud, kõik koolivennad teda aga
ta armuta ja läbilõikava pilke pärast kartnud. Juba gümnaasiumis
hakkas ta oma lapsepõlve sõbrannat ja mänguseltsilist Jenny von
Vestphaleni kirglikult armastama. Oma 18-mal eluaastal kihlas
ta enese Jennyga ära.

Ülikoolis, esiti Bonnisis, siis Berliinis, kuulus Marx isa soovil
õiguseteadust, aga pööras pea-tähelepanemise mõttetarkuse peale,
milles ta 1841 aastal Jenas doktori eksami ära tegi. Ülikoolis ei
võtnud ta selleaegsetest üliõpilaste liikumistest osa. Nähtavaste oli
kõik ta huvitus teadusliku uurimise peale pööratud. Missuguse
täitmata teaduse jänuga, missuguse haruldase tööjõuga see 18-
aastane noormees tööd tegi, seda näeme ühest tema selleaegsest

kirjast isale, mida meie siin, kahjuks, ruumi puudusel üle jutustada ei või*). Hiiglane raputab siin ahelaid, ehitab — ennast tööga haiguseni kurnates — süsteemiseid üles, et neid varsti kuni alus-teni ära purustada ja jälle uueste algusest peale hakata. See on teaduste revolutsioneerija dæmonilik**) loomise kirk! Meeleäraheitliku energiaga tormab Marx laiasse mõttetarkuse meresse, et „vaim- list loodust leida, niisama paratamata, konkreetlist ja ära piiratud, kui aine line looduski.“ Kuid oma töö lõpuks näeb Marx, et see töö, nii kui petlik näkineid, teda vastase kaenlasse tõukab: sellesama ilma- filofofia kaenlasse, kelle võimust ta üle tahtnud saada. „Ideed (aated), mis meie mõistuse vangi võtavad, on sidemed, milledest ennast lahti kiskuda ei saa, ilma enese südant ära purustamata, need on dæmonid, keda inimene ainult sellega ära võita võib, et ta nendele alla annab“, kirjutas Marx kord hiljem, kui tal uued dæmonid ukse ees seisivad, keda ta tõeste ainult allaandmisega ära võitis. Kõne all oleval juhtumisel oli niisamasugune lugu. Ilma-filofofia äravõitja võitis ta sellega ära, et enese temale alla andis. Marx sai Hegeli järelkäijaks.

Hegeli õpetuse juurest tuligi Marx selle ühtlase teadusliku ilmavaate, selle mitmekülgse õpetuse juurde, mis Marxi nimega seotud on. Selleks ühendas ta eneses kõik Europa humanitarliste teaduste*) kõrgused: Prantsuse ajaloo-teaduse, Inglise klassikalise majanduseteaduse ja Saksamaa klassikalise mõttetarkuse. Kuid väljamineku punktiks oli tal selle juures Saksamaa idealistline mõttetarkus, niisama kui ta kaasvõitlejal Engelsil Ricardo ja ülepea Inglise majanduseteadus väljamineku punktiks oli.

Saksamaa idealistline mõttetarkus, mis Kanti, Fichte ja Hegeli näol kõige kõrgema hiilguse tipule tõusis, oli mahajäänud Saksamaa ainukene au ja ilu. Oma aja jaoks oli ta inimliku geniuse kõige imestuseväärilisem ja suurepäralisem kunstitöö. Kiirelt võitis ta Prantsuse materialismuse ära ja sai mõttetarkuses valitsevaks vooluks. Missugused selle nähtuse seltskondlikud põh- jused on — see küsimus viiks meid meie ainst liiaks kaugele. Tähendame ainult, mille poolest Saksamaa idealistline mõttetarkus Prantsuse materialismusest üle käis. Prantsuse materialismusel oli kõige ta kohkumata revolutsionilikkuse ja halastamata järje- kindluse juures üks nõrk külg, nimelt: täielik oskamatus inimese

---

*) Marxi tütar Eleonore Marx-Aveling ilmutas selle kirja kümne aasta eest „Neue Zeiten“ (1898—99 a. nr. 6). Tähtsamad kohad on „Marxi ja Engelsi kirjanduslise päranduse“ esimeses köites ära trükitud.

**) Dæmon — põrgulik võim.

***) N. n. „teadused inimese vaimu üle,“ millede hulka näit. mõtte- tarkus, hingeteadus, ajalugu jne. käisivad; vastand — teadused looduse üle. (Nüüd seda jaotust niisugusel kujul enam ei tarvitata.)

vaimuelu ja looduse nähtuste peale nende arenemise, edenemise seisukohalt vaadata. Selles polnud mitte Prantsuse materialistide teaduslik loomevõim süüdi, vaid teaduste, nii humanitarliste kui ka looduse-teaduste selleaegne edenemise järg; need teadused ei teadnud veel midagi inimesesoo ajaloo seesmisest arenemisest, ja veel vähem teadsivad nad looduse arenemisest.

Üksikud seltskondlised asutused on Prantsuse materialistide vaatepunktilt vaadates kas õiged, inimese loomu kohased ehk ekslised, loomuvastased, kas kõigil tingimistel head ehk jälle halvad. Nendes ajaloo edenemise sünnitusi näha, mis omal ajal ja kohal head ja mõistlikud ja teisel halvad on — niisugune võrdlev vaade oli neile võõras. Nende vaatepunktilt polnud ajalugu kui arenemist olemas, — ajalugu oli paljas õudne mets täis inimesesoo eksitusi.

Just selles asjas käis Saksamaa idealistline mõttetarkuse kool Prantsuse materialismusest üle, et ta sellest vaatest nähtuste ilma, kui tardunud asjade ilma peale, ennast enam ehk vähem vabastada suutis ja kõiki nähtusi arenemise vaatepunktilt ja nende suures üleüldises sidemes vaatlema hakkas. Kant tõi oma udukogude teoriaga arenemise põhjusemõtte loodusesse. Kõige suurepäralisema katse aga kõiki nähtusi arenemise vaatepunktilt vaadelda, tegi Hegel (XIX. aastasaja esimene kolmandik). Et Marxi vaimlises edenemises Hegel esimese koha peal seisab, peame me selle „mõttetarkade kuninga“ peal pikemalt peatama.

Hegel oli idealist. Väline ilm ja selle arenemine on Hegeli silmis „absolutilise *) idee“ enese-äravõõrandus. See absolutiline idee pole mitte surnud liikumata jumalus, vaid igavene protsess, mis absolutilise idee enese-äravõõrandamises väliseks ilmaks, ja selle aste-astmelises edenemises iseteadvuse, enese-äratundmise poole kehaneb. Astmed, mida välise ilma arenemine läbi käib, on needsamad, mida absolutiline idee teadmata kus, väljaspool ruumi ja väljaspool aega iseenesest välja arendab. Nii on iga rahva ajalugu teatava idee teokstegemine, kehastus, idee ise aga on üks aste absolutilise idee arenemises. Välise ilma arenemine on paljas kopia (ärakiri) teadmata kus ja kunas sündivast ideede isearenemisest. Me näeme pärastpoole, et lugu risti ümberpööratud on. Kuid praegu pole meile see tähtis. Tähtis on see, et Hegel selle „ideede isearenemise“ või dialektikalise arenemise vormid täielikult kujul välja selgitas. Tõsi küll, dialektika oli Hegeli käes pea peale pandud ja Marxil tuli ta ümber pöörata ja jalge peale püsti panna (Marxi sõnad), kuid see oli Marxil ainult sellepärast võimalik, et dialektikalise arenemise seadused, kuigi müstifitseeritud (tumestatud) kujul, juba Hegeli poolt avalikuks tehtud olivad.

---

*) Täielik, igavene, ilmtingimata.

Kuidas sünnib siis see ideede isearenemine? Vastolulise edenemise teel. Meie mõtlemise käiku, inimesesoo ideede arenemist, tähele pannes, näeme meie, kuidas igas, alguses nähtavaste täitsa ühtlases ja vastoludest vabas mõistes ehk mõistete süsteemis varem ehk hiljem seesmine vastolu nähtavale tuleb, mis ikka enam kasvab, mõiste või süsteem kahte vastolulisesse osasse jaguneb, kellede vahel võitlus algab, kuni vastolu kõrgemas mõistes või süsteemis kõrgemaks ühtluseks ära lepitud saab — selleks, et siit jälle uus vastolu välja areneks jne. jne. Nii — vastolude kaudu — läheneb inimese mõte täieliku teadmise poole. „Der Widerspruch ist das Fortleitende“ (Vastolu viib edasi).

Ajaloo käiku juhib seega absoluutiline idee. Ja Hegel seab enesele suurepäralise ülesande ette: äravõrandatud absoluutilise idee aste-astmelist enese-äratundmist, iseteadvusele lähenemist ajaloo käigus üles otsida. Niisuguse ülesandega asub Hegel mõtte-tarkuse ajaloo kallale. Loomulik on, et see ülesanne täitmata jäi, sest et ta täitmata on: ajalugu pole ju mitte loogikalik protsess, loogikalik mõistete arenemine, ja ajaloo uurimise juurde ei pea mitte enne valmis mõeldud formeliga tulema, mille alla ajalugu ajada. Katse mõttetarkuse ajalugu, kui loogikalist protsessi ära seletada, lõppes mõttetarkuse ajaloo vägistamisega. Kuid mis sellest katsest surematat järele jäi, on see, et seitsaadik mõtte-tarkuse süsteemide vahelduses mõttetarkuslise mõtte arenemist ja üksikute süsteemide vahel seesmist dialektikalist sidet otsima hakati; et aru saadi, et mitmesuguseid mõtte-tarkuse süsteemid mitte kui absoluutiliseks, kõikumata tõekstunnistamise järele prätendeerivad*) võistlejaid vaatlema ei pea, vaid kui astmeid inimesesoo mõttetarkuslise mõtte arenemises, mis lõpmata on.

Siit järgneb, et igavest, kõikumata, absoluutilist tõde olemas ei ole, s. o. et ta inimesesoo kättesaadav ei ole. Ainult ilmotsata teadmiste laienemise käigus läheneb vähehaaval inimesesugu tõele, kuid igavene, täielik, absoluutiline tõde on ideal, mille kättesaamine ilmotsata kauguses on. Kuid kui absoluutiline, täielik tõde kättesaamata on, siis on meil ainult relativiliste tõdedega tegemist, s. o. võrdlemisi õigemate tõdedega. Tõe ja eksituse risti üksteise vastu seadmine kaotab mõtte ehk, õigem, on ainult väga kitsas piirkonnas maksev; kui meie aga väljaspool kitsast üksikute tardunud asjade ja nähtuste piirkonda seda absoluutilist vahetegemist tarvitama hakkame, siis ei tule sellest midagi head välja. Ja nii on lugu kõigi sarnaste absoluutiliste vastanditega, nii kui headus ja halbatus, ausus ja autus jne. jne. Sest nähtuste üksteisest läbipõimivas lõpmata arenemises,

*) Nõudmist avaldavaid.

muutumises ja vastastikus universalses (üleüldises) sidemes muutub tõde alatasa valeks ja vale tõeks, headus halbtuseks ja halbtus headuseks jne. Ütelge näituseks, on sõda headus või halbtus? Risti üksteise vastu käivate tardunud mõistetega mõtleja, ehk metafüsikaline mõtleja, nagu Hegel neid nimetas, vastab ikka ei või ja, ilma mingisuguste tingimisteta. Käesoleval juhtumisel vastaks ta vististe, et sõda halbtus on. Suuremalt jaolt on ta seda kahtlemata. Kuid kas on see otsus alati, igal tingimisel, kõigi sõdade kohta maksev? On sõdasid, mis seltskonna edenemisele kõige suuremat tõuget annavad ja oma tagajärgede poolest äraarvamata kasulikud on. Näituseks Greeka-Persia sõjad muistses Hellases, mis rahva vaimlisele ja kultuurilisele edule niisuguse hoo andsivad, et lähem poolaastasada — kuni Peloponnesose sõdadeni — inimesesoo ajaloo elu sisu- ja värvi-rikkuse, elu väärtuse ja õndsuse poolest senini kordumata on. Ja see pole ainus näitus.

Nähtuste universalses ühenduses, arenemises ja vormide vahelduses muutub iga nähtus, kui ta lõpuni välja areneb, viimati iseenese vastandiks. Võtame näituseks riigi vahelesegamise majanduslikkudesse vahekordadesse. Kapitalismuse algul leiame meie kõigis riikides niisugust vahelesegamist ja näeme ühtlasi, et ta tõeste kapitalismuse edenemisele kasulik oli, mispärast kapitalistid valitsusele väga tänulikud olivad. Kuid kapitalismuse kõvenemisega muutub seisukord. Kui kapitalistid endid juba küllalt tugevad tunnevad olema, et oma jalule tõusta, kui kapitalistlikud vahekorrad juba küllalt välja arenenud on, nii et vabrikant juba ise nälja ähvarduse abil enese „laiskadest“ ja „isemeelsetest“ töölistest jagu oskab saada, — siis muutub riigi vahelesegamine majanduslistesse vahekordadesse kapitalismuse edenemise takistuseks, kuivõrt ta oma politseilise reglamenteerimisega*) kapitalisti vabale ettevõtlikkusele takistust teeb. Ja pea hakkavad kapitalistid riigi vahelesegamise vastu, kui kõiki halbtusi enese järele toova loomuvastase nähtuse vastu üles tõusma. Niisamasugune lugu on selle vahelesegamisega väga lähedalt seotud nähtusega, õigem — selle vahelesegamise teise küljega — proteksioni (kaitse-tolli) politikaga. Ehk toome teise näituse. Kujutame endile ette, et igasuguse kurnamise ära-kaotamiseks seadus välja antakse, mille järele iga kauba-valmistaja oma kauba eest tema täie väärtuse järele tasu peab saama, s. o. selle järele, kui palju tema valmistuseks tööd ära on kulunud. Selge on, et niisugune „seadus“ tõeste kurnamise võimataks peaks tegema, sest et igaühe töö täielikult tasutud saab, ilma et üks osa kellegi tasku veereks. Kui ma oma kauba eest omale töölise palkan, endale tööjõudu ostan, ja

*) Ettekirjutamine, eeskirjadega korraldamine.

selle tööjõu eest tema täie väärtuse järele maksan, s. o. selle mõõdu järele, kui palju tema valmistamise jaoks tööd tarvis on läinud, siis ma mitte millegagi ülemaal avaldatud „seaduse“ vastu ei eksi. Kuid kui palju läheb tööjõu „valmistamiseks“ tööd vaja? Mõistagi nii palju, kui töölise ja ta perekonna ülespidamiseks ja ta järeltuleva soo kasvatamiseks tarvis minevate tarbeainete valmistamine tööd nõuab. Kuid valmistada võib tööline kahtlemata hulga rohkem. Ütleme et kõigi nende tarbeasjade valmistuseks kuus tundi tööd vaja on läinud. Kuid mina tarvitan seda ostetud tööjõudu terve päeva — maha arvatud ainult tarvilik puhkeaeg. Mis saame meie niiviisi tagajärjeks? Töölise kurnamise, ehk küll keegi näidata ei või, et meie millegagi oma „seadust“, millel otstarbeks oli kurnamist võimataks teha, rikkunud oleksime*). Meie ei olegi ka teda rikkunud, vaid oleme temast kõvaste kinni hoidnud. Ja kui me siiski lõpuks otse vastupidise tagajärje juurde jõudsim, siis sündis see sellepärast, et iga nähtus sellesama edenemise teel, mis tema tekitanud, nendesamade jõudude mõjul, mis ta olemist ära tingivad, lõpuni välja arenedes, nähtuste üleüldises muutumises ja sidemes iseene se vastandiks muutub.

„Denn alles, was entsteht,

Ist wert, das es zu Grunde geht.“**)

Millena peab inimesesoo ajalugu niisuguselt vaatepunktilt paistma? Kas metsikute vigade ja eksituste laanena, kus alatus ja kurjus alati aususe üle võitu on saanud, nii kui see XVIII. aastasaja Prantsuse mõttetarkadele paistis, kes ainult kaastundliku naeratusesega inimesesoo senise eksituste-hädaorus uitamise peale mõtelda võisivad? Ei, sest see, mis nüüd eksitus ja halbtus on, pidi omades tingimistes tõe ja headus olema, ja see, mis meile nüüd väärarata tõe paistab olema, peidab eneses varjatud kujul vastolusid, mis varem ehk hiljem avalikuks tulevad ja selle tõe vales muudavad. Sellelt vaatepunktilt on ajalugu inimesesoo arenemise protsess, milles seesmine seadusejärjelus peitub.

Kuid kuidas sünnib see arenemine, edenemine seltskonnas, ajalooos? Iga edenemine on dialektikaline arenemine, mis iseene seest vastolud tekitab, millede võitlus nähtuse kõrgema ühtluse vormidesse üleminekule viib. Dialektikalise ideede isearenemise vaatepunktilt peab olev seltskonna-kord ise ennast eitama, tema ajaloolik arenemine peab ta enese sees-

*) Iseenesest mõistetav, et sarnane „seadus“ elus võimalik ei ole, — mispärast me teda ka kõnemärkidega austame. Meil maksab ta ainult kui näitus. Kuid kuigi niisugune „seadus“, kui iseteadlik seaduseandja käsk võimata on, valitseb siiski just see seadus praeguses seltskonnas, ainult kui seadus ilma kõnemärkideta, kui iseteadvuseta seadus, nagu looduse seadused.

***) „Sest kõik, mis ilmale sünnib, peab hukka minema“.

miste jõudude töö olema. See tähendab, et surmale määratud seltskonna kord, — ja iga seltskonnakord, ning ülepea iga nähtuse vorm on surmale määratud, „sest kõik mis ilmale sünnib, peab hukka minema“, — seega — iga surmale määratud seltskonnakord peab ise need jõud välja kasvatama, mis talle lõpu teevad.

Niisugune oli see dialektikaline vaade looduse ja inimesesoo arenemise peale, mis geniaalse Saksa mõttetarga nimega seotud on. „Alaline vormide vaheldus, alaline vormi äraheitmine sellesama tungi kõvenemise tagajärjel, sellesama sisu kõrgema edenemise tagajärjel, mis selle vormi loonud, — see suur igavene seadus“ — see on dialektika (N. G. Tschernöschewski).

Isegi sellest lühikesest kujutusest torkab korruga silma, kui üliväga revolutsionilik asi dialektika on. „Dialektikaline mõtetarkus purustab kõik ettekujutused jäädava tõe ja temale vastavate absoluutliste seltskondliste vahekordade üle ära, niisama nagu kodanlus suurtööstuse, võistluse ja ilmaturu abil kõik vanad, aastasadade poolt pühendatud asutused ära laotab. Dialektikalisel mõttetarkusel pole midagi igaveste kindlat, ilmtingimatat, püha. Kõige peal ja kõiges näeb ta paratamata langemise märki, ja miski ei või tema ees kõikumata jääda, peale alalise sündimise ja hävinemise protsessi, peale lõpmata alamalt ülespoole tõusmise“ (Fr. Engels).

Siin peab juurde tähendama, et Hegel ise revolutsionilikkusest kaugel ära oli, ja ülemine lühike kujutus tema õpetusest ühest küljest täitsa õige ei ole: niisugune oli tema õpetus nende tema järelkäijate, pahempoolsete, noor-hegelianlaste arenduses, kes tema õpetuses metodi tähtsamaks pidasivad, kui ta sõna, ta süsteemi, mis selle metodiga seesmisest vastolus seisis, ja sellepärast süsteemi, mis oma tuuma poolest konservatiivline (vanameelne) oli, kõrvale heitsivad. Hegel ise neid järeldusi kunagi nii selgel kujul ei teinud, kuid tema vaatepunktist, metodist, mõtetekäigust voolavad nad paratamatalt välja.

Marx mõtles ennast teadusele pühendada ja professura oma elukutseks valida. Kuid Saksamaa politsei-riigi häbistavad tingimised näitasivad pea, et Saksamaa ülikoolis revolutsionilisele mõtlejale paika ei ole. Kui 1839 aastal Marxi sõber Bruno Bauer, kes oma piibli arvustuse läbi kuulsaks, aga ühtlasi valitsuse silmis — kui armast Eesti ütelist tarvitada — „kiriku müüride õonestajaks“ oli saanud, keda riik teps mitte kannatada ei või, professori kohast ilma jäati, siis tõmbas Marx oma professura plaanidele kriipsu peale.

1841 aastal tegi Marx Jenas oma doktori eksami ära, oma uurimisega „Demokriti ja Epikuri naturfilosofia vahest.“ See töö seisis kuni 1901 aastani käsikirjas, kuni Mehring ta „Marxi ja Engelsi kirjanduslise päranduse“ esimeses köites ära trükkis.

Siin on Marx alles puhastverd idealist-hegelianlane. Praegu on see töö ainult Marxi eluloo ja ilmavaate kujunemise vaatepunktilt huvitav.

Professori elukutse mõtte jättis Marx maha. Kuhu pidi ta nüüd oma sammud pöörama? Ta pööras sinna, kuhu teda ta võitleja loomus kutsus: ajakirjanduse väljale. See oli sel ajal ainuke seltskondliku tegevuse haru, kus tagurluse võimudega äge võitlus kees.

Marxi kodumaa, Rheini provints *) oli Saksamaa kõige kaugemale edenenud osa. Oma tööstuse edenemise poolest oli see tükike Inglisemaad, oma elanikkude kodaniku-tunde poolest aga tükike Prantsusemaad Saksamaal. Selle asjaolu põhjuseks oli see, et Rheini provints Prantsuse suurest revolutsionist saadik paarkümmend aastat Prantsusemaa osaks oli olnud, ja alles peale Napoleoni langemise jälle Saksamaa külge tagasi sai kistud. Prantsuse valitsus oli ka Rheini provintsi feodalismuse jäänustest kaunis lagedaks teinud, ja isegi peale Saksamaa külge ühendamise jäi Rheini provintsis Napoleoni Codex (Prantsuse kodanliste seaduste raamat), — see eeskujulik kodanliku seltskonna õigusliste vahekordade formuleerija **), — maksma. Niisama tähtis oli ka see, et see maanurk Prantsusemaa valitsuse all kõik revolutsiooni lahingud ligi oli lõõnud. Ja pole mitte juhtumine, et just sellest maanurgast Marx, Engels ja Lassalle välja tulivad, — maanurgast, kus mõttetarkade maa (Saksamaa), aurumasinat maa (Inglisemaa) ja barrikadide maa (Prantsusemaa) ühendatud olivad.

See oli ainuke nurk Saksamaal, kus tugev, iseteadev, rikas ja haritud tööstuse ja kaubanduse kodanlus, kui tähtis seltskondlik jõud olemas oli. Neljakümnendatel aastatel lagunes siinse kodanluse seas elav opositsiooni-vaim laiali, millele uue kuninga Friedrich Vilhelm IV. troonile astumisega (a. 1840) ühendatud üleüldine poliitikaline elavus suurt tõuget andis. Selle opositsiooni häälekandjaks asutasivad Rheini kodanluse juhid Kamphausen ja Hansemann kuulsa „Rheini ajalehe“, mis 1. jaanuaril a. 1842 Kölnis ilmuma hakkas.

1842 a. suvest hakkab Marx selle lehe kaastööliseks. Tema esimene ajakirjaniku töö ei ilmunud siiski mitte „Rheini ajalehes“, mille jaoks ta kirjutatud oli, vaid piiri taga, Schveitsis, Arnold Ruge poolt väljaantud kirjatööde kogus „Anekdoetid Saksa uuemast mõttetarkusest ja publitsistikast ***)“. Töö on uuele tsensorite eeskirjale pühendatud, mille ta oma hiilgava vaelusega halastamata puruks arvustab.

*) Maakond.

**) Formuleerima — mõtet sõnastama, välja ütleva.

***) Publitsistika — seltskondlike küsimuste (enam ehk vähem päevaküsimuste) arutamine.

Enne kui „Anekdotid“ ilmuda saivad, astus Marx juba „Rheini ajalehe“ toimetusesse ja sai pea selle toimetajaks. Siin ilmusivad ta tükid Rheini maapäeva üle, kus ta selle vaielusi trükivabaduse ja metsa-aluste kuivanud raagude varguse üle põhjaliku arvustuse alla võtab. Juba esimese — trükivabaduse vaielustele pühendatud — tükkide-seria *) mõju oli suurepäraline. Arnold Ruge, keda sel ajal kõige paremaks publitsistikks peeti, kirjutas: „Kunagi pole midagi sügavamat trükivabaduse kohta ja kaitseks öeldud ja midagi põhjalikumad ei või selle aine kohta öelda. Meie võime endile õnne soovida, et meie publitsistika ridadesse nii suur eruditsion **), niisugune geniaalsus, niisugune oskamine küsimustest aru saada, mis harilikkudele inimestele nii segased paistavad olema, astub.“ Mehring, ise üks hiilgavamatest sulemeestest praeguses Saksamaa kirjanduses, tunnistas, et see Marxi töö kõigi klassikaliste trükivabaduse ülistuste seas esimeses reas seisab, ja Saksa kirjanduses samasisulist midagi pole, mis selle töö kõrval võiks seista. Tõeste, oma äravõitmata loogika, halastamata järjekindluse, värvirikka ehituse, stiilist vastu lehviva jõu poolest oli see midagi uut Saksamaa tolleaesges unises politika-kirjanduses. Juba siit paistab meile see stiili-meister vastu, kes „Kommunistlises manifestis“, „18-mas Brumaire-is“ ja „Kapitalis“ oma täiele kõrgusele tõuseb.

Nendes tükkides seisis Marx veel täitsa idealistlikel vaatepunktidel. Õiguse ja riigi peale vaatab ta siin veel täitsa läbi idealistlike prillide. Riik on üleüldsuse aate peale rajatud, on „suur organismus, milles õigusline, kõlbline ja politikaline vabadus enese teokstegemist leiab“. Ja sellelt idealistlikelt vaatepunktilt arvustab Marx trükivabaduse vastaseid ning kitsarinnalisi kaitsejaid, ahneid ja omakasupüüdlisi metsa-parunisi, kes riigile kui kõlblise aate ja üleüldsuse põhjusemõttele, vastu nägu löövad. Ja Hegeli õiguse mõttetarkus on siin veel küllalt terav ja kõlblulik sõjariist.

Kuid juba viimase nimetatud tükkide-seria juures (metsaraagude varguse üle) tundis Marx, nagu ta hiljem tunnistas, ennast raskes seisukorras, kus tal lahkuminevate aineliste tulude üle rääkida tuli, mis Hegeli riigi-mõttetarkusele hoopis võõras ja ettenägemata asi oli. Juba nendest tükkidest võib näha, et idealistlik vaade, mille järele riik üleüldsuse põhjusemõttele ja kõlblise vabaduse teokstegemine on, silmad idealistlike uduga kinni matab ja täieliku, kriitikalise arusaamise praeguse riigi olust võimataks teeb. Kui Marx siin metsa-omanikkude ahnet püüdi oma hingeta omandust seaduseandjaks teha, riigi mõistele vastu

*) Tükkide-rida.

***) Laialdased teadmised, täh. siin palju lugenud, laialdaste teadmistega inimest.

silmi löövaks madalaks materialismuseks nimetab, millel Hegeli mõistuse-riigis ruumi ei ole, siis tunnistab see ainult, et Marxi idealistiline vaade jõuetu oli riigi olust täielikult aru saama. Hegeli mõistuse-riigis, — nii nagu ta elus teoks tehtud sai ja saab, — kapitalistlikus konstitutsiooni-riigis, — juhib metsaomanikku ikka seesama omaniku-loomusund, võidab metsaomanikus ikka omanik inimese ära, nagu feodalseski riigis. Siiski, nagu nimetasime, sai siin Marx veel idealismuse sõjariistadega valmis: liiaks übed ja kitsarinnalised olivad tõeste metsa-parunite püüded, kui et neid mingisuguse „mõttetarkusega“ põhjendada oleks saanud. Kuid juba seisivad tõsisemad küsimused päevakorral. Niisugune oli, näit., maa tükeldamise küsimus Rheini maapäeval, millele Marx oma viienda tükkide-seria pühendada mõtles, kuid milleni ta ei jõudnud. Selles küsimuses oleks Marxil juba otsekohe kommunistmusega tegemist tulnud teha, sest selle põneva ja tähtsa majandusliku küsimuse kohta oli ka kommunistidel väga kindel vastus. Ja, mis peaasi, siin juba oleks võimata olnud idealistilise mõttetarkuse ideoloogiliste *) põhjendustega selle rahvaosa kasusid mõjuvalt kaitseda, kelle poole Marxi ta demokratiline loomusund tõukas, — vaeserahva kasusid kaitseda. Kuid juhtus nii, et juba enne kui Marx selle tükkide-rea juurde jõudis, tal selle „maapealse küsimuse üle kõiges ta suuruses“ oma arvamist avaldada tuli. Üks „Rheinische Zeitungiga“ võistlev ajaleht avaldas oma võistleja vastu osava alatusega kirjutatud vaieluse-kirja, milles ta „Rh. Zeitung“ kommunistmuse poole hoidmises süüdistab, mis Saksamaal aina kahjulik tagurluse heaks mängimine olla jne. Marx vastas otsekohele, et „Rheini ajaleht“ veel kommunistmuse kohta oma iseseisvat vaadet välja töötanud ei ole, ja alles sellele töö kallale asuda tahab, kuid igatahes tunnistab, et niisugune tähtis küsimus, mille kallal kaks rahvast töötavad, kõige tõsisemat uurimist nõuab ja pealiskaudsete, silmapilkliste väljämõtelustega teda arvustada ei saa. Missuguse tõsidusega Marx selle küsimuse peale vaatas, seda näitab see seesmine hingeline võitlus, mis meile ta vaielusekirja lõpusõnadest vastu lehvib: „Ideed, mis meie mõistuse vangid võtavad, meie tõearvamised ühes lahutamata kettidega nende külge köidetud südametunnistusega endi alla heidavad, — need on sidemed, milledest ennast lahti kiskuda ei saa, ilma südant ära purustamata, need on dæmonid, keda inimene ainult allaandmisega ära võita võib. Kuid „Augsburgi ajaleht“ pole muidugi kunagi seda koleduse-tunnust teadnud, mis inimese südamesse asub, kui ta subjektiviivsed**) soovid ta enese mõistuse objektiviivliste***) vaadete vastu üles tõusevad“ (Meie sõrendus).

*) Ainult mõtlemisest järeldatud.

**) Isiklised.

***) Asjalikud, välised.

Tähtsat pööripäeva tähendab see tükk Marxi elus. Ja põhjalik, nagu ta koolipingist saadik kuni viimse hingetõmbuseni oli, ihaldas Marx nüüd ainult ühte — ajakirjanduse väljalt lahkuda ja raamatute meresse tormata, et seda „maapealset küsimust“ põhjalikult tundma õppida, et Inglise ja Prantsuse kommunismust läbi uurida. Saatust ise hoolitses paraja juhtumise eest. 1843 a. jaanuari-kuul kuulutas Preisi valitsus, et 1 märtsist „Rheini aja-leht“ ta kahjuliku sihi pärast seisma jääb. Ajalehe väljaandjad mõtlesivad lehe tooni ja sihi „pehmenemise“ lehe elu-iga pikendamada, ja kui nad toimetuse peale selles mõttes rõhumist avaldama hakkasivad, tarvitas Marx, kellele kõige ta elu aja igasugused kokkuleppimised oma südametunnistusega (kompromissid) võimatad olivad, seda juhtumist selleks, et toimetusest välja astuda. 18 märtsi numbris teatab ta, et ta valitsevate tsensoriolude pärast toimetusest välja astub.

Sellesama 1843 a. alguse peale langeb teine Preisi valitsuse kirjanduslik vägitöö: Arnold Ruge „Saksa aastaraamatute“ ilmumise ärakeelamine. Marxil ja Rugel tõusis mõtte piiri taga vabamas õhus ajakirja väljaandma hakata. Ajakiri pidi Parisis — Ruge ja Marxi toimetusel ilmuma. Terve 1843 a. suvi ja sügis läksivad ettevalmistuse tööde peale ära, mida Ruge toimetab. Marx oli sel ajal oma kodumaal, kus ta Kreutznachis suvel oma pulmad ära pidas. Hilisel sügisel sõitis noorpaar Parisi.

„Saksa-Prantsuse aastaraamatutest“, — nii oli ajakirja pealkiri, — ilmus ainult kaks numbrit ühes köites 1844 aasta algul (märtsi-kuul). Peale mitmesuguste tehnikalistide ja rahaliste raskuste oli selle ajakirja nii varajase surma pea-põhjuseks lahku-minek tema toimetajate vahel.

Selles ajakirjas ilmus noore Marxi kõige tähelepanemisevääriisem töö: „Hegeli õiguse-mõttetarkuse kriitika“. Selles töös on Marx juba Hegelist üle jõudnud. Kelle vaim sellest tükist läbi lehvib, ja ülepea „Aastaraamatute“ peal hõljub, on — L u d v i g F e u e r b a c h. Meil on võimata sellest mõttetargast mõõda minna, ilma mõnda lühikestki sõna temale pühendamata.

L. Feuerbach oli esimene Hegeli õpilastest, kes idealismusega jumalaga jättis ja materialismuse poole pööras. Hegeli õpetus, et väline ilm idee enese-äravõõrandus on, pole muud midagi, räägib Feuerbach, kui mõttetarkuse ratsionalistlikes*) keeles välja öeldud usulik õpetus, et loodus jumala loodud on. Tõepoolest on loodus, ja inimene kui looduse osa, iseenesest ja ise-enese läbi, enne mõttetarkust ja ilma mõttetarkuseta olemas. Peale looduse ja inimese pole midagi, — taevased olevused on ainult usuliku ettekujutuse sünnitused, ta enese olevuse fantas-

---

*) Kaines, kuivas-teaduslikus.

tilised*) vastupeegeldused. Mitte väline ilm pole idee enese-äravõõrandus, vaid taevane ilm on inimese enese-äravõõrandus. Kõige kõrgemaks olevuseks on inimesele inimene ise. Mitte usk ei loo inimest, vaid inimene loob usu.

Feuerbachi peatöö („Das Wesen des Christentums“) ilmus juba a. 1841. Kuid tema aadete mõju Marxi peale tuleb esimest korda alles „Saksa-Prantsuse aastaraamatutes“ ilmsiks. Selle asjaolu peapõhjus on muidugi see, et Marx senini, nagu ülemal näitasime, idealistliku sõjariistaga enese ees üles kerkivate seltskondlike küsimustega veel rahuloldavalt valmis oli saanud ja alles nüüd ta enese mõtteilma edenemine tema sinnasama kohta oli toonud, kuhu Feuerbach juba kolme aasta eest oli jõudnud. Kui nii kolme aasta eest Feuerbachi suur töö ilma sügavamaid jälgi järele jätmata Marxi eest mööda oli libisenud, siis pidi nüüd Feuerbachi uuem tükikene 1843 a. suvel ilmunud eespool nimetatud „Anekdotides“ Marxis seda suuremat tähelepanemist äratama; seda enam, et siin Feuerbachi mõtted ilusal, jõu- ja mõju-rikkal kujul lühidalt kokku olivad võetud,

Marx algab oma tükki otsekohe selle tõendusega, et taeva kriitika Saksamaal juba lõpetatud on ja nüüd maa kriitika, õiguse ja riigi kriitika pävakorral seisab. Meil pole muidugi võimalik Marxi vägevat tükki siin ümber jutustada ja pole seda ka tarviski. Tähtis on ainult seda seisukohta ära näidata, kuhu Marx oma ilmavaate edenemises jõudnud on. Ta küsib, kas on Saksamaal revolutsioon võimalik, mis selle maa Õhtu-Europa**) maade lähema tuleviku kõrgusele tõstaks, ja jõuab otsusele, et ainult niisugune põhjalik, ülddis-inimlik revolutsioon Saksamaal võimalik on, kuna ainult poliitiline revolutsioon unistus on. Niisuguse otsusele toob teda Saksamaa klasside vahekordade uurimine, mille juures ta klasside vahekordadest poliitikalises revolutsionis meisterliku pildi joonistab ja sellega oma klassivõitluse õpetusele aluse paneb. Poliitiline revolutsioon seisab selles, et üks klass seltskonna üldise vabastuse ette võtab, terve seltskonna vabastab, kuid selle eeltingimisega, nagu seisaks terve seltskond selle klassi seisukorras. Saksamaa klasside vahekordasid läbi harutades leiab Marx, et siin ükski klass niisugust poliitikalise vabastaja osa mängida ei või. Ainuke vabastusette on Saksamaal niisuguse põhjalikkude sihtidega klassi tekkimine, kes ennast vabastada ei saa, ilma igasugust kurnamist ära kaotamata. Niisugune klass on proletariat, mis tööstuse edenemise tagajärjena Saksamaal kasvab. Nagu

*) Varjukujulised, luulekujutuslikud.

**) Sel ajal loeti Saksamaad Ida-Europaks, ja Õhtu-Europa all mõisteti Prantsuse- ja Inglismaad.

mõttetarkus proletariadis oma ainelise sõjariista leiab, nii leiab proletariat mõttetarkuses omale vaimlise sõjariista; ja kui mõtte väik selle lapseliku rahva kogu põhja lööb, saab sakslaste inimesteks-vabanemine teoks tehtud . . . Selle vabastuse pea on mõttetarkus, ta süda — proletariat“.

Teises tükis, „Juudi-küsimuses“, uuris Marx põhjalikumalt vahet üleüldis-inimliku ja poliitikalise vabastuse vahel. Selle juures jõuab ta, nagu ta seda hiljem ise formuleerib, otsusele, et õiguslisi vahekorrasid ei neist endist, ei nõnda nimetatud üleüldisest inimese vaimu arenemisest ära seletada ei saa, vaid, ümberpööratud, õigusliste vahekorrasde juuresid ainelistes elutingimistes otsida tuleb, millede kogu Hegel XVII. aastasaja inglaste ja prantslaste eeskujul „kodanikulise seltskonna“ nimetuse alla kokku võttis; kodanikulise seltskonna anatomiast*) aga peab rahva majandusest otsima.

Nendes tükides seisab Marx üleüldiselt juba kahtlemata materialistilisel alusel, kuigi veel üksikud idealismuse jätsid seda alust tumestavad. Ka Feuerbachist, kelle alusel ta siin üleüldiselt seisab, on ta juba tähtsa sammu edasi astunud. Kuid sellest allpool.

1844 aasta sügisel kirjutas Marx ühes oma sõbra Engelsiga suure töö pealkirja all: „Püha perekond ehk kriitikalise kriitika arvustus“. See oli suur vaieluse-kiri ühe tolleaege mõttetarkuslike voolu vastu, mis Bruno Baueri toimetusel ilmuv „Üleüldise kirjandusliku ajalehe“ ümber kogunes. See vool oli Hegeli idealismuse üks väljasurev oks, mis selle idealismuse omast kohast kõige radikalsemate**) järelduste juurde viis, kuid tema ühtlasi karriakturaks (pilkepildiks) muutis. Kuna Hegel absoluutilise idee ilma korraldajaks ja saatuse-äramäärajaks (demiurgiks) kuulutas, — absoluutilise idee, mis enne ilma igaveste olemas oli ja ainult edenemise lõppus, tagast järele, mõtleva mõttetarga peas enese-äratundmisele jõuab, ning kuidagi üksiku, individuaalse mõttetargaga ära segatav pole, kuulutas Br. Bauer kriitika, arvustava mõtllemise absoluutiliseks ideeks, ja isenese kriitikaks. Baueri õpetuses on ilma demiurg (vaata ülemaal) kriitikalisele mõtleval mõttetark, kelle vastu toores pime rahvahulk seisab, mis ainult sügavat põlgust väärt on. Selle „mõttetarkuse“ arvustusele on „Püha perekond“ pühendatud. Ka siin on veel Feuerbachi mõju valitsev, ja niisama on ka siin palju lehekülgi, mis juba Feuerbachist üle on jõudnud.

1844 a. suvel ilmus Marxi sulest ühes Parisis ilmuvas emigrantide ajalehes „Vorwärts'is“ („Edasi“) Rugele sunnitud vastus „Kriitikalised ääremärkused“ jne. Saksa valitsus pidas

*) Anatomia — teadus elavate olevuste seesmise ehituse üle.

**) Radikalne — põhjalik, lõpuni-minev, käreemeelne.

juba ammu Prantsuse valitsusega läbirääkimisi, et see tähtsamad Parisis elutsevad Saksa revolutsioonilised kirjanikud välja saadaks. Viimaks andis Prantsuse valitsus järele ja saatis kõik „Vorwärts'i“ kaastöölised Prantsusemaalt välja, teiste seas ka Marxi. Peab muu seas tähendama, et Marx õieti mitte „V.“ kaastööline polnud, sest et terve ta „kaastöö“ ainult selle ühe sunnitud vastuse avaldamises seisis.

Parisist pööras Marx Belgia pealinna Brüsselisse. Kolm aastat — kuni 48 a. revolutsionini — mis Marx Brüsselis mööda saatis, on põhjaneva tähtsusega ta elus. Siin töötas ta oma materialistlike ajaloovaate välja, niisama oma majanduseteadlike süsteemi ta peajoontes; siin andis ta teiste selleaegsete sotsialistlike süsteemide ja seltskondlike voolude arvustuse: Proudhoni, Weitlingi, Kriege, Heintzeni, „töiste sotsialistide“ ja teiste arvustuse ja tõmbas sellega enese õpetusele selged piirjooned igasse külge; peale selle võttis ta tegelikust tööliste liikumisest osa: Brüsseli „Saksa tööliste ühisusest“ ja „Demokratilisest ühisusest“; kirjade läbi ka „Kommunistilisest ühisusest“. Ja, lõpuks, langeb sellesse ajajärgusse suuremata genialne „Kommunistiline manifest“.

Selle ajajärgu töödes on Marx juba „marxist“, ta vaimline otsimiseaeg on juba lõppenud. Sellepärast ei taha meie siin tema selleaegsete tööde peal pikemalt peatada, Teeme ainult mõne märkuse tema selle ajajärgu tähtsamate tööde kohta.

„Mõttetarkuse vaesus“ on Prantsuse väikekodanlike sotsialisti Proudhoni vastu sihitud ja kannab teist pealkirja: „Vastus Proudhoni «Vaesuse mõttetarkuse» peale“.

Eespool tuli meil juba seletada, milles väikekodanlike sotsialistide õpetus seisab, sellepärast ei hakka me seda siin kordama ja palume ainult lugejat meelde tuletada, mis me seal ütlesime. Oma kirjatöös arvustab Marx selle väikekodanlike unistuse halastamata puruks. Iga vahetuseviisi on lahutamata teatava valmistuse viisiga seotud. Kindel, alaline vahekord kaupade nõudmise ja pakkumise vahel oli ainult siis võimalik, kui saadusevalmistavad jõud alles madalal edenemise järjel seisivad, vahetus alles väikest osa mängis ja otsekohene nõudmine (tellimine) valmistust juhtis. Suurtööstuse ajajärgul, kus suured valmistuse-abinõud ilma nõudmist ära ootamata suurel hulgal valmistama sunnivad, et kaupad teadmata turu peal ära müüa, on niisugune alaline vahekord võimata. Võistlus, hindade kõikumised, pankrotti-jäämised, kriisid on, kui hirmsad nad väikekodanlasele ka ei oleks, kaupa-valmistava majapidamise paratamata eeltingimisteks: ilma nendeta ei saaks viimane olemas olla, ilma nendeta läheks ta hukka. Sest ainult võistlus ja selle kaasas käivad valusad nähtused teatavad oma valusal keelele kaubavalmistajale, missugust kaupa ja kui palju valmistada, korraldavad omal viisil seltskondlik tööd. Et kapitalistlikus seltskonnas

seltskondliku töö plaanikindel korraldus seltskondliste tarviduste järele puudub, siis on need löögid, mida üksikud kaubavalmistajad majanduslikus võitluses saavad, nendele ainukeseks juhatuseks, mida seltskonnale tarvis läheb, mida valmistada. Kaupade väärtuse mõõtmine nendes kehastatud töö hulgaga pole mitte „revolutsiooniline tuleviku õpetus“, mis õiglase varanduste jaotuse maa peale toob, nagu Proudhon arvab, vaid kapitalistlike valmistuse põhjusseadus, mis tööliste kurnamise ja seltskondliku mitte-sarnaduse aluspõhjaks on ja kriiiseid ning teisi soovimata nähtusi ära tingib*). Ainult see on seltskondlikult-tarvilik töö, mille mõõdupuu järele kaupasid vahetatakse: iga üksik kaubavalmistaja peab ära näitama, et tema isiklik töö seltskondlikult tarvilik on olnud. Selleks peab ta kaup vahetuse puhastuse-tulest läbi minema, Marxi ütelist tarvitades *salto mortale* (kukerpalli-hüppe) tegema, raha kujusse üle hüppama. Kui see kaup seltskondlikku tarvidust ei täida, ehk kui seltskondlik tarvidus juba täidetud on, siis pole selles kaubas kehastatud töö seltskondlikult tarvilik, ta on ülearune, maha visatud töö, kauba väärtus — null ja kauba hüpe raha kujusse ei lähe korda.

Sellesamasse Brüsseli ajajärgusse käivad Marxi ettelugemised palgatöö ja kapitali üle, mida ta Brüsseli Saksa tööliste ühisuses pidas ja hiljem trükis välja andis. Siin seletab Marx oma majanduseteadlise õpetuse põhjusjoonesid, mille juures ta haruldast populariseerija**) andi üles näitab. Et see töö Eesti lugejale kättesaadav on, — ta on ainukene senini Eesti keelde tõlgitud Marxi töö, — siis ei jää me tema peal siin kohal pikemalt peatama ja soovitame tungivalt lugejale, keda Marx huvitab, seda väikest seitsme-kopikalist raamatukest läbi lugeda. Ta kaalub hulga rohkem, kui kõik meie Eesti kodukasvanud „majanduseteadlaste“ sõnarikkad „teaduslised“ paberi-kuhjad ühtekokku.

1847 a. lõpul astusivad Marx ja Engels viimati „Kommunistide Ühisuse“ liikmeteks. See oli salajane kommunistlike aadete laiale laotamise (propaganda) ühisus, mille pea-harud Londonis ja Parisis asusivad ning liikmed peaaesjalikult Saksa, Prantsuse ja Inglise iseteadlikkude käsitööliste ja tööliste hulgast välja tulivad. Senini olivad Marx ja Engels temast ta salavandetseltsiliku iselaadi pärast eemale hoidnud, kuigi nad väljaspoolt kirjade ja ringkirjade läbi tema peale omas vaimus mõjuda püüdsivad. 1847 a. ilmus Marxi ja Engelsi juurde Brüsselisse Londonist Ühisuse asemik ametliku ettepanekuga Ühisusesse astuda,

*) Tuletame ülemal — dialektika juures — ette toodud mõeldavat näitust meelde.

**) Inimene, kes rasket ainet rahvalikult, kõigile arusaadavalt ära seletada oskab.

sest et Ühisus valmis on Marxi ja Engelsi kriitikalise kommunismuse vaatepunktile asuma. 1847 a. novembri kuul kutsus Kommunistide Ühisus Londonis oma teise kongressi kokku, mille ülesandeks oli Ühisuse programmi välja töötada. Sellest kongressist võttis Marx osa ja arendas siin kümnepäevases vaieluses oma kommunistilise õpetuse põhjusemõtteid, kuni kongress nad ühel häälel omaks tunnistas. Kongressi volitusel kirjutasivad siis Marx ja Engels oma suremata „Kommunistilise manifesti“, mis 1848 a. veebruari kuul, ainult mõni päev enne revolutsiooni müügile ilmus.

„Kommunistilist manifesti“ siin ümber jutustama hakata pole meil muidugi mõtet: teda lühendatult, oma sõnadega, ümber jutustada oleks v a n d a l i s m u s *) selle mõtterikka, sügavteadusliku, kuid ühtlasi haruldase kunsti-töö vastu. Peab lugema seda imelikku tööd, et seda ilutundlist lõbu maitseada, mida selle tõsise teadusliku töö lugemine valmistab. Kui suurt mõju ta isegi kodanliste mõtlejate peale avaldab, sellest olgu näituseks järgmised Sombarti sõnad: „Kommunistiline manifest on kõige imelikum töö, mida ilma-kirjandus iganes tunneb. Ta on täis vigasid ja küpsuseta mõtteid, kuid selle peale vaatamata on ta võrdlemata, meisterlik töö. Mõtete rikkus, mida me temast leiame, on pea muinasjutuline . . . Räägitakse, et „Kom. manifestis“ juba kõik see olemas on, mida meie praeguse seltskonna olu üle teame. Teatava piirini on see õige . . . Kuid isegi see, kes aastakümnete jooksul ühiselu-küsimuse uurimise kallal hoolega tööd on teinud, saab „K. manifestis“ alati üti, ootamata tõdesid leidma. Ma olen teda sadandeid ja sadandeid kordasid lugenud, ja siiski vangistab ta mul alati meelt, kui ma ta jälle kätte võtan“. Peab tõsiselt kahjatsema, et see rahvasvahelise tööliste liikumise credo (usutunnistus) veel Eesti keelte ümberpanemata on.

22. weebruaril läks Parisis revolutsiooni torm lahti. Marx valmistas just sellesse revolutsiooni pealinna sõitma, kui Belgia valitsus ta kinni võttis ja peale lühikeseajalise vangistuse Belgia-Prantsuse piirile saatis, sellega Marxi enese soovile oma viisi vastu tulles. Parisist pööras Marx pea ühes Engelsiga Kölni, kus äärmised rahvameelsed suurt päevalehte asutada plaanitsesivad. Miks Marx just Kölni välja valis, on arusaadav: ainult Rheini provintsis, „mis Prantsuse revolutsiooni kaasa teinud, Napoleoni seaduseraamatus enesele praegused õiguse-vaated alal hoidnud, ja kõige kaugemale edenenud suurtööstuse nurk Saksa-maal oli“, nagu Engels kord hiljem kirjutab, ainult siin võis järjekindel demokratiline ajaleht ilmuda, „mis nagu tuletorn laeneta-

*) Toores kunstitöö rikkumine ja lõhkumine.

vat revolutsioni merd valgustama pidi“ (Mehring). Lehe toime-
tus läks Marxi ja Engelsi kätte. „Uus Rheini ajaleht“ — nii oli
uue lehe nimi — kogus enese ümber hiilgava kaastöölise salga,
kellest Wilhelm Wolff *) ja tormiline revolutsioni laulik F. Frei-
ligrath iseäranis nimetada olgu. Sügav arusaamine seisukorrast
ja selle armuta kaine hindamine, oskamine kirjus sündmuste
ketis alati seesmise edenemise tuiksoont üles leida ning igast
tükist vastu lehviv võitleja-kirg tegivad selle lehe vastuvaidle-
mata „hullu aasta“ (1848 a.) kõige kuulsamaks leheks üle Eu-
ropa, ja seninigi pole ajakirjandus ühtegi lehte loonud, mis nende
omaduste poolest „Uue Rheini ajalehe“ kõrval võiks seista. Ta
oli ühte moodu kaugel kahest hädaohust, mis võitlejaid suurte
seltskondliste võitluste ajal piiravad: ühel pool — tegevuseta
„teoreetiline“ targutamine seal, kus vaja võidelda, teisel pool —
võitluse-kirest joovastatu pimedispidi edasitormamine. Marx sei-
sis siin rahvameelse kodanluse äärmisel tiival, töötas käsikäes
kodanlise rahvameelsusega, ilma et ta selle juures varjanud oleks,
et ta proletariadi kasude teenistuses seisab ja just proletariadi
kasu pärast kodanluse äärmisel tiival temaga käsikäes võitleb.
Engels pahandab kusagil, et Marx sugugi ajakirjanikuks polla
kõlbanud: tükikese kallal, mille keegi teine paari tunniga valmis
kirjutaks, teeb Marx terve päeva tööd ja jääb ikka trükikotta saat-
mise ajaks hiljaks. Põhjalik, nagu igas asjas, oli Marx ka aja-
kirjanikuna. Kuid selle tagajärg on see, et kuna miljonid iga-
päevaseid juhtkirjasid jäljetalt ajaloo paberikorvi kaovad, Marxi aja-
lehe-tükid veel siinamaani meile meelt vangistavad, meile otsata
õpetust pakuvad.

Kuid kui ausaste „Uus Rheini ajaleht“ ja kommunistid ka
oma kohust ei täitnud, oli Saksamaa revolutsion siiski kodanluse
äraandmise tõttu surmale määratud. Peale terve rea „Uue Rh.
ajalehe“ vastu üles tõstetud protsesside saatis Preisi valitsus vii-
maks Marxi kui väljamaa alama **), kes „külalise õiguseid ma-
dalalt rikkunud“, Preisimaalt välja. Teiste kaastöölise vastu tõs-
teti suur hulk protsessisid üles ja anti neile, s. o. kaastöölisele
mõista, et ka neid varsti väljasaatmine ootab. Nende tagakiu-
samiste läbi oli „Uue Rheini ajalehe“ ilmumine võimataks teh-
tud. Viimane nummer — punasel paberil — ilmus 19 mail
a. 1849. Kaastöölised avaldavad siin iseäralises kirjas Kölni töö-
liste nende poolt üles näidatud osavõtmise eest tänu. „Meie
viimane hüüe ikka ja igal pool on: töolisteklassi vabastus!“ lõ-
petavad nad oma kirja. Siinsamas vastab ka Marx valitsuse
kahekeelse väljasaatmise-käsu peale raudsete ja vägevate sõnadega.

*) See „mehine, truu, aus proletariadi võitleja“, kellele „Kapitali“
I. köide pühendatud on.

**) Juba mõni aasta enne seda võttis Marx enese Preisi alamast lahti.

Peale Preisimaalt väljasaatmise sõitis Marx Parisi. Kuid kui siin 13 juunil Prantsuse väikekodanlise demokraatia väljaastumine, mille peale Marx, liikumise uut tõusu oodates, suuri lootusi oli pannud, haleda ja näruse komöödiaga lõppes ja Prantsuse valitsus pealegi Marxile ette pani, kas Prantsusemaalt lahkuda, või ühte pimedasse Prantsusemaa nurka välja saadetud saada, sõitis Marx Londoni. Siia jäi ta surmani jäädavalt elama.

Siin asusivad Marx ja Engels viibimata tõsise töö kallale: läbi elatud tormiste aastate sündmuste seesmise mõtte, seesmise seadusejärjeluse väljaselgitamise juurde. Nende vaatepunktilt oli see nüüd võitlejate tähtsam ülesanne. Oma materialistlike ajaloo-vaate Ariadne niidist*) kinni hoides hakkasivad nad põhjuseid otsima, mis täieliku paratamatusega nii hästi ülestõusmise, kui ka kaotuse ära tingisivad; põhjuseid, mida mitte üksikute juhtide juhtumisekombelistes eksitustes ja äraandmistes otsida ei tule, vaid mis liikumisesse kistud rahvaste üleüldises ühiskondlikus seisukorras ja elutingimistes juurdusivad. Sellelt vaatepunktilt võttis Marx esiti Prantsuse revolutsiooni sündmused uurimise alla, mille viljana ta endi Londonis väljaantavas kuukirjas „Uue Rheini ajalehe ringvaatus“ 1850 aastal „Klassivõitlused Prantsusemaal 1848—50 a.“ ilmutas. Sellele järgnes ta niisamasugune töö Saksamaa revolutsiooni üle, mille ta Amerika ajalehes „Nev-Yorki Tribunes“ avaldas, ja mis järgmist pealkirja kannab: „Revolutsion ja vasturevolutsion Saksamaal“. Ja lõpuks, kõige hiilgavam töö selles sihis oli ta „materialistlike ajalookirjutuse meistritöö“ — „Louis Bonaparte — 18-nes Brumaire“, mis uueste Prantsusemaa sündmused veebruari-revolutsionist saadik kuni 1851 a. 2 detsembri riigipöördeni läbi arutas ja ära näitas, kui paratamatalt see sündmus — rigipööre — olevate klasside vahekordade ja klasside vahelise võitluse käigu läbi ette äramääratud oli.

Ja nüüd, kus selge oli, et revolutsion pikemaks ajaks maha maetud on, asus Marx selle oma töö kallale, mis ta elu tähtsamaks tööks pidi saama: majanduseteaduse arvustuse kallale. Selleks uuris ta Londoni Briti Museumi raamatu-rikkused läbi, avas uueste terve ära unustatud ilma-majanduseteaduse alusepanejad, ja omandas omale majanduseteaduse ktrjandusest ja ajalooost nii laialised teadmised, et sellest küljest temast — isegi kodanliste teadlaste tõenduse järele — veel keegi üle pole jõudnud. Selle töö vilja esimese heftina avaldas ta 1859 aastal raamatu „Majanduseteaduse arvustuseks“. Selle heftile mõttes ta peatselt teised köited järele saata, kuid haigus ja — peaaesjalikult — osavõtmine tegelikust tööliste-liikumisest, ainult „Rahvastevahelisest Tööliste Ühisusest“ venitasivad selle tähtsa töö ilmumise

*) Juhtnöörist.

pikale. Ainult 1867 aastal ilmus „Kapitali“ esimene köide, mis kapitali valimistuse protsessi analüseerib *).

Selle ajajärku-sünnitava töö kirjutamise kõrval juhtis Marx vaimliselt „Rahvastevahelist Töölise Ühisust“ ehk, nagu teda lühemalt kutsutakse — Internatsionali. Nimetatud ühisus asutati 28 septembril a. 1864 Londonis ühe meetingi peal. Ta ülesandeks oli kõikide maade tööliste vabastuse-püüdeid ühendada, valitsevate klasside poolt õhutatavate sõdade vastu võidelda, maha-jäänud maadest streigimurdjate sisseveo vastu võidelda jne. jne. Proletariadi rahvusvahelise ühistunde loomuliku sünnitusena hakkas Internatsional kiirelt edenema, kapitalistliki klassisid ja nende valitsusi hirmuga täites. Internatsional oli pasun, mis töölisi üksikutes maades üles äratas, neile oma jõudude kogumiseks esimest tõuget, nende algavas võitluses üleüldisi põhjusemõttele juhtnöörisid andis, neid juhtis. Kohkunud kodanliste mõtlejatele paistis, et Internatsional „täie auruga sotsialismuse poole kihutab“, et „sotsial-tööriiki kähku käima panua“, nagu üks Eesti soost kah — Marxi — arvustaja omas spetsifikalise **) maitse peale rehkendatud toonis teatab. Seda õndsama tundmusega nägivad nad peale Pariisi kommuna ülestõusmise (1871 a.), et see hirmus tont ära lagunema hakkab. Selle nähtuse — Internatsionali lagunemise — paratamatusest arusaada, käis neil muidugi niisama üle jõu, kui tema tekkimine ja olemine neile arusaamataks ilmutamise- raamatu nägemiseks oli olnud. Et vana Internatsional ära lagunes, tuli sellest, et ta oma ülesanded ära oli täitnud, enese ülesannetest üle oli kasvanud: sedamööda, kui üksikutes maades iseseisev elujõuline tööliste liikumine elule tärkas, muutus Internatsional — omal vanal kujul — üleliigseks, ja tihti koguni kahjulikuks, — nimelt siis, kui ta üksikute maade liikumist kätt-pidi talutama püüdis hakata. „Moor oli oma töö ära teinud, moor võis minna“. See ei tähenda muidugi, et tööliste rahvastevaheline ühendus ülepea üleliigseks oleks saanud, — ei! Liikumise kasvamine üksikutes maades valmistas uut Internatsionali ette, — ja me näeme, et ta poolteist aastakümnet peale vana Internatsionali surma rahvusvaheliste sotsialistlike kongresside ja büroode näol tõeste elule tärkab ning pea õitsvale järjele tõuseb, — kuid v a n a l e Internatsionalile tõi see üksikute maade tööliste liikumise edu igatahes surma. Niisugune on seltskondliku edene-mise dialektika! Kuid kodanluselt s e d a dialektikat nõuda oleks lapselik, iseäranis seal, kus see dialektika ta eelseisvat pankrotti ette kuulutab ja kui isegi nähes aru saada ei taheta! Loomulik on, et kodanline ilm Internatsionali ära lagunemise nagu kohutavast hädaohust pääsmise hõiskamisega vastu võttis, — hõiska-

*) Uurib, seesmissi seadusi avalikuks teeb.

**) Iseäraliku.

misega, mis veel meie Eesti soost kah — Marxi — materdaja kirjutusest vastu vahib. *Sapienti sat!*

Marx oli Internatsionali vaimline juht, kuigi ta tegevus Internatsionalis mitte alati väljaspoole ei paistnud, — mispärast kodanlised sulemehed teda kui koledat hämblikku kujutavad, kes oma urkas külmavereliselt plaanisid haudub ja võrkusid kujub. Suurem jagu Internatsionali kongresside otsusid on Marxi kokku seatud, ehk ta küll ise isiklikult ainult viimase-eelmisest kongressist osa võtta sai. Niisama on paljud Internatsionali Pea-Nõukogu üleskutsed ja manifestid — muude seas näit. kommunale pühendatud „kodanlik sõda Prantsusemaal“ — Marxi kirjutatud. Siis veel mitmed Inglise kongressi-saatkonna kongressi-aruanded jne. jne. Internatsionalis oli Marx Pea-Nõukogu kirjatoometajaks Sakamaa jaoks, Pea-Nõukogu koosolekutel ei puudunud ta kunagi.

Internatsional riisus Marxil palju tööd ja aega ära. Kuid Marx oli mees, kelles õpetlane ja võitleja lahutamata ühte liidetud oli, kellel teoria praktilise võitluse teed valgustas ja praktika teooriat rikastas. Kui Internatsional ära lagunes, ei saanud Marx siiski oma tööjõudu ainaüksinda teadusele pühendada. Ta oli keskpunktiks, kelle poole kõigi maade proletariadi võitlejad kõigi keeruliste küsimuste otsustamise järele pöörasivad. Laialine kirjavahetus kõigi maade liikumise juhtidega ja elav osavõtmine kõigi maade liikumistest nõudsid ikka veel Marxilt palju tööd ja aja-kulu. Sellepärast sai ta vaevalt veel oma elu juures oma suremata mälestusesamba — „Kapitali“ — teise köite trüki-valmis. Intensivline *), sagedaste ööd-läbi kestev töö; kõiksugu elumurede, puuduste ja raskustega võitlemine, ja, lõpuks ta armsa elukaaslase Jenni, ning varsti peale selle noorema tütre surm, — kõik see oli Marxi kõva tervise murdnud. 14 märtsil a. 1883 leiti ta liikumata oma töö-laua taga leentoolis istumast, — leiti see, mis Marxis surelikku oli.

Ainult järgmisel aastal ilmus Engelsi toimetusel „Kapitali“ teine köide. Kolmanda köite käsikiri nõudis Engelsilt veel palju tööd, ja ainult a. 1894 ilmus see „Kapitali“ viimane köide. Kuid sellegagi veel pole Marxi kirjandusline pärandus otsas: „Kapitalile“ täienduseks mõtles Marx väärtuse-teoria ajalugu välja anda. Seda annab nüüd peale Engelsi surma Marxi käsikirjadest Kautsky välja. Seni on kaks köidet ilmunud, kuna kolmas senini ilmunuta on.

III.

Marxi õpetust on meil eespool mitmes paigas tükk-haaval seletada tulnud. Temast lühidat, umbkaudset pilti maalida nõuaks mitukorda rohkem ruumi, kui meil käepärast on. Mida

*) Pingul, — põnev.

meie siin paigal teha võime, see on Marxi vaatepunkti põhjusjoonesid ära tähendada, kui palju me juba eespool teinud pole. Üleliigne vast oleks juurde tähendada, et me sellegi juures ruumiga võimalikult kokkuhoidlikumad peame olema.

Marxi tähtsam ajaloolik töö oli klassivõitluse ja sotsialismuse ühte liitmine. Selle ülesande sai ta sellega kätte, et ta sotsialismuse unistusest teaduseks muutis, ära näitas, et seltskonna vahekorjade edenemine enese põues sotsialismuse objektivlisi ja subjektivlisi eeltingimisi välja kasvatab; et ta oma geniaalse pilguga sel ajal veel pimedas ja harimatas töölisklassis niisuguse klassi ära tundis, mis „Hegeli ütelist tarvitades, omas äratõugatu-seisukorras protest on selle äratõugatu-seisukorra vastu, protest, mida vastolu selle klassi inimeseliku loomu ja ta elutingimiste vahel paratamata elule kutsub . . . Klass, milles inimene iseene ära on kaotanud, kuid ühes sellega sellest kaotusest teoreetiliselt aru on saanud ning peale selle varjamata, halastamata, võimuka häda käsul otsekoheselt sunnitud on selle inimlusetuse vastu mässu tõstma.“ („Püha perekond.“)

Kõike seda võis ta ainult selle läbi, et ta Europa teaduste mägede tipul seisis, „kust ennem uue päeva koitu ära näha võib, kui all igapäevase elu müras“ (Lassalle). Saksamaa idealistlik mõttetarkus, Inglise klassikalik majanduseteadus, Prantsuse kodanline ajaloo-teadus ja suurte utopistide sotsialismuse sulasivad Marxi geniuse ääsil üheks ühtlaseks kiirgavaks kalliskiviks, Hegel sai majanduseteadlaseks ja Ricardo sotsialistiks ja hegelianlaseks.

Marxi õpetuse aluspõhjaks on ta materialistlik dialektika, s. o. dialektikalise mõtlemise- ja uurimise-viisiga rikastatud materialismuse, s. o. niisugune ilmavaade, mille järele ainult meie väliste tundmuste abil ära tuntav aineline ilm ainuke realne ja iseseisva olemise ning arenemisega ilm on, mille olemise ja arenemise seadused temas eneses peituvad, ideed aga paljalt inimese pähe üle viidud ja seal ümbertöötatud aineline ilma vastuhelgid on. Marx ise kirjutas oma materialistliku dialektika kohta: „Minu dialektikaline metod pole oma aluse poolest mitte ainult midagi teist, kui Hegeli oma, vaid tema otsekohene vastand. Hegelil on mõtlemise protsess, mida ta idee nime all koguni iseseisvaks olevuseks ümber muudab, tegelikkuse (des Wirklichen, действительности) demiürg (looja, korraldaja), ja tegelikkus ainult tema väline avaldus. Minu vaatepunktilt, ümberpööratud, pole vaimline muud midagi, kui inimese pähe üle viidud ja seal ümber töötatud aineline. Tumesus (müstifikatsioon), mida dialektika Hegeli kätes kannatab, ei muuda midagi selles asjaolus, et tema esimesena dialektika üleüldised liikumise-vormid täelikult ja iseteadlikult kindlaks tegi.“

Tema juures seisab dialektika pea peal. Vaja on ta ümber pöörata, et saladusliku koore sees ratsionalset (mõistlikku) tuuma avalikuks teha. Oma tumestatud kujul sai dialektika Saksa moodiasjaks, sest et ta olemasolevat ülistama näis. Oma ratsionalisel kujul on ta kodanlusele ja selle doktrinärilistele*) sõnameelele vastik ja hirmus, sest et ta olemasoleva positiivilises (jaatavas) arusaamises ka tema eitamise, tema paratamata hukkamineku äratundmist sisaldab, iga kujunenud vormi liikumise voolus, sellega teda üleminevast küljest vaatlend, ennast millegi läbi ära kohutada ei lase ja oma olu poolest kriitikalik ja revolutsionilik on. Marx jõudis otsusele, et mitte tegelikud asjad absolutilise idee ära kirjad pole, vaid inimese mõisted, ideed tegelikkude asjade vastuhelgid on. „Dialektika sai sellega teaduseks, mis välise ilma ja inimliku mõtte liikumise üldiseid seadusi uurib: kaks rida seadusi, mis oma olu poolest identilised**), vormi poolest aga ise-asjad on, sest et inimese pea neid iseteadlikult tarvitada võib, kuna nad looduses, ja senini suuremalt jaolt ka inimesesoo ajaloos iseteadvuseta, välimise paratamatuse näol, lõpmata hulga pealt näha sidemeta juhtumistes valitsevad. Niimoodu sai mõistete dialektika ainult välise ilma dialektikalise liikumise iseteadlikuks vastuhelgiks“ (Engels.)

Marx viis mõttetarkuses Feuerbachi töö lõpule. Feuerbachi suremata tähtsus seisab selles, et ta mõttetarkuse idealismuse võrkudest vabastas ja materialismuse poole pööras. Kuid ta ei viinud seda tööd lõpuni. Ehk ta küll looduse ja inimese enese väljamineku-punktiks võtab; ehk ta küll kõigist abstraktsionidest***) lahti saada tahab ja inimest kõige ülemaks olevuseks kuulutab; ehk ta küll hüüab; „vaadeldge loodust, vaadeldge inimest, — ja teie ees on kõik mõttetarkuse saladused“, — on siiski ta enese kohta — muidugi ainult teatava piirini — maksev võrdlus, mida ta teatavate mõttetarkade kohta toob:

*) Doktrinär — kitsarinnaline, ühekülgne õpetlane, kes oma õpetusest kangekaelselt kinni hoides töö-olusid vägistab.

**) Ühed ja needsamad.

***) Abstraktsion — niisugune mõtteline ettekujutus teatavast asjast, mille saame, kui me omas mõttes kõige mitmekesisuse ja elulise sisu sellest asjast ära lahutame, väljakurname. Näit. abstraktiline riigikodanik, — mõtteline ettekujutus riigikodaniku üle, mille peale mõteldes me hoopis tähelepanemata jätame, et kodanik ühes klassilises seisukorras, ühedes seltskondlikes tingimistes, ühel ajajärgul enesest midagi hoopis teist kujutab, kui teises seisukorras, teistes tingimistes, teisel ajajärgul (midagi hoopis teist oma hingetungide, iseloomu, ülepea hingeelu, eluviiside jne. jne. poolest).

„Ist wie ein Tier auf dürrer Heide
 Von einem bösen Geist herumgeführt,
 Und rings herum liegt schöne, grüne Weide.“ *)

Inimene ja loodus on see imeilus roheline heinamaa, hüüab Feuerbach. Kuid Feuerbachi inimene on, kui teda teravamine tähele paned, niisamasugune kuiv abstraksioon, väljakui-
 vanud lagendik, nagu „nõnda nimetatud positiviliste mõttetarkade
 iseäraline realne mõttetarkuse printsiipi“. Tema inimene
 on vana „vaatleva materialismuse“ abstraktiline „kodanliku selts-
 konna“ liige, kes väljaspool seltskondlisi tingimisi elab, ilma
 seltskondliku luu ja lihata. Realne, mitte-abstraktiline inimene
 aga elab teatavates ajaloolistes seltskondlistes tingimistes, on
 „kõigi seltskondliste vahekordade kogu“. Sellepärast on Feuer-
 bach enam-vähem järjekindel materialist ainult looduse-teaduses,
 seltskonnateadustes aga veel puhastverd idealist.

Et tõeste lõpuni läbi mõeldud materialismuse juurde jõuda,
 oli vaja realset inimest tema ajaloolises edenemises, selts-
 kondlisi vahekordasid materialistliselt vaatepunktilt uu-
 rida. Seda tegi Marx **). Marx uuris oma materialistlike dialek-
 tika lõikenoaga seltskonda, ajalugu. Otsus, mille juurde
 ta jõudis, ja mis talle kõigis ta teaduslikes uurimistes ning prak-
 tikalises võitluses Ariadne niidiks oli, materialistiline
 ajaloo vaade, seisab, nii kui Engels teda formuleerib, sel-
 les, et „kõik ajaloo konfliktid***), sünnivad nad poliitikalises,
 usulises, mõttetarkuslikes või mõnes muus ideoloogilises vallas,
 tõepoolest endis ainult enam ehk vähem selgel kujul seltskond-
 liste klasside võitlust peegeldavad; nende klasside olemas-olemine
 ja järeldamisi ka nende kokkupõrkamised on omakorda nende
 majanduslike seisukorra edenemisejärje, nende valmistuse laadi
 ja viisi, ning sellest viimasest ära määratud vahetuse läbi ära
 tingitud.“ „Palgatöös ja kapitalis“ kirjutab Marx: „Et valmis-
 tada, astuvad inimesed teatavatesse sidemetesse ja vahekorda-
 desse... Valmistuse abinõude järele muutuvad ka valmistajate
 seltskondlikud vahekorrad, muutuvad nende ühise tegevuse ja
 kõigest valmistuse käigust osavõtmise vahekorrad. Uue sõjariista,
 tuleriista ülesleidmisega muutus paratamata sõjaväe kogu sees-
 mine korraldus, niisama kui kõik need vahekorrad, milledes sõ-

*) „On nagu elajas, keda kiusaja vaim väljakõrvenud lagendikul ringis
 ümber veab, kuna ümberringi ilus roheline aas luhtab“.

***) Juba „Hegeli õiguse-mõttetarkuse arvustuses“ oli Marx selles punk-
 tis Feuerbachist üle jõudnud, nagu ülemaal tähendasime. Nimelt kirjutab ta
 seal: „Usk — see on inimese iseteadvus ja enesetundmus, mis ennast kas
 veel leidnud pole ehk jälle ära on kaotanud. Kuid inimene pole mitte
 abstraktiline, väljaspool ilma elutsev olevus. Inimene —
 see on inimeste ilm, see on riik, seltskond!“

****) Kokkupõrkamised.

javäe hulka käivad isikud seisavad ja millede tõttu sõjavägi organiseeritud üksus on. Valmistajate seltskondlikud vahekorrad, seltskondlikud valmistuse-vahekorrad muutuvad järeldamisi ühes aineliste valmistuse abinõude, s. o. valmistavate jõudude muutumise ja edenemisega. Kõik valmistuse-vahekorrad ühtekokku sünnitavad selle, mida seltskonna vahekordadeks, seltskonnaks ja selle juures teataval ajaloo edenemise astmel seisvaks seltskonnaks nimetatakse.“ Uusi valmistuse-jõudusid omandades muudavad inimesed valmistuse viisi, valmistuse-viisi aga, s. o. elu ülespidamise abinõude soetamise viisi muutes muudavad nad kõik omad seltskondlikud vahekorrad ümber. Kuid neid samad inimesed, kes selle järele, missugune nende ainealine valmistus on, sellekohased seltskondlikud vahekorrad loovad, loovad ka selle järele missugused nende seltskondlikud vahekorrad on, sellekohased ideed, põhjused ja algmõisted. Mitmesuguste omandusevormide peal, seltskondlike olemise tingimiste pinnal kerkeb terve pealisehitus mitmesugustest iselaadilistest tundmustest ja eelarvamistest, vaadetest ja mõistetest üles. Kõike seda loob ja vormib terve klass tema olemise aineliste tingimiste ja nende vastavate seltskondlike vahekordade põhjal, kuid kui oleva valmistuseviisi rüppes uued valmistuse metodid idusid ajama, uued saadusevalmistavad jõud endile teed rajama hakkavad, ei lahku vanad valmistuse-vahekorrad ilma võitluseta teelt. Vana valmistuse viisi korraldav juhtija komandeeriv klass, kelle majandusliku juhtimisega ka seltskonna poliitikaline valitsemine ja tervele seltskonnale tooni andmine seotud on, ei ole sugugi nõus seda oma tululikkusse seisukohta pealetungijatele iima võitluseta ära andma. Ta tarvitab oma poliitilist jõudu ja seltskondlist mõju selleks, et enese majanduslikku jalgealust alal hoida. Kuid vanad valmistuse-vahekorrad takistavad uute võrsuvate valmistavate jõududeedenemist. Sellepärast on uue valmistuse viisi juhtiv, korraldav klass sunnitud edenemisele vastu paneva, senini valitseva klassiga elu ja surma peale võitlusesse astuma. Enese tulude eest võideldes võitleb ta siin terve seltskonna edenemise eest. Võitluses senini valitseva klassi vastu hakkab uus revolutsionilik mõistete, tundmuste, vaadete ja püüete ilm tärkama. Vana ja uue mõtteilma vahel algab armuta võitlus. Võitjaks jääb ikka majandusliku edu-kandja klass.

Marx ja Engels pole kunagi seda oma ajaloolist mõttetarkust pikas teaduslikus traktatis arendanud, — mida neile — tähendame mõõdamines — sagedaste ette on heidetud. Kuulus koht, kus Marx ise teda kõige täielikumal kujul formuleerib, nimelt „Majanduseteaduse arvustuseks“ eeskõne pole kahte lehekülgegi pikk. Selle asemel, et selle oma materialistliku ajaloomõttetarkuse „põhjendamise“ kallal juuksekarva lõhestada, hakkasid Marx ja Engels, kui nad oma vaatepunkti omale välja olivad

selgitanud, teda kõige mitmekesisemate ajaloo järkude ja seltskondlike küsimuste uurimise juures proovima, — oma löikenoa teravuse, oma uurimise viisi viljarikkuse kõige paremaks prooviks tema tarvitamist lugedes. Proov andis hiilgavaid tagajärgeid: igalpool avas ta seltskondlikule mõttele viljarikka edene-mise tee.

Võtame näit. teadusliku ajaloo-uurimise vastolud, milleles Marxi-eelsed Prantsuse kodanlised ajalooteadlased vaevlesivad, võitis Marxi õpetus selle lihtsa ja selge järel-dusega ära; et va-randuslikud vahekorrad, „kodanline seltskond“ ei mitte „inimese loomuse“ ei ka äravõitmise sünnitused pole, vaid saaduseval-mistavate jõudude edenemise sünnitused on, et „oma seltskond-lises elus inimesed teatavatesse, nende tahtmisest mitte ärarip-puvatesse vahekordadesse — valmistuse-vahekordadesse astuvad, mis nende aineliste valmistavate jõudude teatavale edenemise järgule vastavad“. Saadusevalmistajate jõudude edenemine kehaneb teatavate val-mistuse-vahekordade vahelduses. Nende valmistuse-vahekordade järele langeb seltskond klassidesse, kellede võitlus ajaloo sisu täidab. Valmistuse-vahekorrad aga sünnitavad üheskoos selts-konna majanduslise strukturi (ehituse), kondikava, mille peal õi-gusline ja poliitikaline pealehitus üles kerkib, ja millele teatavad seltskondlike teadvuse vormid vastavad. Sellelt vaatepunktilt andsivad Marx ja Engels ise ja nende silmapaistvamad järelkäi-jad Kautsky, Plehanof, Mehring ja teised terve rea hiilgavaid ajaloolisi uurimisi, mis dialektikalik-materialistlike ajaloo-uurimise metodi kõlbuvuse kõige paremaks tunnistuseks on. Vaadelge uuemaid ajaloouurijaid, kes „majanduslist faktori“ oma uurimi-ses pea-niidiks peavad; lugege Belochi, E. Meyeri ja teisi, — te näete, et ehk küll need ametlikud õpetlased Marxi ajaloo-filoso-fia-st kaugel seisavad, ajalugu nende käte all siiski marksistlike keelt hakkab rääkima. Muidugi pole neil materialistlike ajaloo seletus igal pool läbi viidud, kuid see tuleb just sellest, et nad praeguse aja järjekindla materialismuse, s. o. marksismuse ni pole tulnud. Lugege praeguseid ajaloo uurimise-töösid, lugege Lip-perti, lugege Morgani, kes — tähendame möödaminnes — mets-rahvaste suguluse-sidemeid uurides Marxist hoopis iseseisvalt materialistlike ajaloo-vate juurde tuli, — et näha, kuidas viimase vaate viljarikkus ikka enam ilmsiks tuleb. Lugege isegi suurt Mommseni, seda hiiglast ajaloouurijate seas, kes vabameelsete prillide läbi Rooma ajalugu uuris ja sealt Saksamaa vabameel-suse poliitikalisele võitlusele sõjariista otsis, — lugege seda suurt Mommseni, ja kui küllalt kriitikalisele oskate Mommseni seletuste peale vaadata, näete te selgesti Rooma vabariigi keerulise saa-tusetee põhjas tema edenemise vedru — klassivõitluse ja seda viimast ära tingiva majandusliku arenemise ära. Ja kui mark-

sismus praeguste ajalooteadlaste juures veel nii vähe vastuvõtmist leiab, siis sellepärast, et ka siin needsamad era-huvide furriad*) inimese põue kõige tugevamad, väiklasemad ja vastikumad kired vaba teadusliku uurimise vastu üles tõusevad, nagu majanduslise edenemise uurimise juures. Sest materialistline ajaloovaade sisaldab ju eneses, kui lahutamata osa „olemasoleva eitamist, tema paratamata hukkaminekku äratundmist.

Sellesama dialektikalik-materialistlike metodi abil uurib Marx kapitalistlike valmistuse korra seesmisid seadusid ja püüdesihtisid, ja sellesama metodi tarvitamisega avastab ta ka majanduseteaduse edenemisele uue tee. Kui materialist ja dialektik nägi ta kapitalistlike valmistuse viisis ajalooliselt võrsunud ja ajalooliselt üleminevat edenemise järku ja majanduslikes algmõistetes ja asutustes (kaup, väärtus, raha, kapital jne.) seltskondlised vahekordasid, mis inimeste peades igaveste seaduste ja algmõistete näol vastu peegeldavad**).

Niisama nagu Ricardo Adam Smithist, läheb Marx Ricardost välja. Ricardo tähtsus majanduseteaduse teория edenemises seisab selles, et ta kõigis majanduseteaduse osades ja üksikutes küsimustes sellele põhjusõpetusele truuks püüab jääda, et kaupade väärtust nendes kehastatud töö hulk ära määrab. Kuid niisugune töö see on, mis kaupades väärtusid loob, seda Ricardo lähemalt järele ei uuri. Marx vastab, et see mitte teatav otstarbekohane, konkreetne (niisugune aga mitte teistsugune) rätsepa, kingsepa või mõne muu „sepa“ töö ei ole, vaid inimese töö üleüldse, kui inimese tööjõu kulutus, kui

*) Paha, tige, kuri vaim naesterahva kujul.

**) Masinad kujutavad endist niisama vähe majanduslike kategooriat (algmõistet), nagu härjad, kes pahna veavad. Nad on valmistavad jõud, ja muud midagi. Masinate tarvitamise peal põhjenev praeguse aja vabrik aga „on seltskondlik valmistuse-vahekord, majanduslik kategooria“, kirjutab Marx „Mõttetarkuse vaesuses“. Ehk teine näitus „Palgatööst ja kapitalist“, „Kapital seisab toorest materjalist, tööriistadest ja kõiksugu elu-ülespidamise-abinõudest koos, mida uute tööriistade ja uute ülespidamise-abinõude valmistamiseks tarvitatakse. Kõik need kapitali osad pole muud midagi, kui töö vili, töö saadused, alale hoitud töö. Kapital on seega alale hoitud töö, mida uue valmistuse abinõuks tarvitatakse. Nii räägivad majanduseteadlased. „Mis on neeger-ori? Mustast rahvatõut inimene“. Üks äramääramine (definition) on teise vääriline. Neeger on neeger, ainult teatavate tingimiste juures saab ta orjaks. Puuvilla ketramise masin on masin, millega puuvilla kedratatakse; ainult teatavate tingimiste juures saab ta kapitaliks. Väljaspool neid teatavaid tingimisi on ta niisama vähe kapital, kui vähe kuld iseenesest raha on ja suhkur iseenesest suhkru hinda avaldab. Kapital on seltskondlik valmistuse-vahekord. Ta on kodanlike seltskonna valmistuse-vahekord“.

musklite, erkude, peaaaju jne. kulu, kui abstraktiline inimese töö, ja kui niisugune — seltskondlikult-tarvilik töö, s. o. selles seltskonnas keskmise töö-põnevuse ja osavuse ning keskmiste tehniliste valmistustingimiste juures. Niimoodu täiele selgusele viidud väärtuse-seaduse peale toetades näitas Marx, kuidas kaup iseene arenemise rahaks muutub, raha tekitab, ehitab oma raha-teoria üles, — teoria, mis kõik raha funktsionid (ülesanded) ja raha loomu nii täielikult, nii armuta loogikalise järjekindlusega selgeks teeb ja kõik raskused raha-teorias nii lihtsalt ära otsustab, et juba paljalt selle teoria loomisega Marx enesele majanduseteaduse teoria edenemiseloo suremata koha oleks võitnud. Kaubavalmistava majapidamise korra teataval edenemise astmel areneb rahast kapital välja, tekitab kapital, s. o. ise suurenev väärtus, — väärtus, mis lisaväärtust loob. Kapital tekitab ainult teatavate ajalooliste eeltingimiste olemisel: turul peab üks iseäralik kaup liikumas olema, millel see imelik omadus on, et tema tarvitamise juures uus väärtus sünnib. See kaup on — tööjõud. Tööjõud aga on töolisega seotud. Seega nõuab kapital vaba töölisi, vabat selles mõttes, et ta isik vaba on, ja enese tööjõudu müüa võib, teiseks selles mõttes, et ta muudest eluülespidamise hallikatest vaba on, ja oma ainukese kauba — tööjõu — müümisest ennast elatama peab. Ei üks, ei teine eeltingimine pole igal ajal olemas olnud: esimest polnud näit. pärisorjuse ajal, teist pole seal, kus töötegija ise veel tööabinõude omanik on ja ise oma tööabinõudega tööd tehes ennast elatada võib. Nii jäävad kusagil asumaal esiotsa, kui kapital sinna alles sisse tungima hakkab, kõige paremad puuvilla ketramise masinad paljalt masinateks, milledega puuvilla kedratatakse: puuduvad need seltskondlikud tingimised, millede juures masin kui kapital töötada võib, — ei ole muude ülespidamise hallikateta töölisi, kes sunnitud oleksivad oma tööjõudu müüma.

Kust saab aga kapital selle saladusliku omaduse — ei millegist uut väärtust, lisa-väärtust luua? Vastuse selle küsimuse peale andis Marx. Marx leidis, et väärtuse loomise protsessis kapital kahte põhjalikult lahkuminevasse osasse jaguneb; alaliseks ja muutuvaks kapitaliks. Viimase, s. o. muutuva kapitali all mõistab Marx seda osa kapitali väljaandmistest, mida elava tööjõu ostmiseks ära kulutatakse, kuna ta alalise kapitali all kõike muud valmistuse jaoks välja antavat kapitali osa mõistab, seega seda osa, millest masinad, toores materjal, abimaterjalid, (õli, söed jne.) ostetakse. Ricardo oli sellele kapitali ärajagamisele alalise ja muutuva osa peale paiguti väga lähedal, õigem — tarvitas teda mitu korda, kuid segas ta lõpuliikult ühe teise jagamisega ära, mis kapitali ringvoolu protsessis

sünnib ja valmistuse-protsessis hoopis tähtsuseta on, nimelt — kapitali ärajagamisega liikuvaks ja seisvaks kapitaliks. Vahe liikuva ja seisva kapitali vahel seisab selles, et seisev kapital ainult pika aja jooksul ära kulub ja tema väärtus seega ainult vähe haaval kaupadesse üle läheb, kuna liikuvasse kapitalisse see osa kapitali väljaandmisi käib, mida ta niisuguste valmistuse-abinõude muretsemiseks välja annab, mis alatasa täielikult ära kuluvad, ja millede väärtus seega korruga täielikult kauba väärtusesse üle läheb (tööpalgad, toores materjal jne.). Ja et Ricardo need kaks vahet ära segas, jäi talle lisaväärtuse tekkimise hallikas arusaamataks. Ricardo teab ainult, et kauba väärtus kolme osaniku vahel ära jaotatud saab: kapitalisti, maaomaniku ja töölise vahel, kuid missugusel alusel see jaotus sünnib, jääb talle tumedaks. Marx tegi selle asjaolu selgeks. Alalise kapitali väärtus läheb ilma suurenemata kaubasse üle, suureneb ainult muutuv kapital. Kapitalist ei osta mitte tööd, vaid tööjõudu; selle kauba — tööjõu-tarvitamine alles on töö. Tööjõu eest ei maksta töölisele kaugeltki seda väärtust, mis tema töö saadus eneses sisaldab, — see käiks väärtuse-seaduse vastu, — vaid ainult nii palju, kui tema, s. o. selle tööjõu valmistuseks tööd vaja on läinud, nimelt — kui palju tema enese ja ta perekonna ülespidamiseks ja sugu edasi-jatkamiseks tarvis minevate tarbeainete valmistuseks tööd ära kulub. Väärtus, mida töölise töö kaubale juurde lisab, on suurem, kui tööjõu väärtus. Osa väärtusest, mida tööline loob, langeb, ilma et keegi selle juures petta saaks, täitsa kaupa valmistava majapidamise korra seaduste põhjal ilma tasuta kapitalistile, kes sealt muu seas ühe osa oma palgalistele „teadlastele“ maksab, et need oma „teadusliste“ kunsttükkidega selle asjaolu ära tumestaks. Ülepea ei lange mitte kõik lisaväärtus kapitalistile: ta peab teda maaomanikuga (maarent), riigiga (maksud), ja lõpuks teiste kapitalistidega, nii kui raha-kapitalistiga (protsent) ja kauba-kapitalistiga (kaubakasu) ja muudega jagama.

Sellega oli kapitalistliku valmistuse-viisi seersmine saladus, tema kõigi saladuste võti ilmsiks tehtud, vastolu, mis tervet kodanlist majanduseteadust nii kui näriv uss vaevas, avalikuks tehtud ja ära kaotatud. Siit edasi minnes ehitas Marx uue elulise tööpalga-õpetuse üles; seletas kasu-normide langemise põhjused ära — ülesanne mille kallal kogu majanduseteadus Ad. Smithist saadik ilma tagajärgedeta higistanud oli; seletas väärtuse-teoria alusel kasu-normide ühekõrguse ära, mida Ricardo ära seedida ei olnud suutnud ja enese õpetusesse, kui nähtuse, mis tööväärtuse põhjusõpetust muudab, ilma kriitikata ja ilma katseta teda tööväärtuse-õpetuse põhjal ära seletada — vastu oli võtnud; ja lõpuks andis Marx maarendi-teoria, millele ükski tervest legionist Marxi „arvustajatest“ tõsiselt kallale asuda pole julgenud.

Neid Marxi õpetuse osasid siin kohal seletama hakata, — sellest mõttest peame me muidugi lahti ütlema, sest et ta meie ruumi juures meeletu mõte oleks. Liiati kitsendasime me juba alguses endi ülesannet Marxi vaatepunkti põhjusjoonte ära tähen-damisega. Oli kord Marx need põhjusjooned välja selgitanud, siis oli terve ta majanduseteadlise süsteemi ülesehitamine küll veel hiigla-ülesanne, kuid ülesanne, millele vääramata alused juba rajatud.

Kuid mille peal meie siiski veel vähekeene peatada tahak-sime, on kapitalistlike valmistuse viisi ajaloolise edenemise püüde-sihtide analüüs. Toome klassikalise kohta „Kapitalist“: „Sest silmapilgust kui töötajad proletarlasteks, nende töötingimised kapitaliks muudetud on, sest silmapilgust kui kapitalistlik valmis-use-viis oma enese jalule asub, võtab edaspidine töö seltskond-ikuks muutumine ja edaspidine maa ja teiste valmistuse-abi-nõude muutumine seltskondlikult kurnatavateks, seega seltskond-listeks valmistuse-abinõudeks, ja sellest järgnev eraomanikkude eksproprieerimine enesele uue kuju. Keda nüüd eksproprieerida tuleb, ei ole mitte enam iseseisva majapidamisega töötaja, vaid paljuid töölisi kurnaja kapitalist. See eksproprieatsioon sünnib kapitalist-liku valmistuse enese seesmiste lahutamata seaduste mängu, kapitali koonduse (tsentralisatsiooni) läbi. Üksik kapitalist tapab siin paljuid teisi. Käsi-käes selle koondusega või paljude kapi-talistide eksproprieerimisega üksikute poolt edeneb ikka kasvava astmete redelina kooperatiivline tööprotsessi vorm, teaduse ise-teadlik tarvitusele-võtmine tehnikas, plaanikindel maa eksploatee-rimine, töö-abinõude ümber-muutmine ainult seltskondlikult tarvi-tatavateks töö-abinõudeks, kõigi valmistuse-abinõude kokkuhoidlik tarvitamine sel teel, et neid kui kombineeritud, seltskondliku töö valmistuse-abinõusid tarvitatakse, kõigi rahvaste ilmaturu võrgusse kiskumine ja ühes sellega — kapitalistliku korra rahvus-vaheline iselaad. Selle muutumise-protsessi usurpeerijate (oma kasuks tarvitajate) ja monopoliseerijate kapitali vürstide arvu ala-lise vähenemisega kasvab viletsuse, rõhumise, orjastuse, degra-datsiooni, langemise, väljakurnamise hulk, aga ka ühtlasi alatasa kasvava ja kapitalistlike valmistuse-protsessi enese läbi välja-koolitatud, ühendatud ja organiseeritud tööliste klassi rahulolematuse. Kapitali monopol saab kütteks valmistuse-viisile, mis temaga ja tema all õitsele on tõusnud, valmistuse abinõude koondus ja töö seltskondlikuks-muutumine jõuavad punktini, kus nad oma kapitalistliku koorega enam kokku ei sünni. Ta peab lõhkema. Kapitalistliku eraomanduse surmatund on tulnud. Eksproprieerijad saavad eksproprieeritud“.

See kapitalistlike korra edenemise prognos (teaduslik ette-nägemine), mis siin nii lühidalt kokku võetud ja lapidarselt (lühendatud keeles) välja-õeldud on, puudutab era-huvi furijat

kõige hellamast kohast, ja sellepärast on just see koht Marxi õpetuses selleks kondiks, mille kallal tuhanded Marxi „arvustajad“ kõige vihasemalt purevad, sellepärast on just see koht kõige valusama arvustuse risttule all*). Suurt hoogu sai see „arvustamine“, kui marxistide omas laagris kümne aasta eest Ed. Bernsteinini ülevõttel Marxi „revideerimine“ algas. Kuid marxismuse kindlus on hiilgavalt kõik arvustuse tormijooksud tagasi löönud. „Revideerimine“, mis suure pompega algas, lõppes õige haledaste. „Revideerijate“ arvustuse vaim, millega nad nii väga kiitlesivad, seisis ainult selles, et nad kodanluse sykophantide (ilustajate, ülistajate) väljamõeldud põhjendused Marxi vastu ilma mingi arvustuse ta omaks võtsivad, — põhjendused, millede silmakirjaluse ja tühjuse Marx ja marxistid ammugi selgeks teinud**). „Kriitika“ kõige harilikum võitluse-viis seisis selles, et Marxi õpetusest esiti võimatuse ni totralt ja kitsarinnaliselt aru saadi, ja siis seda oma moodu aru saadud „marxismust“ suure kära ja müraga ümber lükati. Marxi „arvustajate“ käes muutus sügav ja laiade mõttetarkusliste perspektiividega materialistline ajalooaade kitsaks, tõntsiks õpetuseks, et ajaloo käiku . . . tehnika edenemine (!) ära määravat (P. Barth), et inimese tegevust täieste ja ainuüksinda välised, füsilised põhjused ära määravat ja ideed ainult majandusliste nähtuste juhtumisekombelised avalduse vormid olla, mis ajaloos mingid osa ei mängivat (Belfort-Bax)***) jne. jne.

*) On koguni kodanlisi õpetlasi, kes ette panevad see paha külg Marxist välja ajada ja siis destilleritud (puhastatud) Marks ametlikusse teadusesse vastu võtta, nii kui ametlik kirik Johann Kuldsuu ümbertöötatult enesesse vastu võttis, nagu mu seltsimees kirjakogu järele jutustab. Selle mõttega käis omal ajal P. Struve ümber, hiljem avaldas sedasama Amerika professor Zeligman.

**) Muidugi on sellel „arvustuse“ tuhinal oma seltkondlikud põhjused, mis juba selles asjaolus ilmsiks tuleb, et see „revisionistlik“ soovus kõige haledama teoreetilise kaotuse peale vaatamata välja ei sure, nagu teised ajutised atavismused (tagasimineku) ja mõttevassingud sotsialdemokratia teorias (näit. E. Dühring, „noored“ jne.) väga kiirelt ajaloo näitelavalt jälle kadusivad. Kuid neid põhjuseid siin arutada läheb meie kirjatöö raamist välja.

***) Eesti Marxi-„arvustajate“ kirjutustes pole mulle otsekoheselt kujul see põhjendus silma paistnud. Kuid G. Suits kirjutustes (näit. Kultura ja politika üle, „Elu“, 24, VII, 07) on kaudsel kujul seda põhjendust tarvitatud, sellepärast teeme ta kohta lühikese tähenduse, kui silmanähtavalt totter ta ka ei ole. Teatavas mõttes võiks marxismust otse kõige idealistlikumaks õpetuseks nimetada, sest et, vastandina ülemal formuleeritud targutusele just marxismuse ideele suurema jõu ja tegevuse-võli annab kui ükski teine õpetus nimelt selle läbi, et ta ideede tekkimise paratamatuse avalikuks teeb, ära näitab, et idee mitte taevast ei tule ja õhus ei ripu, vaid kõige sügavamaks seltskondlistes vahekordades juurdub. Idee saab sellega eluliseks jõuks. Marxismus ainult seletab ära, kust ideed tekkivad, ilma et tal arusesegi tuleks nende tähtsust maha salata, või alandadagi. Kui ideed ajaloolikus edenemises mingit osa ei mängiks — mis jaoks oleksivad nad siis olemas? Marxistide oma tegevus töölisteklassi seas pole muud, kui teatavate ideede laialelaotamine.

Marxile luuletati iseäralik „kokkulangemise-õpetus“ külge, seletati Marxi lause „viletsuse, rõhumise, orjastuse, degradatsiooni ja väljakurnamise kasvamise“ üle ning teised sarnased kohad, kui iseäralik „viletsusesse vajumise õpetus“ ära, (Verelendungs-Theorie), mille järele töolisteklassi seisukord absoluutliselt ilma võrdluseta halvenema peab, kuna Marxil ainult klassivastolude teravamaks minemine, mis sellest tuleb, et töölise osa tema loodavas rikkuses ikka vähemaks jääb, ja sellepärast ta elamise järg temale ikka vastumeelsemaks läheb, kuigi ta rohkem palka saab, sest et seltskonna rikkuse kasvamisega ka töölise tarvidused kasvavad ja tõusnud palk uutele tarvidustele vilets näljakanik paistab olevat*). Kui võrt aga tõeste olemas-olevat (aga mitte oma väljamõeldud) marxismust arvustati, tarvitati ta vastu kodanlise teaduse ammu ära roostetanud mõõkaside.

Nüüd, selle „revideerimise“ kümneaastase edenemise järele võib selgeste näha, kui palju neist suurtest lubadustest järele on jäänud, millega „revision“ ajaloo näitelavale ilmus. Huvitav on selles mõttes revisionismuse ainukese tõsise teadusemehe ja kõige selgema pea — Tugan-Baranovski tunnistus, et „õigeusklik marxismuse“ kõigis punktides, peale kahe võitnud on, milledes meie küll iseärvamisele jääme, sest et just nendes punktides „revision“ paljalt arvustajate endi väljamõeldud „marxismuse“ „revideerimises“ seisis, nimelt „kokkulangemise õpetuses“ ja „viletsusesse vajumise õpetuses“. Weel huvitavam on sotsialvabameelse — „Peterburi Teataja“ kirjatarkade sõnatarvituse järele — professor Schultze-Gavernitzi hiljutine kaebtus, et revisionismuse teoreetiliste jõudude poolest nõrk olla. Et asi tõeste paha on näitab see, et Schulze-Gavernitz ei kellestki muust, kui . . . Maurenbrecherist „revisionismuse“ teoreetikeri ootab . . . Eesti lugejale arusamiseks tähendame, et see Saksamaa sotsialdemokratia kirjanduse tundjale umbes niisama kõlab, nagu Eesti lugejale, kui keegi Narva Jaan Speegist Eesti „rahvusliku mõtte“ teoreetikeri või ülepea mingisugust teoreetikeri loodaks tõusma.

А там, там в глубинѣ Россіи . . . Aga meil, armsas Eesti kodus mäletsetakse ja mäletsetakse revisionismuse tarkusid, kui viimast teaduse sõna, kuni läiluseneni edasi . . .

Meie Eesti Marxi-kriitikerid — se on väärt ise-aineks saada, ja me loodame kord selle õpetliku ja palju nalja sünnitava aine juurde tagasi tulla. Siin igatahes läheb ta meie kirjatöö raamist

*) Lähemalt selle üle vaata „Erfurdi programmi“ saksakeelse viienda väljaande eeskõnnest (on ka eestikeelses tõlkes ära trükitud) ja Marxi „Palgatööst ja kapitalist“.

välja. Toome ainult paar näitust, nii, meelelahutuseks peale tõsisemate ja raskemate ainete, mida eespool käsitada on tulnud.

Üks üli targa näoga Marxi-kriitiker on Gustav Suits, — ülepea väga elegant ja läikiv noormees. Oma „Sihtides ja vaadetes“ esiteleb ta ennast, kui väga kriitikalisele mõtlejale vaba pead. Muidugi jõuab ta otsusele, et Marxi õpetus ühekülgne on. Sest — mõtelge ometi! — Marxi arvamise järele polla teadusevõi kunstitooded muud midagi, kui kaup, niisamasugune tarbeasi (nagu kõik teisedki), — mille valmistaja ainult võimalikult suurt tulu on lootnud. Sellele tähendab meie teravameelne „arvustaja“ alandlikult juurde, et see ühekülgus olla, sest siin tulla vähemalt inimlik loomise-tung ja tung au järele küsimuse alla. Terav arvustaja oled sa, kuigi su arvustus nii ilma hammasteta on, peame siin tahtmata endi dogmadest vabale kriitikerile hüüdma. Meie, need dogmatikerid, nagu Suitsu ülesvõtte meid kujutab, ei lepiks nii pehme arvustusega. Meie ei nimetaks niisugust kinnitust, nagu oleks kunsti- ja teadusetooded kõige harilikumad kaubad, millede valmistajad ainult võimalikult suurema kasu järele on ahnitsenud, mitte ühekülgseks, vaid lihtsalt metsikuseks ja inimise väärtust alandavaks metsikuseks. Meie kriitikalisele mõtlejale Marxi-arvustaja on käesoleval juhtumisel hulga . . . „õigeusklikum“, kui meie. Häda on ainult selles, et ei Marx, ei ükski marxist kunagi niisugust . . . „ühekülgset“ mõtet avaldanud pole. See on lihtsalt meie kõigekülgse arvustaja enese ajusünnitus. Elav tõendus on Marx ise kes naljatada armastas, et ta „Kapitali“ honorar*) talle neid sigarisi ära ei tasu, mis ta selle töö kirjutamise juures ära põletanud. Kust võis meie vabamõtleja „arvustaja“ oma imeliku vaate juurde tulla? Ei kusa-gilt mujalt, kui selle üleüldise eelarvamise kaudu, et Marxile ideed kõik „tühi puru“ olla.

„Selles on midagi naeruväärt — ja selles on midagi väga kurba, kurba. Elu naljakas kurbmäng kordub alatasa“ (**).

Ja niisuguste „arvustamise“ metodide poolest oleks Suitsu kirjutused kuigi vast mitte „tühjendamata tagavaraaidaks“ (**), siis ikkagi õige rikkaks hallikaks. Toome ainult veel ühe näituse. Oma tükis kultura ja politika üle („Elu“ 24. VII. 07.) seletab Suits — mitte just „labaselt**“, aga iga nii et aru saada võib, mida öelda tahetakse, — et üks marxismuse, ühekülgsest see olla, et ta mõttetarkuse, kunsti ja kirjanduse positiviliseks algpõhjuseks majanduslikku edenemist pidavat. Ja siis tuuakse üks tsitat Kautsky vaielusest Belfort-Baxiga, mis näitama pidavat, et „isegi“ „niisugune mees nagu Kautsky“ järele andma

*) Käsikirja tasu.

**) Suitsu sõnad kõneall olevast tükist.

pidavat et — risum teneatis amici!*) — „ilma mõtlemise või meta aadet kahtlemata ei ole!“ Mis kõige naljakam, — „elu naljakas kurbmäng kordub alatasa!“ — on see, et Belfort-Baxi ja Kautsky vahelisest vaielusest just see koht tuuakse — veel „Neue Zeit'i“ lehekülje kätte-juhatamisega —, kus Kautsky silmanähtavalt ilma vähemagi raskuseta, ilma keeruliste „dialektikaliste“ arendusteta ja kriukateta Belfort-Baxiga toime saab, mida terve vaieluse kõige pealiskaudsemagi läbilehitsemise juures igaüks näha võib; just see koht, kus Kautsky löök Baxi nii trehvab, et ta oma järgnevates tükkides midagi vastu seada ei saa, mis esimese pilgugi peale selle löögi kõrvale-juhtimine paistaks olema. Meie oleme muidugi liiaks kõrgel arvamisel Suitsu-mõtlemise võime üle, milleta, nagu (meiegi ühes) Kautskyga „järele anname“ aade olla ei saa, — kui et mõelda, et Suits Belfort-Baxi seisukorra nõrkusest just selles punktis aru poleks saanud, kui ta . . . tõeste seda ka lugenud oleks, mida ta nii targa näoga tsiteerib. Ei või salata, et ka niisugused . . . passused omast kohast juba väga huvitavad on, iseäranis kui nad niisuguse mehe poolt tulevad, nagu . . . Gustav Suits**)

Üli õpetlikud Marxi-arvustajad on ka Pariisi „Õiguse“ sule-rüütlid. Kuid — kuidas meil ka käed nende isevärki „arvustajate“ arvamise järele ei sügele, peame selle löbu juba edaspidiseks jätma. Ja neid on ju nii palju, neid . . . hm . . . „arvustajaid!“ Ja-jah, mu herrad, elu naljakas kurbmäng kordub alatasa!

IV.

Meie töö jääks poolikuks, kui me lõpuks veel Marxi isikust ja isiklikust saatusest lühikest pilti ei püüaks maalida. Sest on inimesi, — ja Marx on üks sarnastest, — kellele teaduslik töö ja seltskondlik võitlus üheks oma enese isiku osaks, ja ta isik — ta töö ja võitluse osaks on. Kuna küllalt suuri mehi on, kelle isikliku elu ja seltskondliku võitluse ning teadusliku töö vahel mingit seost, sügavat sidet pole, on Marx igast küljest nii kui ühest tükist välja valatud, igalpool üks ja seesama Marx, — revolutsioniline mõtleja ja mõtleja revolutsionär: teadusemehena, ajakirjanikuna, poliitikalise juhina ja — ka kui isik. Nii aitab

*) Hoidke naeru sõbrad!

***) Toome veel paar killukest Suitsu arvustusevarade salvest: „Paljas olude kuju muutmine kapitalistlikust vabariigist demokraatlikuks vabariigiks“ . . . (!Sic! Just nagu demokraatlik vabariik kapitalistlik, või kapitalistlik vabariik demokraatlik ei võiks olla!); „ühes kapitalistliku korraga kasvab ta vastand—proletariat“ (Sõrendus igalpool meie oma A. R.).

Marxi isiku ja isikliku saatuse tundmine tema teaduslikust vägi-
tööst aru saada, ja ümberpööratud. Teiselt poolt on kodanluse
palgalised sulekangelased ja teised Marxi vastased ta isiku üle
terve koorma otsuseid annud, mis kas iseteadlik, või isetead-
vusetavale on.

Nii on püütud Marxi sagedaste kuiva, kareda, kõigi ja kõige
vastu sapise, ennast-täis inimesena kujutada, kelle südames ainult
vihale, põlgusele ja teistele karedatele tundmustele ruumi on olnud.
Pehmesüdamlikud ja pehmepealised „arvustajad“ võivad Marxist
küllalt lauseid leida, mis nende arvamisi tõendama näikse. Tõsi-
sele võitlejale on võõras nutune, jõuetu tundlikkus ja pehme-
südamlus — seal, kus vaja võidelda. Marxil ja Engelsil tuli
omal eluajal enam kui küllalt vaeva näha selle unise ja uimase
heasüdamlusega, mis nagu sasi jalge ümber põimis. Mahajää-
nud seltskondlikes tingimustes on teda alati palju: kõiksugused
„tõsised sotsialistid,“ kes võitluse asemel armastust jutlustasivad;
kodanlikud „vaesemate vendade eest hoolitsejad“, kes ikka armas-
tusest ja kaastundmusest (Eestis sagedaste „armsast Eesti ven-
nast“) räägivad, mis juures sagedaste võimata on aru saada,
kumbaga sul tegemist on, kas petisega, või puupeaga, või — mis
kõige sagedamine juhtub — mõlemiga ühekorraga: kõigi niisuguste
tüüpustega tuli Marxil ja Engelsil oma esimestest sammudest
kuni elu lõpuni igapäev vaeva näha.

„Wir haben lang genug geliebt,

„Wir wollen endlich hassen!“ —

„me oleme kaua küllalt armastanud, me tahame lõpuks vihkama
õppida“, laulis laulik C. Hervegh 40-ndatel aastatel, kui seda
vesist tundlikkust Saksamaal ülearu oli, nii et ta vabaduse asjale
otse hädaotlikuks hakkas saama. Kuid sellepärast Marxis kuiva,
külma, sapist iseloomu näha võib ainult niisugune pehmesüdam-
line philister. Marx oli hea südamega lõbus, luuletaja iseloo-
muga inimene ja armastas iseäranis lapsi. „Internatsionali“ liige
Lessner jutustab, et sagedaste näha võinud, kuidas „Rahvusvahe-
lise Tööliste Ühisuse“ juht ja „Kapitali“ autor uulitsal laste karja
oma ümber kogunud ja nendega kusagil platsi peal puhtast süda-
mest lõbu tundes mänginud.

Niisama püütakse sagedaste Marxi kui kõrki kitsarinnalist
enesearmastajat kujutada, kes oma võistlejate ja vastaste alan-
damiseks abinõusid polla valinud, kes oma vastasele alati kõige
haavavamal kujul mõista anda püüdnud, et ta teda lootusetu ja
halatsemisevääriliseks puupeaks peab, ehk teda otse alatutes
tagumistes mõtetes kahtlustanud. Teatavas mõttes on niisugune
kujutus Marxi iseloomust õige, kuid ainult teatavas mõttes. Marx
iseloomu puuduste kallal moraliseerida on hoopis tühine ajaviide,
millest ainult philistrid lõbu võivad tunda. Tähtis on tema ise-
loomust aru saada. Mida kirglikemalt inimene ise suurest

seltskondlikust võitlusest osa võtab; mida täielikumalt ta ennast võitlusega ühte sulatab, võitlusele ohvriks toob, seda enam sulavad ta silmis ka vastase isik ja teod ühte. Ja seda vähem saab tal aega ja õrnust olema oma vastase isikut ta asjast eraldada, asja peale langedes ta isiku peale halastada. Marxi juures tuleb sellele asjaolule veel see tema õpetuse üldine värvipõhi lisaks, et tema silmas inimene mitte mõni „absolutiline kõlbline väärtus“ või mõni muu sarnane laia-kõlksune udune olevus pole, vaid teatavate seltskondlike vahetõrgete ja klassitõrgete kandja on, — asjaolu, mis igatahes inimese abstraktilise isiku kõrgelt hindamiseks otsekohest tõuget ei anna. Ja oma vastaste, vähemalt oma kodanlike vastaste püüete kahtlustamiseks ning nende nürimeelsuse allakriipsutamiseks polnud Marxil sugugi vähem põhjust, kui seda veel nüüd marxistidel on!

Mis Marxi kitsarinnalisesse diktatori loomusse puutub, mis enese vaadete kõrval mingisuguseid teisi arvamisi kannatada polla võinud, mille üle moraliseerijad nii palju rääkinud on, et sellest kõrvad huugavad, siis pruugib ainult „Internatsionali“ statuti (põhjuskirja) lugeda, mis Marxi töö on, et ära näha, kui taktiline see kitsarinnaline doktrinär, kes philistri ettekujutuse järele igaühele tema usutunnistuse õigeaks tunnustamise ehk püstoli kuuli vahel valida jättis, — kui taktiline ja järeleandlik see doktrinär võõraste tõe-, ehk õigem, eel-arvamiste vastu oskas olla, kui võitluse tulud seda nõudsid. Et kõigil tööliste-organisatsioonidel „Internatsionalisse“ astumist võimalikuks teha, formuleeris Marx „Internatsionali“ põhjuskirja niisugusel kujul, et Saksa marxistid, Prantsuse proudhonistid ja Inglise ametiühisuslased ühte viisi temale alla kirjutada oleks võinud. Sest Marx teadis, et kui kord tõeste elujõuline lai tööliste-liikumine elule tärkab, siis võitlus ise varem ehk hiljem tema juhtide peadest need kahjulikud eel-arvamised ära pühib, ja kõige kiirem nad just siis ära kaovad, kui „tööliste“ kõige mehise, vahetpidamata kõiki edasi tõukav osa (Kom. manif.) sellest laiade hulkade liikumisest osa võtab, temale tema teoreetilise vassingu pärast mitte selga ei pööra.

Harva leidub nii ühtlasi iseloomusid, kui Karl Marx, ja otse naeru ajavad peale auvääriliste professorite katsed Marxist kahte Marxi teha, kes ühe Marxi rinnus võidelnud: hea Marx — kes ainult rahulikku samm-sammulist seadusejärjest edenemist maksvaks tunnistanud ja halb Marx — kes kõiksugu „õnnekütilist revolutsionide-tegemist“ taga ajanud. Genialne teaduste revolutsioniseerija ja kirgline proletariadi võitleja olivad Marxis niisama lahutamata ühte liidetud, nagu vesinik ja hapnik vees: kui nad üksteisest ära lahutada, kaob ka vesi ära ja muutub nendeks kaheks gaasiks. Huvitav on karakteristika, mille Ruge ühes Feuerbachile adresseeritud kirjas 1844 aastast, seega sellest ajast, kus ta Marxiga hirmsas vaenus oli, Marxi kohta annab:

„Marx on iseäralik iseloom, mis õpetlase ja kirjaniku osale otse loodud on, kuid ajakirjanikuks sugugi ei kõlba. Ta loeb väga palju, töötab ütlemata intensiivselt, ja tal on kriitikalik talent, mis ajuti tülihimulise dialektikani alaneb; kuid ta ei vii midagi lõpuni, jätab alati kõik poole pealt katki, tormab ikka jälle ääreta raamatu-meresse. Oma teadusliste hinge-tungide poolest on ta täielikult Saksamaa ilma laps, oma revolutsioonilise mõtlemise viisi poolest aga on ta selle ilmale võõras.“ Juba ta esimestest töödest hõõgub meile see võitleja-hing vastu, ja otse providentsiaalse*) tähendusega on sõnad, milledega ta oma esimese töö — doktori-väitekirja-eeskõne lõpetab. Need on kalju külge neetud Prometheuse sõnad Zeusi käskjala Hermese vastu:

„Ei sinu orjapõlve vastu oma kurba saatust
Ma ial, usu, ära vahetaks!
Näe, selle kalju orjaks ennem tahaks olla,
Kui käsukandjana Zeus'i teenida!“

Oma seltskondlist võitlust algas Marx kodanluse pahemal tiival, kui kodanluse eestvõitleja. Kuid pea tuli ta selle praeguse aja tulevikku loova klassi juurde, kes seltskonna edenemise huvisid kannab — proletariadi juurde. Kodanline ilm oskas proletariadi Prometheusele selle eest kätte maksa, nagu seda ainult kodanline ilm oskab: piinadega, mis kõige oma peene ja kulturalise välimuse juures väärt on keskaja tuleriitadega ühel astmel seisma. Üleslugemata koormad laimu ja sõimu, ja kui see ei aidanud, siis plaanikindel, otse kui kokku räägitud surnuks vaikimine... Põhjuste seas, mis Marxi ja ta truud elukaaslase elupäevasad lühendanud, ei mängi see kodanlise seltskonna ülespidamine viimast osa. Ohakaline ja okkiline on proletariadi eestvõitleja tee: ei naerata siin ilus käekäik ja soe pesa vastu, vaid puudused, raskused, tihtigi nälg... Marxil tuli nende külalistega Londonis sagedaste võidelda. Oma terve, perekondliku õnne ja isiklise käe-käigu tõi ta oma võitlusele ohvriks, nagu ta ühes erakirjas räägib...

Kuid oli, millele seda suurt ohvrit tuua! Et ta mitte kaduma pole läinud, seda näitab see vägev, ilma uueks loov liikumine, mis Marxi poolt ette näidatud teed mööda läbi võitluse tormide õnnelikule tulevikule vastu läheb. Ja selle liikumise kandjate miljonite südames saab Marx igaveste elama, niisama nagu ta nimi ajaloo Pantheonis igaveste hiilgama saab.

---

*) Ettekuulutatav, ette ära määrav.

Lehekülg Eesti seltskondlise mõtte kujunemise loost.

N. Kõstner.

Ka kõige tulisem „rahvusliku iseolemise“ kummardaja ja kaitseja ei südandaks maha salata, et viimased aastad Eesti mõttevooludele ühe kaasvenna juurde on toonud, kelle kohta selle juures igaüks tunnistama peab, et ta eneses — vähemalt ajutiselt — meie rahva elus tuntavat jõudu on kujutanud. Teda võib mitmesuguselt hinnata, võib teda kõige kahjulikumaks nähtuseks pidada, mille vastu kõige kirgulisemalt võidelda tuleb; võib seda mõju, mida ta ajutiselt võita suutnud, rahva-hulkade „hingehaiguslise uimastuse“ tagajärjeks pidada ja julge olla, et selle mõttevoolu laul Eestis jäädavalt lauldud on, kuid tööelu ise jääb kõikumataks: et Eesti elu pinnale viimastel aastatel uus mõttevool on astunud, mis ajutiselt oma poolehoidjate hulga poolest jõud olnud. Peaaegu ühel ajal kuremarinidega, kingalinidega, kamarinidega, astus kui iselaadiline rahvusline sünnitus ka Eesti sotsialismuse ajaloo näitelavale. See uue aja sünnitus huvitabki meid siin. Kuid, et temast aru saada, peame esiti vähe võõrsile minema ja eestkätt rahvusvahelise sotsialismuse tekkimise ja võrsumise loost mõnda tarvilikku asja meelde tuletama.

Ideed ei kukku tavast; niisama ei ole ka sotsialistline ideal mitte taevast kellegile äravalitule „sisse antud.“ Pikk ja valurikas on tema sündimise aeg olnud; igapäine ja valurikas, pikaldane ja vähe silmapaistev see määratu edenemise tee, mis ta viimase aastasaja jooksul ära käinud, enne kui ta sellele kõrgusele jõudis, milles meie teda praegu leiame. Suur rida hiilgavaid nimesid seisab verstanäitajatena sellel teel, aga need on ainult verstanäitajad: nii pikkade hüpetega, niisuguse kergusega ei jõudnud sotsialismuse mitte edasi. Need suured sambad, mis niisuguse hiilgusega maailmale näitasivad: „niikaugale oleme juba

jõudnud!“ ei olnud ju mitte selle suure töö tegijad. Nemad ainult kogusivad, formuleerisivad ja süstematiseerisivad seda määratumat toorest materjali, mida massede lugemata liikmed oma igapäevase higerikka töö ja võitluse juures loonud. See igapäevane töö, see igapäevane visa võitlus, need alatised kaotused ja harvad, silmapilkised võidud, — seal, elu enese töö-kabinetis, valmines sotsialismuse teoria ja praktika, tõusis see suur võim, mis nüüd hulkasid, kui üht meest liikuma paneb. Sotsialismuse teoria edenes käsikäes sotsialismuse praktikaga, tööliste liikumisega, sotsialismuse teoria ainus juur on seal ja mitte kusagil mujal. Tingivalt võib muidugi väga mitmest ja mitmest juurest jutustada, võib majanduseteaduse edenemisest ja kes teab veel, millest pajatada, võib utopistlikku sotsialismust kui, „eht (teaduslise) sotsialismuse“ juurt kõditada jne. jne. aga need kõik on ainult nähtavad juured, ja kes asjade nähtavat külge mööda libiseb, see võib nendest tõsise näoga suu täis võtta ja neid sotsialismuse hallikateks pidada. Sotsialismuse teoria on sotsialismuse praktika kohta ikka „teaduslik“ olnud. Kuidas oleks võinud Prantsuse „utopistid,“ 19-da aastasaja algusel sellest rääkida, et „töölisklassi vabastamine ainult tööliste eneste kätetöö võib olla“*), kui need töölised ise ainult ühe löögi teise järele saivad, kui nende seisukord iga katse järele seda parandada veel pahemaks läks. Babuwistide vandeselts, Lioni vastuhakkamine, need rääkisivad ju ometi selget keelt. Niisama ei tulnud ka see mitte Robert Oweni „utopistlisest“ pealuust, kui ta arvas, et „despotilised valitsused sagedaste palju paremad on, kui nõndanimeetatud demokratilised.“ Kui Inglismaal lambad XVI. ja XVII. aastasajal kiskjateks muutusivad ja inimesi sööma hakkasivad, nagu Tomas More kurdab, siis sündis see parlamendi kõige ligemal kaastegevusel, kes kõige vägivaldsemal teel talupoegadelt nende maa ära röövis, et landleidid sinna lambaid asemele võiks panna. Niisama hävitas parlament ka viimased töö kaitseseadused, mis Elisabethi ajast veel järele olivad jäänud a. 1814 ära ja kuulutas sellega piiramata eksploateerimise vabaduse välja.

Elu ise põhjendas oma kareda käega Oweni arvamisi.

Ja Marxi teoria, mille järele töölisklass ühes kapitalismuse edenemisega ikka suurema viletsuse sisse langeb see õnnetu „Verelendungstheorie“ ei ole seega muud midagi, kui sotsialismuse tolleaegsest praktikast „sisseantud“ õpetus. Marx ise tundis seda oma õpetuste ajalikkust väga hästi, ja selles just seisabki tema õpetuse üks tugevamatest külgedest — dogmatismuse puudus. „Mitte mõne ilmaparandaja ülesleitud ideed ja põhjused ei ole kommunistide teoreetilise ehituse aluseks. Kom-

*) K. Marx Fr. Engels. Manifest d. Kommunistischen Partei,

munistide teoria on ainult meie ees kihava klassivõitluse, meie silmade all edasimineva ajaloo liikumise real-tingimiste üleüldistus.“

Kui väikene tähtsus teoreetilisel majanduseteadusel sotsialismuse teoria edenemise juures oli, näitab juba see asjaolu, et need „vead“ mis teoreetikerid ühel maal tegivad, mõne aja pärast teisel maal uueste kordusivad, kui see maa oma-korda edenemisega nii kaugele oli jõudnud. Kõige silmapaistvam näitus selles tükis on küll Oweni ja Proudhoni „pankade“ lugu.

Viimasel ajal püüab üks osa marxistid Marxi süsteemi nagu mõnda taevast kukkunut käsitada, kuna ta aga tõepoolest kõigi eelmiste nõndanimetatud „utopistide“ süsteemidega kõige lähemas ühenduses, nende otsekohene järg ja täiendus on. Püütakse kõik teha, et utopistid utopistlikes valguses paista lasta ja näidata, et Marxi õpetus utopistide omast kui taevas maast ära on ja et tal rohkem revolutsionilise burshuasia mõtete kandjate õpetusega kokkupuutumise-punktid on, kui Marx-eelse sotsialismusega. Muidugi on see liialdus, ja just sedavärki liialdus, mis Marx õpetusele otse vastu käib. Marx õpetuse algjooned olivad kõik juba endiste sotsialistide poolt välja töötatud. Juba „Pölatute Ühisus“ (Bund der Geächteten, 1833—1836), mis „Kommunistide Ühisuse“ esiisa oli, tunnistas Schusteri teoria mõjul järgmised mõisted omaks: 1) Klassivõitluse mõiste, 2) kaunis korralikult formuleeritud kapitalide kontsentreerimise õpetuse, 3) paratamata proletariseerimise teoria, mis „Kommunistide Manifesti“ teoriale üsna ligidal seisab, 4) poliitikalise ja sotsialse revolutsioni teoria, millel kuni täielise marxismuseni ainult see sügav pessimism puudus, mis 1847 aasta („Komm. manif“ ilmumise aasta) kommunistides kindla usu tekitas, et revolutsion paratamatalt vägivaldne saab olema*). Mis Marx õpetuse kõigist endistest õpetustest peajao kõrgemaks tegi, oli see õnnelik juhtumine, et õpetuse isa kõiki teoriaid tundis, mis enne teda Lääne-Europa mannermaal ja Inglismaal tekkinud olivad, niisama aga ka kõigi Europa maade töolisteliikumistest otsekohe osa võttis. Selle läbi sai võimalikuks, et Marx õpetus enesesse kõik need elulised mõtted sotsialismuse teoria kohta üles võttis, mida laialdane ja mitmekesine sotsialismuse praktika (töoliste-liikumine) Lääne-Europas seniajani oli tekkida lasknud. „Marxi teoria oli Saksa, Prantsuse, Inglise mõttevaldade seintes ühelt poolt, teoria ja praktika seintes teiselt poolt“ (K. Kautsky). Kui enne seda teoria oma otsustes praktikale vastu läks, kui töölised ühelt poolt võitluses oma vägeva vastasega jõudu kulutasivad, kõige selle pääle vaatamata, et teoreetikerid nende asjatat jõukulutamist nähes neile

*) Ch. Andler. Le manifest Communiste. Introduction historique et commentaire.

rahu pidada soovitasivad, ehk jälle uusi võitluse-abinõusid otsisivad, ei ole Marxi õpetuse ega tööliste-liikumise vahel ühtegi vastolu olnud.

Marxismuse oli algusest peale rahvusvaheline õpetus, nagu tema loojagi rahvusvaheline oli. „Ei ole midagi vildakamat, kui tõendus, nagu oleks marksismuse puhast Saksamaa sünnitus. Juba oma idanemise ajal oli tal rahvusvaheline iseloom. (K. Kautsky). Sellega tuleb seletada, et ta igal maal niisugust kiiret vastuvõtmist leidis, ja et ta igal maal kohe kodune oli. Aga . . . ja see aga on väga tähtis, ainult niisugusel korral, kui töölisteliikumine teataval maal nii kaugele oli jõudnud, et Marxi ideed sellesama mulla sisse langesivad, mille peal nad olivad võrsunud. Wastasel korral sünnib marksismuse nime all midagi hoopis muud ilmale, seda mõõda, kuidas tarvidus nõuab. Töölisteklassi ideoloogide (mõttekandjate) seas tekkivad ilmaotsata vaieldused, selle üle, mis marxistiline on, mis mitte, üks on marxist, teine marxistlikem ja kolmas tuleb ja ütleb, et mõlemad on „burshuad“ . . . Niisugust seisukorda võime näit. Venemaal tähele panna. Vaieldused vähemlaste ja enamlaste vahel lähevad lõpuks kõik selle peale välja, missugune see eht marxistiline (tähendab nende juures: õige) töölisteklassi taktika on, ja mõlemad kindlustavad oma seisukohta tsitatidega (ütlustega) Marxi kirjatöödest. — Ehk tõusevad päris kodukasvanud sotsialistid üles, kes oma vaated algupäralsed ja uued arvavad olevat, tõepoolest aga kui pismate peensusteni mõnda mujal maal juba ammu kolikambrisse heidetud õpetust järel aimavad. Kuritahtlusest ei või siin midugi juttugi olla: siin mängib ajalugu oma alalõpmata korduvat naljakat kurbmängu. Kui tähtsaks näit. Vene sotsialistid-revolutsionärid oma „subjektivist“ sotsiologi (ühiseluteadlast) Mihailovskit ei pea, kuid kui vähe algupäralsust on tema vaadetes, kui neid Saksamaa revolutsiooni-eelse mõttetarkade, Bauer'i ja Co. võrrelda, nagu Plehanof*) seda omal ajal tegi, mis palju pakku verd sünnitas — märk, et naela pea pihta oli trehvatud. Asi laseb ennast niiviisi seletada, et tolleaegne Saksamaa oma majandusliku edenemisega ligemale niisamasugusel astmel seisis, nagu Mihailovski aegne Venemaa.

Nii suurt osa mängivad ajaloo need kriitikalisele mõtlejale isikud, millega siis kiili jooksevad! Näitused võiks veel terve karja tuua, aga aitab sellestki. Selle küsimusega tuleb meil veel kokku puutuda, kui Eesti sotsialismuse juurde jõuame.

Kui vähe üksikud isikud ajaloo looduseseaduslikult paratamata käiku ka muuta võivad, siiski ei tähenda see veel sügugi, et iga maa tingimata kogu selle pika edenemisete, näit.,

---

*) Н. Бельтов. К вопросу о развитии монистического взгляда на историю. 1895.

sotsialismuse teorias läbi peaks tegema, mis teised enne teinud. Siin võib kaugemale edenenenud ümbruse ideologia (mõttevald) mahajäänud maanurga edenemiseks palju kaasa aidata. Töösuslikult kaugemale jõudnud maa näitab vähem edenenud maale ainult tema enese tulevikupilti, ja kui inimesed sellest aru saavad, siis võivad nad õigemaid teesid otsida... Ka selle nähtuse tõenduseks pakub ajalugu materjali. Prantsuse kodanliku revolutsiooni aegus tõnkis proletariat revotutsionilise kodanluse sabas. Vene kodanlise revolutsiooni ajal sai see paradoks võimalikuks, et kodanlus revolutsionilise proletariadi järel venis. Seda tuleb Lääne-Euroopa vaimlise mõjuga seletada, mis Venemaa proletariati nii vara klassiteadvusele äratas. Ja Vene mõjuga tuleb seda seletada, et meilgi Eestis klassiteadline tööliste partei nii varakult pead tõstis, sest Lääne-Euroopa otsekohesest mõjust meie juures ei või suuremat juttu olla. Kuid mitte kodumaa tööliste liikumisest otsekoheselt, tema võitudest ja tema metodidest ei tahtnud ma sedakorda juttu teha, ehk küll sealki palju, palju huvitavat oleks, millest kõnelda; mis mind praegu huvitab, on Eesti sotsialismuse, Eesti töölisteliikumise teория.

Nagu juba öeldud, on Eesti töölisteliikumises välised mõjud kaunis suurt osa etendanud. Välised mõjud juhtisivad Eesti töölisteklassi ennemine sellele võitlusele, millel teiste enam edenenud maade töölised nii suurte tagajärgedega on edasi jõudnud. Esimesel vaatlemisel paistab, nagu oleks kogu see liikumine kusagilt võõrsilt toodud, nagu seda iseäranis eduerakondlased igal viisil seletada püüavad. Nii ei ole see igatahes mitte. Tõendada, nagu oleks klassivõitlus, klassiteadvus ja muud niisugused Tõnissoni vastased asjad eestlase iseloomu vastu, nagu oleks eestlasele ainult rahvuse-teadvus iseloomulik, on igatahes liiga riskant (hädadohtlik). See oleks niisama hea, kui tõendada, et „Eesti iseloom“ midagi loomale hoopis lähemat on, kui teised kulturarahvaste iseloomud; sest mida muud võiks „iseloomust“ ütelda, kes aru ei saa, et temal kaela peal istutakse ja kes abinõusid tarvitusele ei püüa võtta, et niisugust vastumeelset olukorda lõpetada? See oleks niisama hea, kui meie „Eesti iseloomu“ künnihärja iseloomuga ühele pulgale seada. Tõelised asjaolud on muidugi hoopis teised. Kui paradoks see ka ei ole, aga asjakorda objektiviliselt vaadeldes, peab tunnistama, et meil oma eht kodukasvanud Eesti sotsialismus (jälle üks rahvusline olevus rohkem!) olemas on, või vähemalt idanemas oli, kui võimsad välised voolud ta enesega kaasa kiskusivad ja ta nendega nähtavaste ühte sulas. Aga seda ei sündinud kahjuks mitte. Veel praegugi võib nende kahe voolu vahel selgeste vahet teha, selle peale vaatamata, et mõlemad pooled endid siimaale võrdlemisi ühte on hoidnud ja nende vahel suuremaid

hõõrumisi märgata pole olnud. Küsitav on muidugi, kas see rahulik vahekord ja sõprus ka edaspidi maksma jääb. Siiaaalsest rahu tuleb, minu arvates, ennem sellega seletada, et kumbki pool üksteist mitte küllalt hästi ei tunnud ehk oma sõbralikus lihtsuses mitte asjata hõõrumisi ei tahtnud sünnitada. Sõprade keskel võiks ehk niisugune leplik kooselamine heakskiitmist leida, poliitikalisel võitluseväljal on ta aga kahjulik, sest siin on igasugune sõgesiku mängimine hukkamõistetav.

Selle teoreetilise voolu avalik väljaastumine, mida ma kui kodukasvanud sotsialismust ära määrasin, ulatab juba mitu head aastat tagasi. Kadunud „Uudistes“ leidis ta omale häälekandjagi. Umbes selsamal ajal algas ka marksistide väljaastumine pörandaaluses kirjanduses.

„Uudiste“ füsionomiat on kaunis raske kindlaks määrata — seal kirjutasivad ju väga mitmesugused isikud, kelle ilmaavaated sagedaste risti üksteise vastu käisivad. Üleüldiselt võib aga ütelda, et „Uudiste“ mõttevald Marxi-eelse (utopistlise*) sotsialismuse mõttevallale üsna lähedal seisab, selle peale vaatamata, et „Uudised“ ihust ja hingest, kui marksistide häälekandja välja püüavad näha ja esimesel võimalusel ka avalikult sotsiaaldemokratide esitajana välja astuvad, aga . . . inimeste üle ei või mitte selle järele otsustada, mis nad ise enesest arvavad.

Marksisti esimene tundemärk on, et ta ajalookäiku enesele kui paratamata-tarvilikku protsessi ette kujutab, kus isiku ja hulkade teadvus ühtegi iseseisvat osa ei mängi, iseseisvat selles mõttes, nagu võiks teda ajalookäigu raudsele paratamatusele vastu seada, nagu võiks üksik isik, hulk ajaloo arenemisele o m a v o l i l i s e l t uue sihtjoone anda. Kui ajalookäik looduseseaduslikult paratamata on, kui inimeste teadvus ainult seltskonna arenemise seaduste iseteadvaks avalduseks ja järgnev tugevus — nende realiseerijaks, täidesaatjaks on, siis oleks objektiiviliselt asjata ajaloos „vigasid“ otsima hakata, — siin pole kedagi „süüdistada“. Minevikust on tarvis ainult aru saada. „Uudiste“ marksistide vaade on teistsugune. Nemad kirjutavad: „Üks väga kardetud hädaoht rahva elule on tema eksi-samm kulturateel. Kes ajalookäiku, rahvaste minevikku ja olevikku tähele pannud, sellel ei ole ajakohastest näitustest puudust ja tema ei pruugigi neid kaugele otsima minna. Iga rahva ja iseäranis kulturarahva elujõud seisab selle rahva õiges kultura-käigus, ja kes seda teed leida oskab, sellel ei ole muud suurt hädaohtu oma elule karta. Sellepärast on igal rahval, ja ise-

---

*) Kui utopismuse all kogu Marxi-eelset sotsialismust kokkuvõtlikult nimetada. Nagu ma juba tähendasin, võib seda ainult väga tingivald teha.

ärانى sellel rahval, kes kulturarahvaste seas elab, tarvis kõike jõudu kokku võtta, et õiget kulturateed leida ja seda teed kiinni pidada. See on kõige parem sõjaplaan elu eest, ja kes selle plaani järele võitleb, selle võit on kindel*^{*)}. Rahva peale vaadatakse, nagu oma iseseisva teadvusega ehitud isiku peale, kes ise oma hea tahtmise järele oma rada seab, kus juures tema saatus sellest valikust ära ripub. Õige tee leidmiseks on ainult ühe inimese teravat mõistust tarvis. Kui ta kord leitud on, siis seisab küsimus ainult selles, et teda kõigile kätte näidata. Nii arvasivad utopistid. Nii arvavad ka nähtavaste „Uudised“. Kuna „Postimehe“ erakonna tegevusest suurele rahvahulgale ainult kahju võib tulla[†], siis soovivad „Uudised“, et see suur rahvahulk „ringkonna nooremate haritlaste järel sammuks, kes ennast Emajõe linnas „Uudiste“ ümber koguvad ja kes „Postimehe“ püüete poolt ei ole“. Wastasel korral on Eesti rahva elul „kardetud hädaoht“ ukse ees! „Uudiste“ kildkond tundis ennast rahvapäästmisele kutsutud olevat; seda arvavad Eesti sotsialistid praegugi, nagu veel nägema saame. Nagu kahetseks sõnavad „Uudised“ 26-da märtsi puhul: „Vene talupoegade priiokslaskmise eest võitles kaua aega Vene haritud seltskond; sellepärast on ka 19. vebbruar haritlaste võit bürokraatia ja seisusliku võimu üle (! N. K.). Meie maal, Eesti rahva keskel, sel ajai veel haritlasi ei olnud ja meie praegustel haritlastel (loe — rahva teejuhtidel. N. K. märkus) ei ole põhjust 26. märtsi kuu päeva kui edumeeste-haritlaste võidupäeva pühitseda^{††}“). Niisama suure aplombiga oleksivad „Uudised“ küll väga hästi võinud ka Eesti rahva priiokslaskmise päeval „edumeeste-haritlaste“ võidupäha pühitseda, kui nad seda venelastel teha lubavad, sest niisama, nagu 19. vebbruar välispidi „edumeeste-haritlaste“ võit oli, niisama palju on seda ka 26. märts. Tarvis oleks ainult terasemine ajalooramatu kolletanud lehti silmitseda ja vähem „Eestit“ igasse kohta vahele pista. Kas siis Eesti edumeestel-haritlastel Saksa edumeeste-haritlaste võidupäha ei ole tarvis pühitseda, iseäranis, kui see võit nii teravaste Eesti luusse ja lihasse lõikas, ja veel palju raskemine, kui Vene edumeeste võit? Marksistid peavad valmistavate jõudude edenemist selleks vedruks, mis inimesesugu sest ajast peale, kus juba inimesest juttu võib olla, tema edenemiseleel liikuma paneb. „Uudised“ räägivad teisiti. Keegi Kõgli kirjutab juhtkirjas, „Mis on seltskonna elujõu tundemärk?“ — „Endisel ajal ei olnud muud edendajaks, kui bioloogilised seadused (!N. K.)^{†††}“).

*) „Uudised“ № 103, 30 nov. 1904. Teelahkmel.

**) „Uudised“ № 34, 1904 a.

†††) Harvendus minu poolt.

Sest saadik aga, kui inimesesugu ennast mõistlikuks olevuseks tunneb, sünnib edu teaduse, mõtlemise seaduste varal“. Toime-
 tus ei ole nähtavaste sellega mitte nõus ja teeb alla märkuse :
 „Edu tagastlökkajaks peavedruks on loomulik tung inimeses alal
 olla, edasi elada ja võimalikult igakülgsest paremine edasi elada.
 Teadus ja mõtlemise seadused (!?)*) on ainult üks võim-
 samatest abinõudest inimesesoole oma igakülgse edenemise teel“.
 Ühe sõnaga: „Uudiste“ juhtijad leiavad, et inimesesoo edu bio-
 logilistest seadustest ära määratakse ja et teadus ja mõtlemise-
 seadused nende esimeste käsutäitjad on. Nendel on õigus —
 juba Schiller ütles, et nälg ja armastus ilma üle valitsevad.
 Juba Schiller . . . Ja meie sotsialistid pole ka kaugemale jõud-
 nud. Ja seal juures vassivad nad ka veel tubliste. Ühelt
 poolt peavad rahvad ise omale õiget teed otsima, teiselt poolt
 aga üteldakse, et selle tee „loomulik tung jne.“ ära määrab.
 Alasti dualismuse vahib „Uudiste“ juhtijate peadest välja ja pea-
 legi veel niisugusel kujul, kus üks osa õpetusest teisele otse
 vastu nagu virutab. See kõik tuletab elavalt Marxi-eelseid uto-
 pistisid meelde, kõige vähem muidugi marksismust, isegi mar-
 ksistiline fraseologia, nagu me seda pärastiste Eesti sotsialistide
 juures leiame, puudub siin.

Marksist seisab töolisteklassi seisukohal. Tema püüdesihiks
 on proletariadi diktatuur, ja ainult sellelt seisukohalt hindab ta
 oma ettevõtteid. „Uudised“ püüavad ka sellel seisukohal
 seista, aga nendele on see nii libe ja harjumata, et kõige pisem
 juhtumine nendele komistamiseks põhjust võib anda ja neid
 vaese rahva, töörahva jne. seisukohale nilvestada. Klassikaline
 näitus on üks koht „Töörahva Heale“ kuulutusest. Ta käib nii :

„Tööliste klasside (sic!) kasude kaitset tööandjate vastu,
 talurentnikkude ja omanikkude kaitset suurmaa omanikkude —
 mõisnikkude — vastu, vähemate ettevõtjate, nagu käsitöökoja
 omanikkude, väikepoepidajate jne. kaitset suurkapitali omanikkude
 vastu, rahva kaitset rahvuslase rusumise vastu, naesterahvaste
 kaitset meesterahvaste eesõiguste vastu ja laste ning ala-ealiste
 kaitset täisealiste vägivalda vastu, ühe sõnaga **töö kaitset kapi-
 tali vastu** ja selles sihis tekkivat **võitlust igasuguse vägivaldse
 ülivõimu vastu oma lipukirjaks pidades** jne.“ Isegi „Posti-
 mees“ leidis, et see tirade mitte sotsialdemokratiline ei olla. Ja
 „Uudised“ ise tulivad sellele samale otsusele . . . kui nad pro-
 grammist järele olivad vaadanud. Vähemalt nihkuvad nad oma
 vastuses „Postimehele“, ettevaatlikult oma programmi seisuko-
 hale**) ja hakkavad siis „Postimeest“ tõrvama. Vastuses üteli-

*) Harvendus minu poolt.

**) Uudised № 88, 1905.

dakse juba: „Kuulutuses on öeldud, et meie tööliste klassi ka-
sude kaitset tööandjate vastu, s. o. töö kaitset kapitali vastu, ja
veel talurentnikkude ja maaomanikkude jne. jne. . . . s. o. võit-
lust igasuguse vägivaldse ülivõimu vastu oma lipukirjaks peame.“
Kuulutuses ei ole aga igatahes mitte sugugi seda öeldud, nagu
igaüks ise võrrelda võib. Kuna kuulutuses igasugune „tööra-
vas“ väikemaaomanikkude ja väikepoepidajatega lõpetades üheks
masseteks on sulatatud ja tervet seda masset kapitali vägivalla
vastu kaitsta lubatakse, nii siis töölisi ainult muu seas, on
kuulutuse seletuses asi juba hästi selginud. Hea mees ikka see
vana „Postimees“! . . .

Ma ei taha lugejat kauemine „Uudiste“ juures kinni pi-
dada. Arvan, et juba nendestki tsitatidest küll saab selle ära-
näitamiseks, kui vähe „Uudiseid“ sotsialdemokratiliseks selle sõna
harilikus mõttes nimetada võib, kui palju „Uudistel“ s.-d. põh-
jusemõtetest aimu oli, ja missuguse kuju see õpetus enesele
„Uudiste“ seedimise-apparadis oli omandanud. Selle „ringkonna
nooremate haritlaste“ kirjandusline tegevus, kes ennast Emajõe
linnas „Uudiste“ ümber kogusivad, ei jäänud muidugi pärast
„Uudiste“ õnnetud surma seisma. Sedavärki kirjanduse tähtsa-
matest toodetest oleks nimetada Mihkel Jürissoni „Punased aast-
ad Eestis“*), ja Hans Pöögelmanni „Majandusteaduse õpe-
tus I“**). Esimese kohta saab praegusel ajal vaevalt midagi
ütelda, sest et ta niisuguseid aineid käsitab, millele nüüdsel ajal
üleüldse ligi ei või minna. Selle tõttu oleme sunnitud tahes
ehk tahtmata temast vaikides mööda minema.

Kõige huvitavam on H. Pöögelmanni teoreetilist füsionomiat
vaatlemise alla võtta, kuna ta Eesti sotsialismuse teoreetikeridest
kahtlemata kõige tähtsam on. Tema on nendest kõige enam
just sotsialismuse teoriaga tegemist teinud ja sellep. on tema
vaateid palju selgemine ja täielikumalt võimalik valge ette tuua.
Herra Pöögelmann on sagedaste ametliku vaidlejana marksistide
poolt üles astunud***), sellepärast äratub see ehk mõnes suurt
imestust, missuguse õigusega mina teda meie „kodukasvanute“
hulka loen. Kahjuks pean ma seda siiski tegema, sest et
H. Pöögelmanni „marksismus“ marksismusest niisama kaugel
ära on, kui Jaan Tõnisson Wene kadettidest — kui mitte
kaugemal.

Herra Pöögelmanni fraseologia on kõigiti marksistiline,
nii et kui tema töösid niisama pealiskaudselt läbi lehitseda, siis

---

*) Peterburis 1907. Tuleviku kirjastus.

***) Edu kirjastus, Peterburis 1907.

****) Vaata näit.: H. Pöögelmann, „Mis Jaan Tõnisson sotsialdemokra-
tidest arvab“. Kogu-väljaanne „Elu ja võitlus I“. Edu kirjastus, Peterb. 1907.

nendest igal marksistil hea tuju peaks järele jääma. Ja nii see ka on. Wähemalt olen ma ise mitmete marksistide suust niisugust arvamist kuulnud. Loodan, et see nende pealiskaudsest tutvusest h. Pöögelmanni töödega tekkis, ja mitte sellest et nad... ise „kodukasvanute“ jälgedes käivad.

Kuid selle marksistilise fraseologia alla on üsna utopistlikud ja udused vaated peitu pugenud. Marxi kogu teoreetilise ehituse aluseks on tema ajaloo filosoofia, nagu teda harilikult nimetatakse, ajaloo- ehk ökonomiline materialismus. Ma luban enesel seda Plehanovi järel kokku võtta. „Et e l a d a, peavad inimesed v a l m i s t a m a. Et valmistada, peavad nad teatud viisil oma jõudusid ühendama, üksteisega teatud vahekordadesse astuma, mida Marx valmistuse-vahekordadeks nimetab. Kogu nende vahekordade hulk sünnitab ühiskonna m a j a n d u s l i k u s t r u k t u r i (kokkuseade), mille alusel kõik teised (ühiselulised) inimeste vahekorrad üles kerkivad . . . .

Mitte juhtumine ega „inimese loomus“ ei määra igal teatud korral valmistuse-vahekordade iseloomu ära, seda teevad need looduslikud tingimised, millede keskel inimesed oma olemasolemise eest peavad võitlema. Nendest tingimistest, — ja eestkäit geograafilise ümbruse omadustest, — ripub v a l m i s t a v a t e j õ u d u d e s e i s ä r a, mis inimestel tarvitada on. Valmistavate jõudude teatavale seisukorrale vastavad teatavad valmistuse-vahekorrad, ja teatud valmistuse-vahekordadele vastab teatud ühiskondlik kord, mille omadused inimeste hingeelu peale mõjuvad ja sellega inimeste teaduslise, kõlblise ja üleüldse kogu nõndanimetatud v a i m l i s e edenemise ära määravad.

Kuid valmistuse protsess ise ja inimeste jõudude ühendamine selles protsessis kihutavad inimeste katsete tagavara rohkedades valmistuse-jõudusid edaspidisele edenemisele, mille tagajärjel tasakaal valmistavate jõudude ja valmistuse-vahekordade vahel rikutud saab ja nende vahel vähehaaval ikka teravamaks minev vastolu tekkib. Ennemalt aitasivad need vahekorrad valmistuse-jõudude edenemisele kaasa, nüüd muutuvad nad nende kütketeks. Siis algab revolutsioni ajajärk, mis varem ehk hiljem kogu vananenud valmistuse, järjelikult aga ka varandusliste vahekordade ja kogu senise „kodanikulise“ korra ära hävitamisega lõpeb“*). Niisugune on kokkuvõetult selle õpetuse sisu.

H. Pöögelmann kordab ka: „Seltskonna-kord kujuneb ja muutub selle järele, kuidas tarbeasjade-valmistamine muutub. Valmistamine ehk (I N. K.) valmistamise-viis muutub aga seda mõõda, kuidas valmistavad jõud (tehnika, seltskonna varaline

---

*) Карл Маркс и Фр. Энгельс. Коммунистический манифест. С предисловіем Г. Плеханова.

ja vaimline jõud) muutuvad*^{*)}. Ka siin figureerivad needsamad valmistavad jõud, kuid . . . nende sisu on uus, tervest õpetusest ei ole H. Pöögelmann peale fraasi (sõnakõlksu) midagi omandanud. Kuna Marxi juures valmistavad jõud neid ainelisi tingimisi tähendavad, millede abil inimesed oma olemas-olemise eest võitlevad, on see mõiste hra P. juures üsna iselaadiline. Tehnika, seltskonna varaline ja vaimline jõud. . . Tehnika käib ju küll tingimata valmistuse-jõudude hulka, mõned marksistid peavad seda koguni ainsaks valmistuse jõudude sisuks. Kuid mis tähendavad kaks viimast nimetust? Mis tähendab seltskonna varaline ja vaimline jõud? Nii palju kui mina aru saan, tuleb selle all ühelt poolt teatud seltskonna varade hulka, teiselt poolt selle seltskonna vaimlist edenemist mõista. Selle järele tuleb arvata, et siin väike vassing on juhtunud. Minu arvates on tehnika ise üks osa seltskonna varalisest jõust. Mida kõrgemal tehnika on, seda suurem on muidugi ka seltskonna varaline jõud; teiselt poolt kujuneb seltskonna varaline jõud selle järele missugused välised looduslikud tingimised on: seltskonna varaline jõud on seda suurem, mida viljarikkam maa on, mille peal ta elab, mida kätesaadavamal kõiksugu mineral ollused maa seest on, mida suurem nende tagavara jne. Tehnika on siis, kui mitte seltskonna varalise jõu hallikaks, siis tema aluseks, täh. niisuguseks seltskonna varalise jõu osaks, mis vahendina seltskonna ja välise looduse vahel olles, varade valmistuse ära tingib. Nii siis katab seltskonna varalise jõu mõiste tehnika mõiste ära. Järjekult ei ole herra Pöögelmanni valmistusejõudude jaotus loogikaliselt mitte õige. H. P. oleks pidanud ütleva: „valmistuse-jõud seisavad koos: a) seltskonna varalisest, b) seltskonna vaimlisest jõust“. Pärast seda oleks ta võinud punktid a ja b all antud mõisteid uueste jaotada; tema aga paneb jagatavad ja jaotused üksteise kõrvale ritta. P. mõte on igatahes see, et seltskonna edenemise seltskonna varaline ja vaimline jõud ära määrab. Niisugune on h. P. arvamine seltskonna edenemise tõukejõududest, mille ta marksistlike sõnakõlksudega ehitult, nii ilma paha aimamata ilma laskis. Herra Pöögelmannil enesel näib tema ajalookäigu seletus marksismuse tipp olema, vähemalt seab ta tema suure toredusega J. Tõnissoni vaadetele vastu. Ja ometi — kui väga ligidal seisavad nad üksteisele oma mõtte poolest! H. P. näitab et Tõnisson oma vaadetega utopistilise sotsialismuse mõttevallas viibib. Ei ole raske näidata, et ta ise sealtsamast pärit on: Prantsuse utopisti Saint Simoni, kes XIX aastasaja algusel elas, ja XX aatasaja „marksisti“ H. Pöögelmanni ajaloo edenemise formel on üks ja

*) „Mis Jaan Tõnisson jne.“ lhk. 23.

seesama, ainult viimane on temale oma-laadi kuue selga tõmmanud. St. Simon rääkis niisama kui h. P-ki, et seltskonna edenemise tööstusline („varandusline“ Pöögelmanni juures) ja vaimline edenemine ära määrab. Niisugune on h. Pöögelmanni arusaamine ajaloo edenemise tõukejõududest.

Seltskonna vaimline jõud avaldab ennast üksikutes isikutes. Järjelikult peab h. P., kes seltskonna vaimlise jõu edenemist üheks ajaloo edenemise pea-faktoriks peab, ühes sellega ka isiku mõju ajalookäigu peale hoopis teisiti hindama, kui seda marksistid teevad. Ja seda näemegi ka mitmel korral, näituseks sellestki, mis herra Pöögelmann ise enese kohta arvab. „Kuidas ma võin mõista, kui keegi mulle ei seleta, ütles Vilipus“ — lausub Pöögelmann rahva („lapse“, „noore astuja“ ja kuidas ta teda kunagi kord nimetab) pimeduse seletuseks. R a h v a s — „noor astuja“ — on Vilipus, h. Pöögelmann on see vilunud koolimees, kes noort astujat tema esimestel sammudel komistamise eest hoidma on kutsutud. Esk ole liigutav? Kuid... inimesi ei tohi selle järele hinnata, mis nad ise enestest arvavad...

Seal, kus h. Pöögelmann Tõnissonile oma ajaloo filosoofiat seletab, ei too ta meile ühtegi näitust, kudas ta seda filosoofiat ise ajaloo faktide uurimise ja seletamise juures tarvitab. Seda enam materjali selle küsimuse kohta leiame tema „Majandusteadusest.“ Seal on isegi terve peatükk majanduslise elu ajaloolise edenemise üle. Selle juurde jäämegi esialgu peatama. P. kirjeldab seal majanduslise edenemise üksikuid järkusid. Kui ta paari sõnaga esialgse kommunismuse peajooned ära tähendanud, lisab ta juurde: „Seesugune perekondlik ühetaolsus kestis, selle järele, kuidas kusagil v ä l i m i s e d tingimised olivad, ühes kohas lühemat, teises pikemat aega, kuni häda või mõni väline vägivald seda muutma sundis“ *). Mulle jääb täieste arusaamataks, kuhu need valmistavad jõud siis nüüd jäävad, sest P. enese seletuse järele pidivad valmistavad jõud seltskonna-korda muutma. Ega h. Pöögelmann ka häda ja vägivalda valmistavate jõudude hulka ei arva? Herra P. valmistavad jõud seisavad seltskonna varanduslisest ja vaimlisest jõust koos, nii et õieti kaks ajaloo edenemise „faktori“ olemas pidi olema. Nüüd saime veel kaks juurde: häda ja vägivalda.

Nii, häda ja vägivalda (sõja) põhjal tekitab eraomandus, millega „alles — võiks ütelda — inimene ajaloolisesse ajajärku tõusis, sest kui kaua ta esialgne kommunistlik seisukord ka kesta oleks võinud, vististe (!? N. K.) ialgi ei oleks see inimesesugu sellele järjele tõsuta jõudnud, kuhu ta nüüd võrdlemisi lühikese ajaga on tõusnud. See on tõeasi mida meie salata ei saa, ei

*) „Majandust. I“ lhk. 19. Harvendus minu poolt.

tahagi, kõige selle peale vaatamata, et sellel nähtusel rohkest ja õige tumedaidki varjukülgesid on, nii et siingi see tasakaalu pidamine, mis looduses nii sagedaste silma paistab, ja vahest üleüldseksi seaduseks on, nähtavale tuleb: mida rohkem ühel pool valgust, seda enam teisel pool varju“*).

Selle pika lause kirjutasin ma sellep. tervelt välja, et ta meile ühe korruga Pöögelmanni kogu ilmavaate päevaselgeks teeb. P. ettekujutuses on ajalookäik niisugune: on olemas — Jumal teab, kust tekkinud — esialgne kommunism; tuleb häda ja vägivald ja muudab selle ümber. Kui nad aga ei oleks tulnud, siis oleks meie kõik veel ühes h. Pöögelmanniga mööda laaenid uitanud ja puu juuri söönud. Marksistid aga ütlevad, et muutus paratamata tulema pidi, ja et sellel muutusel just see spidised põhjused olivad, mitte välised. Pärast seda üteldakse eraomandusele kompliment: tema läbi oli meil võimalik edeneda. Ja sellepärast tuleb teda kiita. Eraomandusel on aga ka varjuküljed olemas, sellep. laidame teda. Marksistil ei ole aga ajaloos midagi kiita ega laita, „terve ajaloo vool ei ole tema arvates muud midagi, kui otsata tingimiste-rea vaheldus, milles kalduvust ei ole teatud, enne ettemääratud sihi poole, ega ühtegi kõrvale kaldumist esialgsest täienemise ja looduse vastu võitlemise printsipt“**). H. P. nii ei arva: tema näeb looduses palju sihtisid, muu seas ka seda, et igal pool, kus valgust on, ka varju peab olema. Kes küll selle eest peaks muretsema? Seda P. meile ei ütle, aga meie paneme enesele igatahes kõrva taha, et P. arvates keegi ikka olemas on, kes varju ja valgust tasakaalus hoiab ja nii siis ka ajaloo eest hoolt kannab . . . Veel uus ajaloo edenemise faktor . . .

Sellessamas sihis läheb uurimine edasi. Jaotuse-problemi juurde peatama jäädes lausutakse: „Jaotamine võis (!) esialgu ühise mõõdu järele sündida; aegamööda aga pidivad — kui hakatus kord sündinud oli — üksikud, kui vahvamad ja targemad, suurema osa saama.“ Nii siis antakse ka juhtumiselegi — „kui hakatus kord sündinud oli“ — tähtis koht ajaloos. „Terves ajaloo ei ole ühtegi näitust, ühtegi rahvast teada, kes esialgsel kommunistlikul viisil elades oleks kõrgele järjele tõusnud“***). Marksisti keeles tähendab sarnane tõendus niisama palju, kui tõendus, et terves ajaloo ei ole ühtegi näitust, ühtegi rahvast teada, kes ilma edenemata oleks kõrgele järjele tõusnud. See on ju muidugi sula tõsi, aga kas siis tõeste tarvis on cand rer. merc.'iks saada, et sarnaste tõesjadega oma ligimesi targaks võiks hakata

*) Lhk. 19—20.

**) Labriola. Essais sur la conception matérialiste sur l'histoire.

***) Lhk. 23. Harvendus minu poolt.

tegema. Marksist arvab, et valmistuse-vahekordade edenemine, mille valmistavate jõudude edenemine ära määrab, inimeste kogu teiste vahekordade edenemise aluseks ja äramäärajaks on; seda sama tõendab ka h. P. paar rida eespool. Nüüd aga hakkab ta uueste ja iseseisvalt näituste varal tõendama, et ilma valmistuse-vahekordade edenemiseta edenemine „nähtavaste“ mitte võimalik ei ole. Kindlaste ta igatahes seda kinnitada ei julge, nagu mina kindlaste tõendama ei julge hakata, et h. P. kõigest sellest aru saab, mis ta räägib. H. P. järele käib Marxi õpetuse üks peapunktidest nii: „Terve inimesesoo ajalugu on — edenemise ajalugu“ *) Ilmsüütamat õpetust võib küll vaevalt olla, sest ajalugu on tõeste ajalugu! Ajaloost võib ju ainult siis juttu olla, kui liikumine, muutumine olemas on.

Umbes selsamal viisil seletab h. P. ka järgnevat ajaloo käiku. Ka seal mängivad väevõim ja muud sarnased asjad peaosas, kunagi aga ei tuletata seda meelde, et valmistavate jõudude edenemine kogu ühiskondliku edenemise ära määrab. Sarnased märkused tulevad autori juures ainult kui üleüldised kohad ette, ilma luuta ja lihata. Kus ta aga konkreetilise ajaloo seletuse juurde astub, seal ei oska ta oma põhjuseid kuidagi tarvitada. Orjade mässud olivad põhjuseks, miks vanas Roomas orjad vabadeks põllurentnikkudeks ümber muudeti (Pöögelmanni järele). Seda aga, et orjadega suurpõllupidamine majanduslikult võimataks oli saanud, et tea h. P. nähtavaste aimatagi **). Ka edaspidisel edenemisel „kadusivad kõik takistused omakasu püüdva väevõimu ees.“ Sellega lõpeb herra Pöögelmanni ekskurs (uurimise-käik) ajaloo filosofiasesse.

* * *

Meie nägime, missuguseks seguks ajaloo materialismuse h. Pöögelmanni peas on muutunud. See oli õpetuse objektiviiline külg, millel tegeliku elu peale otsekohest mõju ei ole. Eesti proletarlasel ei ole see ega külm, kui tema ideoloogil Pöögelmanni esialgse kommunismuse kohta esialgsete kommunistide vaated on. See temasse ei puutu. Teine osa ajaloo materialismuse õpetusest riivab juba tuntavamalt tegelikku elu, nimelt õpetus valmistuse-vahekordade alusel tekkivast klassivõitlusest.

Ei või salata, klassivõitluse õpetus on marksistlikes mõttevallas üks keerulisematest. Puudub näit. isegi üleüldiselt maksev

*) Lhk. 70.

**) Vaata selle küsimuse üle lähemalt A. Bogdanov „Majanduseteaduse õpetus“.

„klassi“ mõiste äramääramine. See tuleb osalt sellest, et K. Marx oma töödes kusagil kindlat määrust ei anna. „Kapitali“ kolmandas köites astub ta klassi küsimuse juurde, kuid siin tabab teda surm . . . Küsimus — mis määrab ära klassi? — jäi lahtiseks. Kuid ka sellest, mis Marx selles tükis siin ja seal juhtumise kombel oma kirjatöodes ütleb, on küllalt, et kindlat õpetust klasside üle üles ehitada — see on loomulikult tema õpilaste ülesanne.

Ka H. Pöögelmann puudutab oma „Majandusteaduses“ seda ülisuure tegelise tähtsusega küsimust, kuid kahjuks ainult mööda minnes, paari sõnaga. Ei tahaks uskuda, et H. P. klassi küsimust sedavõrt tähtsusetaks ja iseenesest arusaadavaks asjaks peab! Kuid ka sellegi paarisõnalise „seletuse“ juures komistab H. P. otse kaelamurdvalt. Ilma pikema jututa ajab ta klassi mõiste liistu peale, asetab ta siis kui vaeselapse lehekülje alla märkusesse ja . . . astub rahulikult oma majandusteaduslistes uurimisekäikudes edasi.

Et H. P. klassi äramääramine igapidi seda väärt on, et teda lähemalt vaadelda, siis toome ta lehekülje alt päevavalgele. „Klassiks nimetatakse,“ tõendab H. P. „seltskonna osa, kes seltskondlisest töösaadusest ühesugustel alustel osa saab, kellel ühesugused tulud, läbistikku ühesarnane sissetulek ja elamise viis on“ *). Et H. Pöögelmanni klassi mõiste kõlbuvust järele katsuda, tarvitame teda tegeliku elu kohta. Võtame „kodanlaste“ klassi. Misugusel alusel nimetame meie siin üht osa seltskonnast kodanlaste klassiks. H. Pöögelmanni järele järgmiselt: klass on „seltskonna osa, kes seltskondlisest töösaadusest ühesugustel alustel osa saab,“ kellel siis ka loomulikult „ühesugused tulud on.“ Siin leiab H. P. üsna õigete, et see veel midagi iseenesest ära ei ütle. H. P. pajatab edasi: kellel — „läbistikku ühesarnane sissetulek ja elamise viis on.“ Siin vaikib H. P., sest — tähendame omalt poolt — kaugemale on tõeste raske minna. Kõigest sellest järgneb, et „kodanlastel“ läbistikku ühesarnane sissetulek ja elamise viis on — vastasel korral ei kujutaks nad endist H. P. järele ju mitte klassi. Kuid raske on niisuguse järeldusega leppida. Võtame rikka vabrikandi miljonäri, seame temaga mõne meie Eesti „kodanlastest“ — mõne rattamäärde „vabrikandi“ või villakraasimise-töökoja omaniku kõrvu — kes julgeks tõendada hakata, et meil siin „läbistikku ühesarnase sissetulekuga ja elamiseviisiga tegemist on.“! Isegi H. P., loodame, ei hakkaks seda tegema. Kuid ometigi on H. P. „marksistlike“ ilmavaate järele nad ühe klassi liikmed — kodanlased. Võtame töölised. Ka siin pole kuidagi „läbistikku ühesarnast sissetulekut jne.“ näha.

*) Lhk. 12.

Kuid sellegi peale vaatamata nimetab H. P. töölisi klassiks. Kuidas on see võimalik? — see jääb H. P. saladuseks. Lugejale on aga selge: mis siin nii armetult lonkab, on H. P. klassi mõiste ja . . . loogika. Selge on igatahes, et H. P. klassi mõiste teise poolega, kus sissetulekust jne. räägitakse, midagi peale hakata pole.

Järele jääb esimene pool, kuid ka see on viljata, kui „kui vanud kibuvits“ . . . Mis tähendab „kes ühesugustel alustel seltskondlisest töösaadusest osa saab?“ H. P. ei lausu selle küsimuse peale midagi, selle asemel hakkab ta aga „lâbistikku ühesarnasest sissetulekust jne.“ toonitama.

„Töösaadusest ühesugustel alustel osavõtmist“ klasside ehituse nurgakiviks pidades, sattub H. P. igapidi vale tee peale ja hakkab kodanliste majandusteadlaste sabas lonkima. Õige tee leidmiseks oleks H. P. küsimuse üles seadma pidanud, millest üksikute seltskonna osade töösaadusest osavõtmine oma korda ära tingitud on. Siin oleks H. P. tuttavate valmistuse vahekordadega kokku puutunud, nimelt nende ühiseluliste tingimistega, mis üksikute seltskonna osade valmistusest osavõtmise ära määravad. Valmistuse vahekordade piirkonnast oleks H. P. küsimuse peale vastust otsima pidanud — kui ta marksist tahab olla, kuid . . . H. P. „marksismus“ on ainult „Lehrbuchide“ „marksismus“.

H. Pöogelmanni klassi mõistel on siiski üks „hea“ omadus. Se „hea“ omadus pesineb nimelt tema haruldases, otse piirita venivuses. H. P. klassi mõiste abil on võimalik nii väga mitmesuguseid „klassisid“ sünnitada, näit.: miljonärid, pesunaised, kerjused, hulgused, võrtsipoodnikud, ajakirjanikud jne. jne. Tarbekorral võime ka töölised, väikekohapidajad, võrtsipoodnikud, käsitöölised, väike-ettevõtjad jne, kõik ühte kotti ajada, neid „töötavaks rahvaks“ ristida, nagu seda kord kadunud „Uudised“ tegivad ja — uus „klass“ ongi käes. H. P. saaks siin oma klassi mõistega hiilgavalt vaderi osa mängida *).

H. Pöogelmanni „ajaloo materialismus“ kõige oma „klassi“ mõistega on tõeste väärt, et teda seitsme raudnaelaga meie seltskondlise mõtte eksisammude registrisse üles naelutada.

* * *

*) Kui kõrgel oma arusaamisega klassi võitluse küsimusest meie teine kodukasvanud „marksist“ — „tuntud seltskonna tegelane“ M. Jürisson seisab, annab selget tunnistust tema raamat „Punased aastad Eestis“. Muu seas loeme seal näituseks, et sots.-dem. „igal pool ilmub, kus rõhutavad ja rõhujad olemas on.“ (! N. K.) „Töölisklass ja teised allasurutud rahvakihid (! N. K.) ühinevad s.-d. parteiks j. n. e.“ Sellele „tarkusele“ pole enam midagi tarvis juurde, lisada. Mõistlik mõistab, tark saab aru! . .

Kõigest, mis eespool räägitud, tuleb minu arvates ainult seda järeldada, et nendel mitte õigus ei ole, kes h. Pöggelmanni ajaloo materialismuse õpetuse järelkäijaks peavad; h. P-l enesel muidugi ka mitte. Nüüd pöörame tema majandusliste vaadete ja õpetuste poole ja katsume neid Marxi omadega võrrelda. Eestkätt olgu siin tähendatud, et mull mõtetki ei ole P. „Majandusteadust“ üleüldse kritiseerima hakata: see töö ei tasuks ennast ära. Pealegi on „Majandusteaduses“ algupäralisi majanduslisi vaateid üsna vähe, ja mis on, need löövad oma naivsuse ja eklektismusega need Saksa professorid ühes oma „Lehrbuch“-idega“ üle, milledest raamat suuremalt jaolt välja on kirjutatud (nagu, näit. „Kleinvächterist“). Esimest laadi arvamiste karakteriseerimiseks toon ainult selle halenaljaka majandusteaduse ülesande äramääramise, mis „Majandust“. 12 lehekülje pealt leidsin: „Majandusteaduse ülesandeks jääb kõiki neid harusid ja harukesi ja isegi kõige jämedamaid sooni, milles meie majandusline elu voolab, järele katsuda ja selgeks teha, kas see, mis ühele hea, teistele vahest mitte kahju ei too. Ja seda ülesannet ei pea ta mitte ainult üksikute inimeste kohta täitma, vaid ka, — ja just nimelt — üksikute klasside ja ametiseisuste vaheolusid tundma õppima, nende omakasupüüdeid selgitama ja näitama kui palju neist teistele kahjulikud on, kui palju mitte“. Selle järele ei ole siis majandusteadlased muud midagi kui ainult nuuskurid, kes selle järele peavad valvama, et üks inimene teisele kahju ei tee, ja kui seda peaks juhtuma, siis lärmi lööma. Kui aga inimesed enam üksteisele kahju ei tee, siis võivad majandusteadlased ahju taga magada. Niisuguste majandusteadlaste peale võib vaevalt kade olla.

Nii palju „Majandusteaduse“ kohta üleüldse. Nüüd astume oma eriülesande juurde.

Inimestel on mitmesugused *tarvidused*. Tarvitusi täidetakse *varadega*. Nii on siis varad eestkätt tarvituse-väärtused. Tarvituse-väärtuse asjastamine (realiseerimine) on ainult tarvitamise kaudu võimalik. Ühed varad on looduses vabalt olemas, näit. õhk, teisi peab inimene enesele muretsema. Viimased varad on majanduslikud varad — tarbeasjad. Nende varade muretsemiseks peab inimene *tööd* tegema. Selle järele tuleb tööks majanduslikus mõttes niisugust tööd nimetada, mis kuidagi viisi ühiskonna tarviduste täitmisele kaasa aitab. Ühiskonnas, kus tarvituse-väärtused vahetuse-teel käest kätte peavad minema, enne kui nende tarvitamine võimalikuks saab, teiste sõnadega: kui tarvituse-väärtused kaubaks muutuvad, omandavad tarvituse-väärtused enesele *vahetuse-väärtuse*. Vahetuse-väärtuse aluseks on teatud tarvituse-väärtuse peale ära kulutatud *ühiskondlikult* *tarvilik* tööjõu hulk.

Tõuseb küsimine: kas iga töö, mis mõnda ühiskondlikku

tarvidust täita aitab, väärtusid võib luua, teiste sõnadega, kas iga töö majanduslikus mõttes sigitav (produktiv) on, või tuleb mõni töö niisuguseks arvata, mis väärtusid mitte ei loo? Selle küsimise peale vastatakse väga mitmet moodi. Kapitalist ja tema ideoloog-kodanline (klassikaline) majanduseteadlane, näevad töös ainult sel mõõdul väärtuse valmistajat, mil töö asjade mateerialisi looduslikka omadusi muudab. Kui tarvilik ühiskondlikust seisukohast teatud töökulutamine ka ei ole, kapitalist ei pea teda produktiivlikuks (väärtust loovaks), kui ta mitte produktiivsete ainetesse ei puutu, kui sellel juba niisugused looduslikud omadused on, et teda võimalik on otsekohe tarvitada. Kas see tarvitamine ka ühiskondlikult võimalik on, (kas teda, näit., mitte enne tarvis ei ole teise kohta toimetada jne.) selle järele nemad ei küsi. Kodanlise majanduseteadlase juures on see täieste loomulik, sest et tema vahetuse-väärtust asja enese looduslikuks omaduseks peab, ja seda silmas ei pea, et vahetuse-väärtust asjade ühiskondlik omadus on. Kaubafetisismusest*) nimelt tulebki see asjaolu, et klassikaline kodanline majanduseteadus ainult niisugust tööd produktiiviliseks peab, mis produktides nähtavaid, ainelisi muutusi sünnitavad.

Marx ei ole selle küsimise peale täielikku vastust andnud. Tema tõendus „Kapitali“ teises jaos, et tarvituse-väärtuse asjastamine ainult tarvitamise kaudu võimalik on*), millest järeldada tuleks, et iga ühiskondlikult tarvilik töö, mis produktiivsele peale ära kulutatakse, produktiiviliseks tuleb lugeda, käib Marx'i pärastistele arutustele kolmandas kõites vastu, kus ta näidata püüab, et veotööstuses ja kaubitsemises tegevuses olevad töölised uusi väärtusi ei loo, kuna ta siiski vedamise kulud jne. kauba hinnale juurde arwab. Pärast seda seab ta küsimise üles, miks need kulud kauba hinnale juurde arvata tulevad, aga see jääb tal vastamata — surm viis mehe enne ära. Üsna õieti tähendab selle kohta Basarov, et viimase küsimise kohta marksismuse seisukohalt üleüldse võimata on vastust anda**). Kauba hinna aluseks on väärtus, mida seltskondlikult tarviliku töö ajaga mõõdetakse, mis kaubavalmistamise peale ära kulunud. Kui nüüd see töö, mis kauba peale tema ühest kohast teise toimetamise juures ära kulutatakse mitte väärtust ei loo, küll aga vedamise kulud kauba hinnale juurde tulevad, siis jääb täieste arusaamataks, kuidas väärtus kauba hinna ainsaks aluseks võib olla. Selle küsimise vastamiseks on Marx igatahes oma enese õpetusega vastolus,

*) К. Маркс, Капитал т. II, lhk. 38.

***) Базаров, Труд производительный и труд образующий ценность СПб. 1899.

sattub ise sellesama kauba-fetischismuse küüsi, mille udu ta muidu nii geniaalselt lahutada oskas.

Sigitava (produktiv) ja sigitamata töö küsimuse lõpulikku otsustamist ei julge ma muidugi ettevõtma hakata, ega ole seda minu otsekohe ülesande kättesaamiseks ka sugugi mitte tarvis. Ma tahtsin ainult näidata, milles küsimus õieti seisab, mida tarvis on vastata. Ühes sellega püüdsin ma näidata, et Marx selles asjas rahuloldavat ja täielikku vastust ei anna, ja et sellep. tema õpilaste kohus on tema õpetust selles tükis täiendada. Sarnase katse leiame ka Pöögelmanni „Majandusteadusest“, ainult ma ei julge seda kuidagi Marxi õpilase „katseks“ nimetada, sest et seal isegi möödamindes ei tähendata, et ka Marx'il selles küsimuses omad arvamised olivad, — kõne alla tulevad H. P. juures ainult kodanliste majandusteadlaste vaated. Et need meid praegu ei huvita, siis asume otsekohe H. P. enese arvamiste juurde. Oma arvamised võtab ta järgmises lauses kokku: „Otsekohe mõttes ei või isiklikku abiandmisetööd (nagu arstide, kooliõpetajate j. t. tegevust) ega ka mõtte-asjalikka varasid majanduslikkude varade hulka lugeda, ehk neil küll majanduslikkude varade valmistamise ja nende väärtuse tõstmise kohta suur tähtsus on“. *) Siin on pisike segadus juhtunud: ühiskondlikus mõttes ei või tööd ennast mitte mingisugusel viisil varaks arvata, sest et töö ainult varade looja võib olla. Tööst, kui varade loojast võib ainult küsida, kas ta väärtusi loob, teiste sõnadega, kas ta sigitav (produktivlik) on või sigitamata. Arvatavaste tahab H. Pöögelmann oma lausega seda välja ütelda, et isiklik abiandmise-töö sigitamata on, sest et ta majanduslikka varasid (väärtusid) ei loo, ja et mitteasjalikka varasid majanduslikkude varade (väärtuste) sekka ei tohi arvata. Teises kohas peab H. P. tööks majanduslikus mõttes (sigitavaks) ka veo-tööd. Tema eelpool toodud määrusele käib see minu arvates vastu: ei tohi ju ometi tõendama hakata, et produkti ühest kohast teise toimetamine asjalikku vara sünnitaks, ta muudab ainult produkti ühiskondlikku omadust — teeb ta ühiskondlikuks tarvituseks kõlbuliseks. H. P-l ei ole järjekult ühtegi kindlat möödupuud, mille järele ta ühte tööd sigitavaks, teist sigitamataks võiks nimetada. Tema jaotus on täieste välispidine, vormiline: ütleme, et niisugune ja niisugune töö majanduslikka varasid loob, niisugune ja niisugune aga mitte. See on kõik. Veel pahem on aga see, et ta ise kogu oma vahetegemisel põhja alt ära võtab, kuna ta tõendab, et „neil (s. o. mitteasjalikkudel varadel ja isiklikul teeni-

*) Lhk. 5.

misel) majanduslikkude varade valmistamise ja nende väärtuse tõstmise kohta suur tähtsus on.“ Nii siis: isiklik töö jne. ei käi sugugi majanduseteaduse piirkonda, siis . . . aitavad nad majanduslikka varasid valmistada ja nende väärtust tõsta. Kuidas seda siis majanduseteadlane H. P. teada võib, kui ta neid mittemajanduslikka faktisid majanduseteadlise uurimise alla ei ole võtnud ja sellega ka nendele majanduseteaduse piirkonnas ruumi annud? Kui juba mõni töö väärtust suurendab, siis ei või ta ometi mitte majanduslikus mõttes sigitamata olla, sest et vahe sigitamata ja sigitava töö vahel just selles seisab, et üks väärtusid ei loo, teine aga ainus väärtuse looja on. Mis H. P. oma vahetegemisega kätte on püüdnud saada, jääb mulle arusaamataks.

Nii palju on meil igatahes selge, et H. P., nagu suurem hulk teisi majanduseteadlasigi, tööks majanduslikus mõttes ainult tarbeasjade (aineliste varade) muretsemise ja kättetoimetamise tööd peab. Muidugi tuleb arvata, et ta ka kaubitsemist majandusliku tegevuse alla arvab — see on ju varade kättetoimetamise viimane aste. Järeldus, nagu näete, on üsna selge, sest et teda üsna hõlbus on igast õperaamatust leida, kuna aga selle järelduse põhjendamine niivõrt segane on, et järelduse enese väärtus nullini alla langeb.

Waatame nüüd, kuidas „Majandusteadus“ tööd ennast ära määrab (muidugi huvitab meid ainult töö majanduslikus mõttes — varade valmistamine). Lihtsalt ja selgelt öeldakse selle kohta: „Varade valmistamine on niisugune töö, mis aineid sel mõttel liikuma paneb, et neid tarviduste täitmisele lähendada.“ Midagi elementarlisemat, lihtsamat võib enesele vaevalt ette kujutada, aga H. P. leiab enesele ka siin komistamiseikivi. Nimelt tekkib herra P. peas nähtavaste küsimine, kui lähedale õieti aineid tarviduste täitmisele võib lähendada, et seda lähendamise tööd veel majanduslikuks võiks nimetada. Ja pärast poole, kui ta põhjalikumalt töö küsimuse juurde peatama jääb, annab ta selle küsimise peale ka vastuse. Kui ta ära seletanud, mida töö all füsikas ja füsioloogias mõistetakse, annab ta järgmise lähema määruse majandusliku töö kohta: „Meie peame töö peale kui inimese jõukulutamise peale vaatama, millel otsustavaks on tarbeasju valmistada, vahetada ja tarvitada“ **). Esimesed kaks otstarbet, nimelt valmistamine ja vahetamine on selged ja vastuvõetavad, seda enam, et nendest eespool juba jutt oli: nemad lähendavad tõeste varasid tarviduste

*) Lhk. 78.

**) Lhk. 94. Harvendus sealtsamast.

täitmisele. Küsitavaks jääb ainult, kas töö, millel otstarbeks on varasid tarvitada, ka majandusliku töö mõiste alla käib. Niisugune töö on, näit., toidu peeneks närimine, hingamine, neelamine, jne., niisugune töö on ka seedimine, sest ka seedimise otstarbeks on aineid tarvitada. Silmapaistev on, et meie rappa oleme sattunud. Tarvitamine ei ole mitte töö selle sõna majanduslikus mõttes, kui palju seal juures ka jõudu ära ei kulutataks. Kui ma, näit., uiskudega jooksmas lähen, siis ei pea seda ometi keegi tööks, ehk ta seda küll füüsiliselt on, ja ehk tal küll liuvälja, uiskude ja puhta õhu tarvitamise otstarbeks on. Seda vähem võib veel söömisest, kui majanduslikust tööst juttu olla. Omal ajal ilmus „Meie Matsis“ H. Pöögelmanni kohta pilke-pilt, mida ma tol ajal väga märgist möödaläinuks pidasin: „Söömine ja muud niisugused toimetused ei ole ju töö!“ arvasin ma omas lihtsuses. Nüüd tuleb aga välja, et „Meie Matsi“ pilkepiltnik päris prohvet on, ja isegi, kui H. Pöögelmann söömist mitte tööks ei oleks pidanud, ka siis oleks „Meie Mats“ prohvetiks jäänud; „Majandusteadusest“ leiame peale muu ka tõenduse, et „inimesel ei ole loomu poolest mingit tahtmist oma jõu kulutamiseks“, nii et . . . need torud ja apparadid, mis „Meie Mats“ soovitas, üsna asja-ja ajakohased oleks . . . *)

Nii kaugele oleme siis jõudnud! Söömisega ja joomisega teeme meie majanduslikku ja järjekindlult ühiskondlikult kasulikku tööd. Täieste arusaamataks jääb sellepärast hra Pöögelmanni vihavaen nende vastu, kes oma elu söömisega ja joomisega mööda saavad.

Meie hra P. järele igatahes ei lähe, vaid tõendame, et majanduslik töö tarbeasjade tarvitaja kätte minemisega lõpeb ja et tarvitamine üleüldse väljaspool majandusteaduse piirisid on.

Niisugused on alused, mille peale herra P. oma majandusliku õpetuse ehituse rajab. Ei või ütelda, et nad suurt selgust ja järjekindlust üles näitaksivad. Nüüd astume peaehituse enese juurde. Meie jääme ainult selle ehituse tähtsamate osade juurde peatama. Need on nimelt hra P. õpetused väärtusest, lisaväärtusest, kapitalist, hinnast **). Needsamad punktid on ka Marxi

---

*) Herra P. ei suuda ennast üleüldse kuidagi viisi oma ajakirjaniku kõikeadmisest lahti ütelda. Iga asja kohta on temal vastus valmis, puutugu see majandusteadusesse, füsiologiassa või kuhu tahes. Muidugi tuleb tal seal juures naljakaid äpardusi. Nii räägib ta, näit., et Saksamaal üks selts kapitalistide-ühisusi olemas olla, mida „sabadeks“ (Schwänze) kutsutavat. Minu teada ei ole Saksamaal ühtegi kapitalistide Schwanz'i, küll aga on seal Schvenze'd olemas. Слышал звон, да не знает, где он, nagu venelane ütleb.

***) Huvitav oleks veel ka Pöögelmanni kriisiste-teoria, aga et see enam marksistide, kui Marxi loodud on, siis peab ta siin kohal kõrvale jääma.

õpetuses tähtsamad, nii et just siin vaadete võrdlemise kaudu põhjalikku lahkuminekut Pöögelmanni ja Marxi vahel tuleb otsida.

Väärtuse mõiste äramääramist otsime meie ka Pöögelmanni „Majandusteaduses“ asjata. Ka vahetuse-väärtuse äramääramist ei leidnud ma kusagilt. Siiski võib arutustest 143-a lehekülje peal nii palju välja lugeda, et P. vahetamise väärtuseks seda kauba omadust peab, et ta vahetatav on. „Kaupade väärtuse mõõdupuuks on töö, mis nende valmistamiseks ja juurdemuretsemiseks tarvitatud, töö mõõdupuu aga on töö aeg, kuid „mitte see ei ole väärtuse määramisel mõõduandvaks, kui palju aega üks või teine üksikult teatud töö jaoks on kulutanud, vaid kui palju selle töö peale keskmise osavuse ja tööjõu juures seltskonnas harilikku töötingimiste all läbistiku aega ära tarvitatakse. Marx nimetab seda seltskondlikult tarviliseks tööajaks“*). „Sedamööda on väärtus (siin on väärtuse all ikka vahetamise väärtust mõista; tuleb aga tarvitamise väärtusest kõne, siis on see ära tähendatud) täieste seltskondlike olude sünnitus... Et töö ainuke väärtuste looja on, siis hakkas majanduseteadus ka juba varakult tööd väärtuste hindajaks tarvitama; kuid töö enese mõõtmise ja äramääramise kohta ei jõutud niipea selgusele; alles Marx andis töö mõõtmiseks ülemal toodud kindla juhtmõtte, kui ta väärtuste määramist seltskondlikult tarvilise tööajaga tõendas“**). Pöögelmann ei jää siiski selle tema enese poolt kiidetud kindlale juhtmõttele truuks, sest mõni lehekülg alamal ütleb ta juba: „selle (ülemal toodud seletuse) järele on väärtuste mõõtja — tööjõud (!), mis, muidu ühesuguste tingimiste juures ja selle tingimisega, et teda tarbeasjade valmistamiseks kulutati, teatud aja vältusel ühe palju väärt on, üks kõik kas teda kullakaevamisel või räbalate puhastamisel tarvitati“***). Aga ka viimast tingimist, nimelt, et tööd tarbeasjade peale peab kulutatama, ei jõua P. ise kinni pidada, kuna ta just natukene enne oma „tingimise“ ülesseadmist kuulsate tohtrite töö väärtusest ja hinnast E. Dolfi „Algõpetuste“ ketserlike mõtete puhul jutlustab. Tohtrite töö ei käi ju P. enese õpetust mööda üleüldse majandusliku töö hulka, nagu eelpool nägime, kuidas võib siis nende töö hinnast ja väärtusest (sic! seda räägib marxist!) juttu olla.

Kui nüüd kokkuvõetult praegu ettetoodud hra P. väärtuseõpetust Marxi omaga võrdlema hakata, siis tuleb eestkätt seda tähele panna, kuidas Marx ja H. P. töö ja väärtuse vahekorra äramääramise juures lahku lähevad. Marxi järele on töö, mis

*) Lhk. 145.

**) Lhk. 146.

***) Lhk. 149. Harvendus minu poolt.

asja valmistamise peale ära kulunud, väärtuse substants (aine, sisu) ise. Väärtus on angunud, kristalliseeritud töö, ütleb Marx. Kuna töö väärtuse substants on, ei või tal enesel väärtust olla. Töö hulk on Marxi arvates tööaja pikkusega proportsional, sellepärast võib ühte teise varal mõõta. Nii Marx. Selle vastu ütleb H. P., et töö väärtuse mõõdupuudus on, nii et P. järele väärtus sugugi kristalliseeritud töö ei ole. Mõõdupuudus tarvitatakse ikka sellesama suuruse üksust, missugust suurst mõõdetakse. Pikkust, näit., mõõdetakse pikkusega jne. Selle järele mõõdetakse isegi teada ka väärtust väärtusega, millest järgneb, et töö on enesel ka väärtus on. Seda H. P. ka arvab, nagu eespool toodud tsitatidest näha võib, kus ta ütelist „töö väärtus“ ilma pikema seletuseta, kui iseenesest mõistetavat tarvitab. Siin teeb h. P. sellesama vea, mis klassikalise majanduseteaduse esitajad tegivad ja milles just põhjusemõttelik vahe nende ja Marxi väärtuse teория vahel seisab. Marx ütleb: „Töö on väärtuse substants“, Ricardo aga räägib ainult sellest, et väärtust tööga võib mõõta, et ta tööga umbkaudu proportsional on. Ühes sellega arvab ta töö on enesel ka väärtuse olema. Ka marksist h. P. arvab paremaks Ricardo jälgedes käia, et ta aga seal juures siiski Marxi õpetust omaks peab ja seda seletada püüab, siis sipleb ta nagu kana takkus mitmesuguste mõistete keskel, millest üks teisele risti vastu käib. Kogu nende vastolude hallikas peitub selles, et H. P. Marxi väärtuse-teoriast aru ei saa. Mis H. P. väärtuse-õpetuse teisendisse puutub, mille järele töö jõud väärtuste mõõtja pidada olema, siis oleks ma valmis seda trükiveaks pidama, kui mitte H. P. seda mitmel puhul järelejätmata ei kordaks, ja nii arvata ei tuleks, et ta trükivigadega mõtleb. Tööjõud on töölise kehas olev potentsial energia, nii et temaga kuidagi väärtust mõõta ei saa. Seda oleks P. minu pärast või L. Buchi raamatust nägema pidanud, mida ta teises kohas nii ohtralt tarvitab. Ma ei taha ka seda siin mitte nimetamata jätta, kuidas H. P. oma väärtuse-teoriast, n. n. Austria kooli väärtuse-teoria vastu kaitseb. Kogu see kaitse põhjeneb selle peal, et „kus seltskondlikele mõistetele vaja on asjalikka piirid otsida, seaduseid luua, seal ei või ometi isiklike, muutuvaid hingeelu-avaldusi aluseks võtta“*). Niisugune seletus näitab ainult, et kaitsja jalgealune kõigub. Sest mis võib kergem olla, kui seletada, et „isiklikud, muutuvad hingeelu-avaldused“ ise teatud seaduste alla käivad. Ega H. P. nende muutumist ometi palja pimedaja juhtimisega ei julge seletama hakata? Kui ta seda ei tee, kuidas ma uskuda tahaks, siis on ju kogu pealetungimine tagasilöödud. Sarnase kriitika puhul võib Böhm-Baverk'ile ainult õnne soovida.

*) Lhk. 147.

Töö väärtuse ja tööjõu väärtuse mõisted, millede vahel P. vahet ei oska teha, teevad talle iseäranis palju tüli, kui ta lisaväärtuse tekkimist seletama hakkab. Seesama küsimus on juba enimemalgi pahandusi sünnitanud. Kui Ricardo, kes ainult töö väärtust tundis, oma väärtuse-teoria üles seadis, siis tulivad toleaeagsed Inglise sotsialistid ja järeldasivad üsna õieti, et töö väärtus valmistatud asja väärtuse suurune on ja järjekult terve valmistatud asi töölisele peab saama, kui temale ta töö väärtust mõöda maksetakse. Kodanline majanduseteadus jäi nendele vastuse võlgu. Alles Marx näitas ära, kus kohal mõlemate poolte viga seisis, — nimelt selles, et kumbki pool töö, kui väärtuse substantsi ja tööjõu vahel vahet ei oskanud teha. Töölised ei müü kapitalistile mitte tööd, vaid tööjõudu, tööjõu väärtust ei määra aga mitte tema poolt valmistatud produktide väärtus ära, vaid nende produktide väärtus, mis tööjõu valmistamiseks, s. o. töölise ja tema perekonna ülevalpidamiseks tarvis läheb. Nii võib siis kapitalist töölisele tema tööjõu väärtust mõöda palka maksta ja seal juures ikkagi kasu saada, sest et töölise tööjõudu suurema hulga produktide valmistamiseks jätkub, kui tal enese ülespidamiseks tarvis läheb.

„Marksist“ Pöogelmann aga ei suuda seda asja enesele kuidagi selgeks teha — liha on küll valmis, aga vaim on nõder. Meeleäraheitlikult võitleb ta oma enese poolt väljakutsutud tondi — lisaväärtuse teoriaga, kordamööda Marxi ja Ricardo sõjariistu tarvitades, aga üle ei saa ta temast siiski. Et mul õigus, näidaku alamalseisvad väljakirjutused „Majanduseteadusest“.

Küsimise peale, „mis sünnib aga nüüd turule toodud tööjõuga“, vastatakse: „Selle ostab kapitali omanik, kapitalist, ära, ja nimelt odavamalt kui tööjõud väärt on“*). Edasi seletatakse mis tööjõud väärt on ja leitakse, et „seega kujuneb tööjõu väärtus selle järele, kui palju tarbeaineid töölise enese ülespidamiseks ära kulub, kui palju perekonna ülespidamine tarvitab“. Siis järeldatakse: „Kui nüüd kapitalist töölisele ta töö (tööjõu) eest, mis kapitalist omale saab, kõik selle väärtuse tagasi annaks, mis tööline oma tööjõu läbi on sünnitanud, siis oleks töö õieti tasutud, kuid siis ei jääks kapitalistile kogu ettevõttest mingit tulu järele; sest kuigi ta tööjõudu oma kaubale juurde on pannud, siis on ta selle vastu ka selles väärtuses (s. t. tööjõu väärtuses, N. K.) raha välja andnud. Kui aga kapitalist tööjõudu odavamalt ostab, kui tööjõud tõsiselt väärt on, ja siis ta täie väärtuse vastu välja müüb, siis on ta igatahes kasu saanud“**). Seda jutustatakse üh e lehekülje

*) Lhk. 156.

**) Lhk. 157.

peal... Selle vastu loeme lhk. 161 pealt; „... selgub, et kapitalist tööjõudu mitte sel kombel ei osta, nagu iga muud kaupa, vaid et ta selle kauba juures kauba terve väärtuse võib välja maksta ja siiski kasu saada, ilma et ta seal juures pärast ostjarki petaks.“ Esiteks tõendatakse, et kapitalist sellepärast kasu saab, et ta odavamalt võib tööjõudu osta, kui see väärt on, pärast — et hoopis teistel põhjustel. Mine tea, mida siin uskuma peab, mida mitte. Mõõdamannes olgu siin tähendatud, et H. P. täieste Lassalle-Ricardo „raudse-palgaseaduse“ põhjal seisab: „Tööpalk... kujuneb lõpulikult ikka selle järele, mis-sugune töölise tarviduste alamäär (Existenzminimum) on“*).

H. P. „Majandusteaduses“ leidub tervelt kolm lisaväärtuse tekkimise seletust. Esimest kahte nimetasin ma eel-pool, kolmas, mida pealegi kui Marxi enese arvamist esiteletakse, käib nii: „Seda osa kauba h i n n a s t (mis tööandja müümi-sel saab), mis kauba valmistamiseks kulutatud t ö ö j õ u h i n n a s t ü l e läheb, nimetab Marx lisaväärtuseks“**). Vii-mane seletus on kõigist kolmest kõige algupärasem — arvan, et ma juurde lisada ei tarvitse, et Marxi nimel selle seletusega midagi ühist ei ole. Oma algupärasusele vastavalt kannatab ta kõigi kolme seast ka kõige vähem kriitikat, kui teda üleüldse võimalik on kritiseerida. Katsume lähemalt seda osa kauba hinnast ära määrata, mida H. P. lisaväärtuseks nimetab. Kui meie kauba hinnast tööjõu hinna maha arvame, siis jääb meil kapi-talisti kasu ja toore materjali hind ühes valmistuse-kuludega, peale tööjõu-kulu, järele. Järjekult nimetab H. P. lisaväärtu-seks kapitalisti kasu + toore materjali hind + valmistusekulud (peale tööjõu). Lisaväärtus on see hallikas, kust kapitalist kasu saab. Arusaadav on, et näit. toore materjali hind kuidagi kapi-talisti kasuhallikaks ei või olla, muidugi, kui kasu tekkimist mitte vahetuse piirkonnast ei otsita. Niisamasuguse õigusega võiks siis ju tervet produkti hinda ka lisaväärtuseks nimetada. Nähta-vaste ei ole H. P. sugugi mitte seda ütelda tahtnud, mis ta ütelnud on — asi, mis nagu nägime, meie autori juures sagedaste ette tuleb. Tema tahtis vististe ainult tõendada, et lisaväärtus see osa produkti hinnast on, mis kapitalisti taskusse läheb. Kui ta aga seda tahab ütelda, siis on see niisama hea, kui allkirja andmine, et tal „Kapitali“ kolmanda kõite sisust aimugi ei ole, et ta Marxi hinnakujunemise-teoriast jne. midagi ei tea. See osa produkti hinnast, mis kapitalisti taskusse läheb, ei ole mitte lisaväärtus, vaid kasu, niisama kui väärtus mitte hind ega val-mistusekulud ei ole. „Kapitali“ esimeses ja teises kõites identi-

---

*) Lhk. 161.

**) Lhk. 71.

fitseerib Marx uurimise kergenduseks väärtust ja hinda, lisaväärtust ja kasu nagu ta sellesama otstarbega ette kujutab, et inimesel päevas tarvis on ainult 6 tundi tööd teha. See on ainult metodoloogiline võte (ппиём) — muud midagi. H. P. peab aga omas lihtsuses valmistusekulusid hinnaks ja lisaväärtust kasuks, teeb sellega vea, mis need lihtsameelised mehed, kes tõendavad, et Marxi arvates inimestel tarvis olla päevas ainult 6 tundi tööd teha, et ennast ära elatada. Nii, näit., kirjutab ta: „Ärielus, nimelt aga tööstuses, varade valmistamise juures on üks raskematest ülesannetest seda kindlaste välja arvata, kui palju tösisist väärtust mingisuguse töösaaduse sees on ja kui suur osa sellest ühest või teisest kapitalist on. Kui see ülesanne täidetud, siis on ettevõtjal täielik ülevaade oma ettevõtte kohta käes, selle järele võib ta siis seespool toimetada, selle järele võib ta väljaspool, kaupa turule saates või sealt tooreid aineid ostes, oma kasusid silmas pidada.“ Nii palju, kui mina tean, ei huvita asjade „tösisine väärtus“ ärielus mitte kedagit. Ärielus mõistetakse asjade „tösisest väärtusest“ all valmistusekulusid (Produktionskosten), ja need viimased huvitavad ärimehi tõeste väga, kuid neid rehkendatakse rublades ja kopikates, mitte aga „abstrakt“ inimese töö tundides. Ilmaski ei ole ma veel kuulnud, et mõni vabrikant kusagil oma saaduse väärtust „abstrakt inimese töö“ tundides oleks välja arvanud. Kui H. Pöögelmann ühte niisugust teaks juhatada, siis ei oleks temale mitte üksi mina, vaid paljud teisedki tänulikud, kes problemi otsustamist, kuidas produktide „tösisist väärtust“ mõõta, siimaale võimataks pidasivad. Senistest majanduseteadlastest ei ole veel keegi „inimese abstrakt töö“ tunni suurust ära määranud*).

Kuna H. Pöögelmannil teadmata ei või olla, et ainult „tösisest“ valmistusekulud kapitalisti huvitavad, siis tuleb küll arvata, et ta valmistusekulusid ja väärtust üheks ja selleksamaks suuruseks peab. Kui võimata see arvamine esiotsa ka ei näi olema, leiab ta siiski Pöögelmanni enese pärastistes seletustes kinnitust. Seal leiame nimelt järgmise hinna määruse: Loomulikult hinnas on koos: esiteks, kõik väärtused, see on kõik seltskondlikult tarvilik töö, mis kauba valmistamise ja edasitoimetamise peale on ära kulutatud; teiseks, harilik protsent selle kapitali pealt, mis kauba all kinni seisab nii kaua, kui kaup rahaks ei ole muudetud, ja raha tagasi kapitalisti kätte ei ole jõudnud**). Kui siit see loogikavastane mõte välja heita, mis tööd

*) L. Buch'i sellekohased huvitavad arutused ei käi mitte Marxi „abstrakt töö“ kohta.

**) Lhk. 191.

hinnaks tahab teha (hind on tükk raha, aga mitte tööd!), siis saame järgmise hinnakava:

$$\text{hind} = \text{väärtus} + \text{kapitali } \frac{0}{100}$$

Marxi järele on seesama hinnakava niisugune:

$$\text{hind} = \text{valmistusekulud} + \text{kapitali } \frac{0}{100}$$

Siit on matemaatika seaduste järele üsna kerge leida, et Pöögelmanni väärtus ja Marxi valmistuse-kulud üks ja seesama suurus on.

Valmistuse-kulud lasevad ennast ühel ehk teisel teel inimese töökulutamise peale tagasi viia, ja et kapitali $\frac{0}{100}$ teiselt poolt valmistuse-kulude kõrval produkti hinnas üsna tähtsusetu suurus on, siis võib viimaseid väikse veaga produkti väärtuse määrajaks pidada ja seda väärtust töökulutusega mõõta. Niisugune on klassikalise majanduseteaduse (Ricardo) väärtuse teория põhjusemõte. Väärtus ei ole siis mitte ainus hinnamääraja nagu Marxi juures, vaid ta on ainult hinna tähtsam alus; „väärtuse peal aga kõigub kapitali $\frac{0}{100}$ ühele või teisele poole kaldudes“ *). Nagu näete, ei ole H. P. ja Ricardo vahel ühtegi põhjusemõttelikkude vahet. Hra P—l. puudub ainult Ricardo matemaatiline järjekindlus, mis tal lubab oma enese seletusele ühe lehekülje peal korda kolm neli vastu rääkida.

Nagu nägime, lähevad Marxi ja Pöögelmanni hinnakavad üksteisest lahku; tuleb juba a priori järeldada, et nende hinnakujunemise teoriad niisama üksteisest lahku lähevad Marxi teория järele läheks hind väärtusega ja, järjekult, lisaväärtus kasuga niisugusel korral ühte, kui kõikide üksikute kapitalide kokkusead ühiskonnas ühekõrgune oleks**). Tegelikult on asi nii, et ühe kapitali kokkusead kõrgem on, kui teisel, ja et see kokkusead alatasta muutub. Kui aga nüüd iga vabrikant kogu selle lisaväärtuse omale saaks, mis tema töölised, näit. aasta jooksul sünnitavad, siis oleks kasu norm igas ettevõttes isesugune, seda mõõda, kuidas kapitalide kokkusead mitmekesine on. Näitus teeb seda selgemaks: ütleme, et meil kaks kapitalisti, A. ja B. on. Mõelmate kapital olgu 10,000 rubla; A. kapitalis on muutuv ja alaline osa, nagu 1 : 4, B. kapitalis — 1 : 1, s. o., A. kapitalist läheb 2000 rubla tööjõu ostmiseks, B. omast aga tervelt 5000. Kui nüüd lisaväärtuse norm 100% on, s. t. kui töölised poole rohkem väärtust looksivad, kui nad ise palga näol saavad, siis

*) „Majandust.“ lhk. 191.

***) Marx nimetab kapitali kokkuseadeks tema jagunemist muutuvaks ja alaliseks. Muutuv kapital on see osa, mis tööliste palkadeks läheb, kuna ainult see osa kasvada võib. Teine osa, alaline kapital (toores materjal, abimaterjal, hooned, masinad jne.) läheb alati oma endises väärtuses produkti sisse üle. M. nimetab kapitali kokkuseadet seda kõrgemaks, mida vähem muutuv kapital alalisega võrreldes on.

saaks A. aastas 2000 rubla kasu, ja oleks tema kapitali kasu norm 20%, B. saaks 5000 rubla, järjekult oleks tema kasu norm 50%. Niisugune olukord ei või kaua kesta — kapitalid hakkavad nendesse tööstuseharudesse valguma, kus kasu norm kõrgem on, hakkavad oma produktisid odavalt müüma, ja niisuguse võistluse tagajärjena ilmub kapitalistlikus ühiskonnas tendents, et üksikud kasu normid ühe üleüldise normi poole kalduvad. „Nii palju, kui asi kasusse puutub, mängivad üksikud kapitalistid ühiskonnas niisamasugust osa, nagu aktsionärid mõnes aktsia-ettevõttes, kus kasu ühetasaselt iga 100 peale ära jaotatakse, ja sellepärast lähevad üksikud kapitalistid ainult oma kapitalide suuruse poolest üksteisest lahku, mis keegi üleüldisesse ettevõttesse pannud“ (Marx). Selle oma osa suurust mööda saab iga kapitalist kogu ühiskonnas valmistatud lisa väärtusest oma jao. Kui meil ühiskonnas ainult kaks eelpool nimetatud kapitalisti oleks, siis saaks meie üleüldise lisaväärtuse summa — 7000 rubla, mis nende kahe vahel pooleks tuleks võtta (kapitalid on ühe suurused). Üleüldine kasu summa oleks 35%. See on võimalik siis, kui kapitalist A. produktide hind kõrgem on, kui nende väärtus, B produktide hind aga vastavalt väärtusest alamale langeb. Ühiskonna valmistatud produktide hindade summa on aga ikka produktide väärtuse suurune. Ainult selles mõttes räägib Marx, et väärtus hinna aluseks jääb. Iga üksiku produkti hinna aluseks ei ole aga mitte produkti väärtus, vaid n. n. valmistuse hind, mille all valmistuse-kulusid ja harilikku kasu mõistetakse.

Marx pidas kaubitsemist ja veotööstust niisugusteks tööharudeks, mis uusi väärtusid ei loo. Sellep. jäi tal ka kaupmehe kasu tekkimise põhjus seletamata. Pärastised marksistid täiendasivad selles tükis oma õpetaja teooriat. Nende arvates luuakse ka kaubitsemises ja veotööstuses uusi väärtusid juurde, niipalju, kui need tööharud ühiskondlikult tarvilikud on. Selles mõttes ei ole, näit., kaupmehe kasusaamise hallikas sugugi teist laadi, kui tööstuse-kapitalistide omagi. Ka nende ettevõtetes loob töö väärtusid ja ühes sellega ka lisaväärtust; oma kasu saavad nad aga ühiskondlikust lisaväärtusest, seda mööda, kui suur nende kapital on. Niiviisi vaatab suur hulk praegusid marksistisid selle küsimuse peale.

Hoopis teine on Pöögelmanni seisukoht. Tema algab oma hinnakujunemise teooriat „loomuliku“ hinna mõiste seletusega. Loomuliku hinna all mõistab ta niisugust hinda, kus kumbki pool, ei ostja ega müüja, üksteise kulul kasu ei saa. Niisugusest „loomulikust“ hinnast võib Marxi õpetuse põhjal ainult siis juttu olla, kui produkti hind ja väärtus ühte langevad, sest ainult siis antakse teatud hulga ühiskondliku töö eest niisama suur hulk vastu, igal teisel juhtumisel ei või loomulikust hinnast juttu olla.

Nagu nägime, ei lange väärtus ja hind H. P. juures kaugeltki mitte ühte, sellep. on huvitav teada saada, kuidas H. P. seda põhjendab, et tema loomuliku hinna juures, mis — nagu nägime — kõigist väärtustest ja kapitali protsendist koos seisab, kumbki pool teise kulul kasu ei saa. Pöögelmanni arvates on see sellepärast nii, „et kapitali protsent meie aja valmistamise viisis kord loomulik nähtus on, millega ka kauba ostmisel rehkendama peab“ *), teiste sõnadega: kauba vahetamisel ei saa müüja (kapitalist) sellep. ostja kulul kasu, et kasu (protsent) meie ajal harilik asi on. Lihtne seletus, nagu näete, mind aga ei rahusta ta sugugi.

Põhjused, miks hra P. sarnase seletuse üles seab, on lihtsad — tema püüab nimelt Marxi mõtet, mille järele kapitalistide klassi kasu mitte sellest ei või tulla, et üks teist petab, iga üksiku kauba kohta maksma panna. Marxi huvitavad kapitalistide klassi kasu hallikad, ja seda kasu saamist seletab ta oma lisaväärtuse- kasu- ja hinnakujunemise teория abil. Pöögelmann selle asemel jõuab oma hinnakujunemise teorias otsusele, et tarvitajad produkti hinnas muu seas ka kapitalisti kasu välja maksavad. Sarnane otsus on tema endiste seletustega vastolus, mille järele vahetuse protsessis keegi teise kulul kasu ei saa. Selle vastolu hävitamiseks on tal aga tarvis ütelda, et kasu saamine meil seltskonnas nii loomulik nähtus on, et seda kasu saamiseks nimetada ei võigi, — ja vastolu ongi kadunud. Siia võib vaevalt veel midagi juurde lisada.

Hinna kujunemise protsessi ennast kujutab Pöögelmann järgmiselt: „Meie nägime, ütleb ta, kuidas vabrikantidel kaupade nõndanim. „oma hind“ sünnib — nimelt seega, kui kõigi kulude juurde veel kapitali „harilik“ protsent arvatakse. See harilik protsent ei mahuta aga veel kaugeltki kõike lisaväärtust, mis töö läbi kaupadesse läheb, enesesse ära, vaid suur osa sellest lisaväärtusest jaguneb kauplejate vahel . . . mitmesugustes järkudes ära. Nüüd võidaks ütelda, et kauba täieline väärtus alles viimaks müüja käes, viimases hinnas, s. o. tarvitaja kätte minnes nähtavale tuleb“. Seda aga ei suuda, Pöögelmanni järele, keegi nii punktpealselt korraldada. Nii et selle järele, kui mitme käe alt kaup läbi käib, tema hinnale enam ehk vähem juurde kasvab. Võib koguni ette tulla, et tarvitaja kauba alla väärtust kätte saab. Põhjuseid mis kauba hindu vahetuse protsessis kasvatasivad on kaks: töö, mis kauba edasitoimetamine, alalhoidmine jne. nõuab, ning, teiseks, kauba alla pandud kapitali protsendid. Esimest laadi hinna kasvamine langeb läbistikku väärtuse kasvamisega ühte, teise osa kasvamine tuleb sellest, et kapital,

*) Lhk. 191.

mis kauba all kinni on, niisama lisaväärtust juurde nõuab, nagu iga teinegi. Nii arutab H. P. ja lõpuotsus on: „Meie näeme, et hinna põhjaks igatahes asja väärtus jääb, väärtuse peal*) kõigub aga kapitali protsent“. Kuidas ta väärtusepeal kõigub, ei selgu eelmistest arutustest sugugi, palju enam selgub nendest, et väärtus hinna kujunemise juures ühtegi osa ei mängi, kuna tema mõju millegis avalikuks ei tule. Ja H. P. lõpu-kava, mille järele kõik väärtused ja kapitali protsent koos on, lööb ka tema enese seletustele otse vastu nägu, sest et nende järele niisugune „loomulik“ hind võimalik on, mis väärtusest vähem on. Kuidas H. P. seda kava oma arutuste tagajäreks saab pidada, jääb tema saladuseks.

* * *

Niisugune on see „teadus“, mis H. Pöögelmann oma hari liku ajalehemehe kõikteadlise paatosega Eesti lugejale ette kannab, niisugune see „ismus“, mida ta ise nii suurelisedt marksismuseks nimetab. Mitte ühte õieti formuleeritud mõistet, mitte ühte õpetust, mis autorile enesele selge oleks, millele ta ise sealsamas vastu ei räägiks. Kõik mõisted, kõik õpetused on autori peas segamine, abita eksivad tema mõtted nende seas ümber, nagu põlises laanes, millel ei ole otsa ega äärt. Ühtegi sihti ei ole suutnud ta sinna laande ajada, ja neid kellele ta teed lubab juhatada, eksitab ta veel enam ära. Kuid kõige selle peale vaatamata, on „Majandusteadusest“ siinamaale ainult kiitvalt kõneldud. Herra A. Hanko, Postimehe-Sõnumete-Elu-Postimehe patenteeritud „kõrgeste haritud“ majanduseteadlane, ei leidnud oma ametivenna sünnituses muud laita, kui ainult seda, et seal liig palju Marxist ja vähe Böhm-Baverkist juttu olla. Herra Hankole sarnane ühekülgus ei meeldi. Tema leiab, et Pöögelmanni poolt valmistatud majanduseteaduslisele pudrule tarvis oleks veel natuke „austrialaste“ vürtsi juurde lisada — siis oleks see puder ka tema peeneste haritud maitse kohane. Minule, pean tunnistama, meeldivad küll rohkem „ühekülged“ Böhm-Baverkid ja Marxid, kui Hanko-Pöögelmanni laadiline „mitmekülgus“. Muidugi on see... maitse asi.

* * *

Meie oleme lõpule jõudnud.
Ideed ei lange mitte taevast, nõndasama ei lange ka mitte taevast tööliste klassi ideoloogid (mõttekandjad). Nad võrsuvad

*) Viimane harvendus minu poolt.

selsamal pinnal, mil tööliste liikuminegi. Meie kodumaa on Lääne-Europast kulturaliselt kaugel taga, sellepärast on ka meie tööliste liikumine veel üsna madalal järjel. „Punaste aastate“ võitluse-
tules sai ta ristitud. Arusaadav on siis, et meie „kitsastes oludes“
üles võrsunud, „kodukasvanud“ sotsialistlike mõtte kandjad alles
Marxi-eelses videvikus abitalt ümber kobavad.

H. Pöggelmann on meie kadunud „Uudiste“ taimelaval üles-
võrsunud sotsialistlike liikumise osa kõige silmapaistvam ja täht-
sam esitaja. Otse seda silmas pidades oleme meie tema mõtte-
ilma juures pikemalt peatanud.

Kurba pilti pakub meile H. P. marksismus. Oma ajaloo-
filosofialises, kui ka majanduseteaduslikes osas on H. P-l mark-
sistlik ainult — fraseologia, kõnekäänud. K. Marxi suurepä-
ralisest teoreetilisest ehitusest on H. P. seletustel vilets hurtsik
ilmale tõusnud, mis iga nelja ilmakaare poolt rusudesse lange-
mas. Niisuguse teoreetilise ehituse alla tahetakse siis „kodukas-
vanute“ poolt meie tööliste liikumist asetada! Tõsi, H. P. ja Ko.
tegevus on iseenest heast, otse kiiduväärt tahtmisest juhitud,
kuid ka kõige paremast tahtmisest üksi on vähe . . . tahtmi-
sega kokkukõlas peab ka võimine olema. Missugune meie kodu-
kasvanud sotsialistide võimine on — valgustab käes-olev kirja-
töö. Pole midagi parata. Halastamata tuleb H. P. ja Ko.
„marksistlike“ „koda“ maha murda ja tema asemele peab uus
kindlam, avaram ehitus üles kerkima. Kuigi siin juures va-
nad jumalad oma praegustelt alustelt maha langema peaksivad,
kuigi . . . ajaloo edukäik ei tunne halastust.

Raske, vaearikas on iga samm edasipoole, üle rusude ja
varemete läheb tee . . .

Kubja-Kaarli „adjustaadid“.

Eduard Vilde.

Kui vana kubja-Kaarel viimasest kohast lahti lasti, ütles ta eidele:

„Mina nüid — miks ma uut kohta ei soa: mul head adjustaadid! Olen enne soand, soan nüid koa“.

„Põlgavad ehk vanaks nagu meiegi oma“, ütles eit.

„Üks põlgab, teine ei põlga. Küll ma koha soan. Mul head adjustaadid“.

Ja kui ta uut kohta läks otsima ja teel inimestega kokku sai, siis rääkis, et ta uut kohta otsivat ja et tal head „adjustaadid“ olevat. Ja kellega ta pikemalt jutusse sai, sellele näitas oma adjustaadid ette. Ta poetas põuetaskust, südame kohalt, vana kulunud „tassenpuki“ välja, mille nahksel vööel veel paelast vöö ümber oli. Tassenpukist tõi kolm paberit nähtavale, kaks vana ja kolletanud, ühe uue ja valge. Aga et adjustaadid Saksa keeli olivad kirjutatud, siis pidivad külamehed ilma lugemata uskuma, et nad head on. Kiriku-trahteris juhtus aga kord üks pottsepasell purjutama, see mõistis selgeste Saksa keelt. Ta luges adjustaadid sorinal ära ja ütles ka teistele, mis ta oli lugenud.

Esimese lehe peal kirjutas Päravere parun von Küstehausen, et Kaarel Raismik teda kubjana kaksteistkümmend aastat kõigiti korralikult ja ustavalt teeninud. Teise lehe peal tunnistas herra von Liebreich Kobrastelt, et kubjas Kaarel Raismik temale kakskümmend üks aastat agar, truu, hoolas ja kaine teenija olnud. Kolmas tunnistus oli kõige lühem, aga mitte pahem. Liigandi krahv Wettstein, kes kirjutamist ei armastanud, ütles ainult, et ta Kaarel Raismikuga üheksa aastat täieste rahul olnud.

Kuna pottsepasell adjustaatisid seletas ja kõrtsmik nende omanikku „ontlikuks inimeseks“ kiitis, laskis kubja-Kaarel silmad ringi käia, silitas oma halli habet ja ütles:

„Jaah — ärp see teeb kokku oma nelikümmend kuus aastakest välja! On ikke soand neid teenida ja ümardada, nende orje sundida ja nende vara hoida. Nelikümmend kuus aastat saksa teenida — ega see koa just nalja-asi ole.“

Aga kui vana Raismik oma adjustaadid saksale ette näitas, kellel kubjast tarvis oli, ütles saks:

„Sul on väga head attestaadid, aga ma tahan nooremat saada.“

Ja teine saks ütles:

„Sa oled ju väga kaua truu saksa-teenija olnud, aga mul on nooremat vaja.“

Ja kolmas, kes talle nii teravaste näkku ei vaadanud, löi tunnistuste pealt silmad üles ja küsis kähku:

„Aga kui vana sa siis õieti oled?“

Ja kui ta kuulis, et vana Raismik „Paastu-Maarjaks seitsekümmend täis saab“, siis pani ta adjustaadid ruttu kinni ja ütles:

„Ei, ma otsin nooremat.“

Nõnda jäi kubja-Kaarel seks aastaks ilma kohata ja läks kiriku-alevisse „aplaagrisse,“ nagu meie pool öeldakse. Eidele aga ütles:

„Oleme aasta aplaagris — eks siis ikke soa! Mina nüüd — mul jo head adjustaadid!“

Olivad siis aasta aplaagris, sest hoiuhoone jätkus ja hoiukopikaid jätkus ka. Ja kui aeg tuli, käis Kaarel jälle kohta kuulamas, ja kõik õllekõrtsid ja monopoli-esised ja võrtsipoed kauges ringis saivad kuulda ja näha, kui head adjustaadid kubja-Kaarelil olivad. Ja saksad, kellel kubjast vaja oli, saivad neid lugeda ja kiita, ja nad oleksivad vana Raismiku kohe võtnud, kui ta noorem oleks olnud.

Aga et ta noorem ei olnud, siis pidi ta jälle „aastaks aplaagrisse“ jääma, Hoiuhoone oli ammugi otsas, aga hoiukopikaid jätkus veel. Ja et ta nooremaks ei töötanud minna, vaid vanemaks, siis ei otsinud ta sel aastal enam mitte nii väga kubja-kohta, kui „miskit muud kergemat ametit“.

Aga sakstel ei olnud talle kergemat ametit anda ja üks ütles:

„Sa ära enam ametit otsi — hakka nüüd vanadust puhkama!“

Vana Raismik vastas:

„Kes mind siis toidab?“

Saks küsis:

„Kas sul siis toitjat ei ole?“

Vana Raismik vastas:

„Ei ole. Vanem poeg oli Paduveres kutsariks — täkk löi surnuks; noorem poeg oli Saupa mõisas kirjutajaks — see suri tiiskusesse“.

Selle peale ütles saks:

„Noh, eks siis pea vald sind toitma.“

Aga see mõte oli kubja-Kaarlile vastik: Eluaeg saksa teenind, nelikümmend kuus aastat mõisa-sundijaks ol'd — ja valla-vaeseks! Eidega tükkis valla-vaeseks! See mõte oli kubja-Kaarlile nii vastik, et ta seda suurema hooga kohta hakkas otsima.

Ükskõik, missugust. Et aga enne leivale saaks, kui viimane kopik lõpeb. Et aga mõte, valla-vaeseks saada, eemale jääks ja et kopik kaugemale jätkuks, nii kaugele, kuni koht leitud — seda kopikat ei olnud ju ülearu, sest noorema poja koolitamine oli rohkeste kulu teinud — siis kõpitses vanamees päivilisena tööd teha, kuna kohaotsimise-aeg jälle kätte jõudis.

Kolmas juba.

Ei ta enam nii suureline olnud oma kohasaamisega, ei ta oma häid adjustaatisid teel enam nii väga näidanud. Aga ega ta usk sellepärast veel otsas olnud. Eidele ütles:

„Kui mitte kubjaks, siis öövahiks; kui mitte öövahiks, siis minu pärast kas või seakarjaseks!“

Aga oma adjustaatisid ta ei nimetanud, kui seakarjasest rääkis. —

Varsti peale küünlapäeva sai Kaarel kuulda, et Põhulas teenijatele üles õeldud. Kellele nimelt, ei olnud kindlaste teada, aga mitmele. Kaarel muidugi adjustaadid kapist ja teele. Rühkis kaksikümmend viis versta joonega ära käia, hoolimata tuhkjast teest. Teel palus ühtepuhku Jumalat, et ta Põhulast koha saaks. Ja kodus palus eit sellesama asja pärast Jumalat ja niisutas palvet silmaveega.

Aga vist oli taeva-isal tähtsamate asjadega tegemist, sest neil ei olnud jällegi õnne. Põhula herral oli küll öövahti tarvis, aga ta ütles Kaarlile:

„Praegu on kurjad ajad, alam rahvas on hukka läinud — ei mina usu mõisat ööseks nii vana inimese hooleks.“

Kaarel paluma. Tema ju veel üsna kõbus ja turd vanamees. Ja kui püss kaasas — kohe lubas kõmmutada, kui keegi tuleb.

Aga herra arvas, et ta enam hästi ei näe ega kuule ja et ta kuhugile tuulevarju magama jääb.

Mispeale vana Raismik:

„Magama! Mina, kes ma eluaeg saksa olen teenind ja mõisa vara hoidnud! Ennem torkan omal silmad peast, kui mõisa valvates magama jään!“

Aga Põhula herra raputas naeratades pead ja ütles:

„Mine aga nüüd peale — ei sest tule midagi! Näe, ukse taga ootab nooremaid.“

Ega muud, kui tuldud teed tagasi. Pühkis küll metsa vahel labakindaga silmi, aga mis see aitas. Vanaks põlgavad!

Tee, mis tahad — vanaks põlgavad! Ei pane adjustaatisid enam tähelegi!

Kaarel mõtles niikaua veel sammuda, kui pimedaks läheb, ja siis öömaja otsida. Aga täna läks varatselt pimedaks, sest tuiskama hakkas. Hakkas nii kangeste tuiskama, et hinge tahtis kinni matta, ja kolme sammu peale ei olnud midagi näha. Tohoo hullu, mõtles vana Raismik, viimaks kaotan tee jalge alt ja eksin ära! Aga seda mõeldes oligi juba tee jalge alt kaotanud ja ära eksinud. Ja et talle siitpoolt nurk täieste võõras oli, siis polnud ka mingisuguseid märkisid appi võtta, et teele tagasi pääseda. Ja pimedaks läks, ikka pimedamaks — kogu ilm muutus mustaks mässuks, ja kuskilt ei tulnud inimeste eluhoo- net, ei kuskilt aknatulukest nähtavale.

Tohoo hullu, mõtles vana Raismik, viimaks pean siiasamasse öömajale jääma!

Võitles siis veel tormi ja lume, väsimuse ja vanaduse vastu, ja kui enam ei jaksanud, heitis maha ja ütles: „Tuisuke, vii eidele koju terviseid — ma jään siiasamasse öömajale“!

Aga tuisk kestis öö ja päeva, ja siis tuli sula, ja sula järgi kõva külm, ja kui lumi kandis, läks Põhula parun mõne naabriga Purvita nõmme jänesejahile. Päike paistis heledaste, lumi siretas, ja puudel olivad klaasist oksad.

Korraga jäivad koerad ühte paika peatama — mõned haukusivad, mõned hulgasivad. Wilistati, aga ei kuulunud käsku. Kui saksad pärale jõudsid, leidsivad männa alt habemiku vanamehe, kes võöst saadik lume sees oli.

Ta puhkas selili männa all ja vaatas laial silmal päikese sisse. Pahem käsi seisis poolpüsti, aga parem hoidis põuet kinni, mille taskus adjustaadid olivad. Ja männa oksad kõlisesivad tuule käes nagu sukavardad, ja lume peal kõlisesivad nõõpnõelad. Päike aga säras ja lumi siretas.

Seal vaatas Põhula parun terasemalt vanamehe otsa ja ütles:

„Näeh — see ju see vanamees, kes mulle öövahiks tahtis tulla. Näitas teine head tunnistused ette, aga mul oli nooremata vaja“.

Et toimetus kirjatööde kogu „Ääsi tules“ Jõuluks väljaanda tahtis, on trükkimise juures ruttamise tõttu mitmesuguseid puudusid ettetulnud, mida lahkeste vabandada palume.

Lähemas tulevikus on P. E. Ü. S. toimetusel kirjatööde kogu „Ääsi tules“ II ilmumas.

J. Depmani kirjatöö „Ilmutus kõues ja tormis“ — Johannese Ilmutamise raamat uues valguses — ilmub lähemal ajal iseraamatuna.

P. E. Ü. S. kirjanduse toimekond.

- 20

HIND 70 KOP.